ВИДАВНИЦТВО ГРАМОТА

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Ніна ГОЛУБ
Олена ГОРОШКІНА

УКРАЇНСЬКА МОВА

7

В її скарбниці — доля України,
Глибинна таємниця правіків.
Вона нуртує джерелом криничним,
Із попелища феніксом встає,
Для нації вона гарант на вічність…

М. Лотоцький

Мова, яку називали малою,
Горло якій заливали смолою,
Били яку і палили яку, —
Бачила все на своєму віку.

О. Головко

…Її плекаймо повсякчас,
Бо нам не вижити без неї,
А їй не вижити без нас…

І. Гентош

Берегти слова… Стерегтися слів.
Бо слова — це ліки і пекучий трунок.
Слово — мить життя і печать віків.

М. Морозенко

Які б дороги ти не обирав,
Шукай у Слові мудрості й розради,
Не зрадь його, й воно тебе не зрадить…

Н. Данилюк

Крилаті слова одвіку,
Пташата вони — і все.
Малесеньке чи велике,
А в дзьобику пісню несе…

О. Матушек

Неможливо опанувати мову відразу й навіки. Річ у тім, що мова — це не тільки граматика та правильна побудова речень. Мова — це спосіб мислення. І коли ви в душі вже говорите собі «я хочу говорити українською», то ви зробили дуже потужний крок уперед в освоєнні мови. Боятися не можна й не треба.

П. Ю. Гриценко, директор Інституту української мови НАН України

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ГЕРБ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ПРАПОР УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Ніна ГОЛУБ, Олена ГОРОШКІНА

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2024

УДК 811.161.2*кл7(075.3)
Г62

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 05.02.2024 № 124)

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Умовні позначення:

 — цілевизначення на урок;

 — робота в парах;

 — робота в групах;

 — рефлексія;

 — ситуація застосування знань;

 — для допитливих;

 — домашнє завдання.

Голуб Н.

Г62 Українська мова : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Ніна Голуб, Олена Горошкіна. — Київ : Грамота, 2024. — 272 с. : іл.

ISBN 978-966-349-981-9

Підручник відповідає Державному стандарту загальної середньої освіти та навчальній модельній програмі НУШ *(авт. Н. Голуб, О. Горошкіна)*. Спрямований на розв'язання завдань нової української школи, ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів.

Зміст спрямовано на те, щоб учні й учениці усвідомлювали значення української мови, критично мислили, розмірковували, дискутували та висловлювали свої думки.

УДК 811.161.2*кл7(075.3)

ISBN 978-966-349-981-9

© Голуб Н. Б., Горошкіна О. М., 2024
© Видавництво «Грамота», 2024

Дорогі семикласники та семикласниці!

Кожен / кожна з вас на порозі нового навчального року має певні очікування, як і всі українці. Від нової української школи ви сподіваєтеся багато нового, цікавого й корисного.

Пам'ятайте, що й суспільство має певні очікування, потребуючи нового покоління українців: духовних, моральних, з високим рівнем культури, гідності й честі, творчих, ініціативних, згуртованих і відданих громадян. Цей підручник допоможе вам такими стати.

Вольтер писав, що основні європейські мови можна вивчити за шість років, а рідну — упродовж життя. Його передбачення очевидне: у сучасному світі без знань рідної мови людина безсила й безкрила. Знання та вміння нічого не варті без щоденного послуговування нею.

Підручник побудовано так, щоб у процесі навчання ви усвідомлювали важливість кожної теми, не втрачали інтересу до вивчення теорії і прагнули стати цікавими й бажаними співрозмовниками та співрозмовницями.

Звертаємо вашу увагу на рубрики й позначки.

Слова вашого дня — це постійна робота над збагаченням активного словника.

Цілевизначення — уміння ставити цілі на урок чи день, що робить вас цілеспрямованими.

Рефлексія — це формування вмінь контролювати себе на шляху досягнення цілей.

Спілкуємося українською правильно — робота з удосконалення власної культури мовлення.

Ситуація застосування знань — це вправи та завдання, що свідчать про важливість знань і вмінь поза межами школи.

* — з'ясування лексичного значення слова самостійно чи за словником.

** — добір до слова синонімів.

Наприкінці видання подано тлумачний словник на QR-коді.

Плекайте в собі почуття любові та бережного ставлення до мови. Нехай кожне мовлене й писане слово буде спрямоване на добро! Успіхів вам і радості пізнання!

З повагою — *авторки*

ВСТУП

§ 1. Мовні обов'язки українців

У країні, яка називається Україна,
говорити потрібно українською.

І. Вітовська

Сформулюйте цілі на цей урок, а також визначте, чого ви хочете досягнути впродовж нового навчального року.

1. Прочитайте текст. Висловте припущення, у який час написано мовні заповіді. Чи актуальні вони сьогодні? Розкажіть, чи ви дотримуєтеся всіх мовних заповідей. Чи виникають із цим проблеми? Як ви їх долаєте? Що стає на заваді дотримання всіх заповідей? Що вам відомо про І. Огієнка? Чому його ім'ям названо всеукраїнську премію, університет?

ДЕСЯТЬ МОВНИХ ЗАПОВІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине й народ.

2. Хто цурається своєї рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.

3. Літературна мова — то головний двигун розвитку духовної культури народу.

4. Уживання в літературі тільки говіркових мов дуже шкодить об'єднанню нації.

5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.

6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.

Іван Огієнко

7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан розвитку літературної мови — то ступінь культурного розвитку народу.

9. Про духовну зрілість окремої особи й зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.

10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис.

2. Ознайомтеся з уривком із книжки «Мова і нація». Які тези перегукуються із заповідями І. Огієнка? Чому, на вашу думку, громадські діячі, педагоги, просвітителі в усі часи наголошували на важливості української мови?

1. Мова — запорука існування народу. Захищаючи рідну мову, ти захищаєш свій народ, його гідність, його право на існування, право на майбутнє. Не ухиляйся від цієї боротьби!

2. Захист рідної мови — найприродніший і найпростіший, найлегший і водночас найнеобхідніший спосіб національного самоутвердження та діяльності в ім'я народу. Маєш нагоду бути борцем за свій народ — будь ним!

3. Володіння рідною мовою — не заслуга, а обов'язок патріотів.

4. Розмовляй рідною мовою — своєю і свого народу: скрізь, де її розуміють, з усіма, хто її розуміє. Не поступайся своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали — це зрада свого народу.

5. Ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона — мати.

6. Сім'я — первинна клітина нації. Тому розмовляй у сім'ї мовою своєї нації. Не вмієш — учися!

7. Допомагай кожному, хто хоче вивчити українську мову.

8. Ніколи не зупиняйся у вивченні рідної мови.

9. У твоїй хаті завжди мають бути українські книжки, журнали, газети. Хай звучить у твоїй хаті українське слово з телевізорів і радіоприймачів.

10. Підтримуй усі починання окремих осіб і громадськості, спрямовані на утвердження української мови.

11. Не будь байдужим до найменших виявів обмежень чи зневаги української мови.

12. Нашому поколінню випало складне й відповідальне завдання — відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок. Не перекладаймо цього тягаря на плечі своїх нащадків, бо може бути запізно. Діймо! В ім'я нашого народу, в ім'я най-

вищих ідеалів людства — свободи та справедливості *(В. Іванишин і Я. Радевич-Винницький)*.

3. Прочитайте висловлення. Які почуття спонукали автора до написання цих рядків? Чи поділяєте ви його думки? Сильнішою має стати мова чи носії мови? Що для цього потрібно?

З мовою в нас усе серйозно. Я хочу обцілувати кожне її слово. Мені подобається, що мова буває різною: гарною, кумедною, сумною, мудрою. З нею можна добре посміятися і поплакати. Мова сильна. Але я хочу зробити її сильнішою. Для цього треба просто нею розмовляти *(Є. Клопотенко)*.

4. Ознайомтеся з порадами. Висловте власне ставлення до них. Запишіть ті, що є найважливішими для вас. Прокоментуйте й доповніть їх, якщо вважаєте за потрібне. Поділіться ідеями, які виникли у вас після прочитання тексту.

1. Установіть українську мову на гаджетах.
2. Говоріть українською в громадських місцях.
3. Підпишіться на україномовних блогерів.
4. Спілкуйтеся українською з друзями та близькими, а також із незнайомими людьми.
5. Проходьте онлайн-курси з української мови або переглядайте пізнавальні відео на цю тему.
6. Послуговуйтеся українською в соцмережах.
7. Започаткуйте власний словник.
8. Читайте книжки українською.
9. Слухайте подкасти українською.
10. Переглядайте кінофільми українською *(за А. Пройдаковим)*.

Продовжте речення: «Я сьогодні дізнався / дізналася ...», «Найбільше зацікавила інформація про ...», «У мене виникло бажання ...», «Я спробую ...», «Мені треба попрацювати над ...», «Свою роботу я оцінюю ...»

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте колаж або плакат «Мовні обов'язки українців».
2. Знайдіть в інтернеті інформацію про І. Огієнка. Підготуйте повідомлення про діяльність цієї людини.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Мої мовні обов'язки», «Чи мова має значення?», «Що означає поважати мову?»

ДІЄСЛОВО

Засинай із мрією — прокидайся з метою!
Л. Костенко

Дієслово — особлива частина мови. Доцільно вживаючи його, ми надаємо фразі й текстові руху, удихаємо в них життя. Ці одиниці мовлення мають величезні можливості: за допомогою них можна висловити ***прохання*** *(Допоможи! Заспівай! Поквапся!)* чи ***наказ*** *(Повертайся! Єднаймося!)*, передати ***внутрішній стан*** *(Бентежить... Непокоюсь...)* або ***почуття*** *(Радію! Співчуваємо... Любимо...)*, відтворити ***картину події*** *(Світало... Вирушили... Бовванів... Зустріли... Вийнуло... Ступали... Причаїлися... Назбирали...)* чи ***спланувати день*** *(Відвідаю... Дізнаюся... Змоделюю... Зустрінуся...)*.

Отже, знаючи особливості й можливості дієслова, уживаючи нові слова, ви зможете стати активними, дієвими, рішучими, комунікабельними й неодмінно цікавими та бажаними співрозмовниками.

Використовуючи дієслова, ви визначатимете зміст і мету кожного уроку. Тому в підручнику введено рубрику *«Дієслова вашого дня»*. Із запропонованих обирайте ті, які вам цікаві, корисні, що наповнять ваш урок чи день добром. Ви можете додавати ті дієслова, яких вам бракує. Кожний свій вибір обґрунтовуйте. Працюйте із цією рубрикою творчо.

На уроці узагальнення вивченого з теми «Дієслово» визначте, які дієслова ви використовуєте частіше, без котрих не уявляєте свого спілкування, а від яких відмовилися.

Життя пропонуватиме вам щодня безліч дієслів — хороших, надійних, корисних, щирих або злих, недобрих, лукавих, лихих. Учіться робити вибір на користь добра та гармонії, світла й любові, віри та довіри — тоді ваше життя буде наповнене цими чеснотами.

Дієслово — слово діє:
Ходить, робить, носить, сіє,
Слово плаче і радіє,
Усміхається і мріє.
Дієслово — слово діє:

Вірить, любить і жаліє,
Не злословить, не лукавить,
Серця ближнього не ранить.
Дієслово — слово діє:
Народилось і зоріє,
Розвивається і квітне,
Слово любе, слово рідне!

Л. Лужецька

§ 2. Дієслово: поглиблене повторення вивченого

Віра в себе — це крок до успіху

І вір собі назло усім вітрам, усім життєвим пасткам і невдачам.

Н. Данилюк

Сформулюйте цілі на цей урок і день.

Бесіда

1. Яку частину мови називаємо *дієсловом*?
2. Що вам відомо про дієслово?
3. Яке значення ця частина мови має для вас?
4. Які граматичні ознаки їй властиві?
5. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання.

Дієслова вашого дня: зацікавитися, збайдужіти, зблизитися, зважитися, заохотити, звірити, зволікати, згайнувати, зголоситися, здоровшати, зледащіти, зловтішатися, зметикувати, зміцнити, зневажати, знітитися, зрадіти, намагатися, здивувати, запам'ятати, збагатитися.

Що означають ці слова?

Які з них найкорисніші для вашого спілкування?

Випишіть ті, що наповнять сьогодні ваш день.

Проаналізуйте й зазначте, котрі із цих дієслів ви найчастіше вживаєте, а яких сьогодні (чи завжди) уникатимете.

1. Розгляньте таблицю. Що з уміщеного в ній вам відомо?

ДІЄСЛОВО — самостійна частина мови.	
Лексичне значення	Означає дію або стан предмета: *спонукати, бентежити, світати*.
Відповідає на питання	***що робив (зробив) предмет? що робить? що з ним діється? що робитиме? що зробить?*** Наприклад: *намагався, опанував, бентежить, сутеніє, майорітиме, піклуватиметься*.
Граматичні ознаки	
Вид	Доконаний і недоконаний *(наполягати — наполягти)*
Дієвідміни	**I** *(шану**ють** — шану**єш**; кличе**уть** — кличе**ш**)*; **II** *(мовл**ять** — мов**иш**, мч**ать** — мч**иш**)*
Спосіб	**дійсний** *(мріяв, мрію, мріятиму; чекали, чекаємо, чекатимемо)*; **умовний** *(відсахнувся б, відсахулися б; відчула б, відчули б)*; **наказовий** *(плекай, плекаймо; шикуй, шикуйте, нехай шикують)*
Час	**минулий** *(відгукнувся, відгукнулися; переважала, переважали)*; **теперішній** *(крокую, крокуємо; мусить, мусите)*; **майбутній** *(подбаю, подбаємо; наважишся, наважитеся)*
Число	**однина** *(проґавила, надаєш, надолужуватиму, марную)*; **множина** *(налаштовують, напосіли, будемо сподіватися)*
Особа	**1-ша** *(шаную, шануємо, шануватиму, шануватимемо, шануймо)*; **2-га** *(плекаєш, плекаєте, плекатимеш, плекатимете, плекайте)*; **3-тя** *(уявляє, уявляють, уявлятиме, уявлятимуть)*
Рід	**чоловічий** *(відчув, закликав, запевнив би, збагнув би)*; **жіночий** *(відчула, закликала, запевнила б)*; **середній** *(відчуло, закликало, запевнило б, збагнуло б)*
Синтаксична роль	**Присудок:** *Я **люблю** власне життя* (Н. Вуйчич). **Підмет:** ***Допомагати** українській армії — престижно й відповідально*.

2. Доберіть і запишіть якомога більше запитань для взаємоперевірки. Відповіді підтверджуйте власними прикладами. Випишіть одне з «дієслів вашого дня» і, використовуючи таблицю, назвіть усі його морфологічні ознаки.

3. Прочитайте епіграф *(с. 8)* і подані речення. Яка думка їх об'єднує? Дієслова якого часу переважають? Як ви це визначили?

1. Це і є головний талант — створити долю. Свою долю. Бо тільки ти — імператор свого щастя *(М. Дочинець)*. 2. Закон віри стверджує: усе, у що ви вірите від душі, стає реальністю *(Б. Трейсі)*. 3. Ти є те, заради чого прокидаєшся щоранку *(М. Дочинець)*. 4. Як симфонія потребує кожної ноти, як книжки потребують кожного слова, як будинки потребують кожної цеглинки, як океани потребують кожної краплі води, як жнива потребують кожного зерна, — так усе людство потребує тебе там, де ти є... *(С. Карвацька)*.

Випишіть висловлення, що вам найбільше до вподоби. Поясніть свій вибір. Як ви розумієте його зміст?

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мене звати Нік Вуйчич. Я народився без рук і ніг, та на долю не нарікаю. Я мандрую світом, аби надихнути мільйони людей, закликаю всіх озброїтися вірою, надією, любов'ю та сміливістю, щоб здолати всі перепони на шляху до здійснення мрій.

Нік Вуйчич

Складні обставини часто змушують нас сумніватися в собі. Жорстокі діти називали мене почварою і не хотіли спілкуватися зі мною. Я ж почувався звичайнісіньким хлопчиком і хотів бути таким, як усі. Та мені це було не під силу. Я хотів, щоб зі мною дружили, але цього не відбувалося. У мене боліло серце. Я був пригнічений і нещасний. Я почувався самотнім навіть тоді, коли поруч зі мною були мої рідні.

Життя — непроста річ. Однак, долаючи перепони, ми загартовуємося, і тоді

перед нами відкриваються нові можливості. Сьогодні я катаюся на скейтборді, серфінгу, б'ю по м'ячику для гольфу, падаю, підводжуся і спілкуюся з людьми. У моєму житті немає обмежень *(за Н. Вуйчичем)*.

Запитання та завдання

1. Назвіть емоції, які викликав у вас цей текст.
2. Кому ви радили б його прочитати?
3. Чи могли б ви уявити себе на місці кривдників?
4. Запишіть найбільше слів, що характеризують Ніка.
5. Перекажіть текст, не використовуючи дієслів. Зазначте, чи вплинуло це загалом на зміст. Чому?
6. Що передають дієслова, ужиті в тексті?
7. Чи могли б ви хоч один день обійтися без дієслів? Чому?

5. Прочитайте речення. Визначте вид і час (де це можливо) дієслів. Перекажіть кожне речення від першої особи, уживши почергово дієслова в недоконаному та доконаному виді *(за зразком)*. Дієслова якого виду додають вам упевненості?

Зразок. • Я зупиняюся і насолоджуюся власними досягненнями, відчуваю гордість за себе. Не вважаю це ознакою марнославства чи потуранням власним бажанням. Це ресурс мого розвитку. • Я зупинився / зупинилася та насолодився / насолодилася власними досягненнями, відчув / відчула гордість за себе. Я переконався / переконалася: це не марнотратство чи потурання власним бажанням, а ресурс мого розвитку.

1. Зупинитися, щоб насолодитися власними досягненнями й відчути гордість за себе, не є ознакою марнославства чи потуранням своїм бажанням. Це ресурс вашого розвитку. 2. Коли ви зробили щось складне, то ви заслуговуєте на похвалу від усіх. 3. Кожний телефонний дзвінок, який ви робите, кожна прочитана книжка чи стаття, відвіданий музей — це ті кроки, що додають вам упевненості й самоповаги. 4. Порівнюйте ваші досягнення із запланованим, щоб побачити, наскільки ви просунулися вперед. 5. Коли ви починаєте робити щось важливе, ви можете припуститися помилок. Не бійтеся цього, навчіться рухатися вперед, незважаючи на страхи *(за Б. Шер)*.

6. Запишіть три речення з українських поетичних творів, які ви вивчали. Визначте час і рід або особу дієслів *(усно)*.

Проаналізуйте роботу на уроці за довільною схемою. Зобразіть за допомогою лише дієслів те, чим був наповнений цей урок для вас.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте й запишіть кілька гасел, які ви порадили б використати під час флешмобу на тему «Вір у себе». Які дієслова ви оберете за ключові?
2. Створіть персональний словник дієслів успішного спортсмена / спортсменки, школяра / школярки, митця / мисткині тощо. Поясніть, чому саме ці слова ви дібрали.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чим важливе дієслово?», «Чому віра в себе — це крок до успіху?»

§ 3. Форми дієслова

Чистота та світло людської душі

Українська дієслівна форма — це не просто граматична конструкція, це українська історія.

А. Содомора

Поставте перед собою цілі на цей урок.

Бесіда

1. Як ви плануєте свій день? Які дієслова для цього використовуєте?
2. Як визначаєте, що для вас по-справжньому найважливіше?
3. Що впливає на ваш вибір «найважливіших речей»?
4. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання.

Дієслова вашого дня: запрацюватися, заприязнитися, заприятелювати, зарадити, засмикатися, засперечатися, засумувати, затаювати, затівати, затінити, заходитися, зачаїтися, зашарітися, зашкодити.

Що означають ці слова?
Які з них найуживаніші?
Якими словами ви хотіли б послуговуватися саме сьогодні? Зробіть це.

Форми дієслова					
Назва форми	**Значення**	**Відповідає на питання**	**Морфологічні ознаки**	**Синтаксична роль**	**Приклади**
неозначена форма	дія, стан як процес	***що робити?*** ***що зробити?***	вид	будь-який член речення	*гоїти, вимріяти*
особові форми	дія, стан предмета	***що роблю?*** ***що робимо?*** ***що зробите?*** та ін.	вид, спосіб, час, число, особа	присудок	*мусиш, знаємо, пишаєтеся, мріятиму*
родові форми		***що робив?*** ***що зробила?*** ***що робили?***	вид, спосіб, час, число, рід	присудок	*захищав, дивувалися наполягла*
дієприкметник	ознака предмета за дією, станом	***який?*** ***яка?*** ***яке?*** ***які?***	вид, час, рід, число, відмінок	присудок, означення	*загоєна, затіяний, вивірене, окрилені*
дієприслівник	додаткова дія або стан	***що роблячи?*** ***що зробивши?***	вид	обставина	*долаючи, звідавши*
безособові	дія, стан без участі особи	***що робиться?***	вид	присудок	*непокоїть, сутеніє, не щастить*
форми на *-но, -то*	пасивна дія	***що зроблено?***	невідмінюваність	присудок	*подолано, приборкано*

- Сформулюйте два-три запитання за змістом таблиці.
- Доберіть власні приклади, що ілюструють положення таблиці *(усно).*

1. Розгляньте таблицю *(с. 13)*. Згрупуйте інформацію за двома ознаками: відоме — нове. Доберіть запитання до змісту таблиці. Обміняйтеся запитаннями, підсумуйте, чиї відповіді були найбільш точні, вичерпні, ілюстровані прикладами. Доберіть і запишіть за відведений час якомога більше цитат з української поезії, що були б прикладами різних дієслівних форм.

2. Прочитайте словосполучення та сполуки слів. Визначте дієслівні форми. Як ви це зробили? Чи часто ви їх уживаєте? Наведіть приклади.

Судити строго, вислухала уважно, боявся думати, подякувати вчасно, похвалив щиро, заприязнилися із сусідами, залишивши напризволяще, пам'ятатимуть добро, вірю в Україну, роздмухували неприязнь, гуртуймося громадою, підтримують ЗСУ, тримаючись свого берега, милуєтеся рукотворами, змайструє шпаківню, обпекти словом, допомогли б кожному, обірвавши розмову, поклич до гурту, виплекана квітка.

3. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання. Яке речення ілюструє світлина? Запропонуйте власні ілюстрації до інших речень.

1. Головнокомандувач **Збройних сил України** Валерій Залужний пожертвував на потреби війська 1 **мільйон** доларів зі своєї спадщини *(з інтернету)*. 2. Змінивши **співчуття** на дії, я усвідомила, скільки отримуєш, допомагаючи іншим *(Н. Гупта)*. 3. Шкільний учитель Антоніо ла Кава перелаштував **триколісну** вантажівку на дитячу бібліотеку. Подорожуючи зі своєю пересувною книгозбірнею країною, він **намагається** посіяти в душах **маленьких** італійців любов до читання. 4. Агроном із **Дніпропетровщини**, щоб попередити виникнення стихійного сміттєзвалища на **території**, яку орендував, за власний кошт вивіз усе сміття, засадив ярок лісом і **розчистив** маленький струмок, зробивши біля нього ставочок, з якого тепер **п'ють** воду дикі качки, кабани, козулі… *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Які емоції викликало у вас прочитане?
2. Висловте припущення щодо важливості згаданих тут дій і вчинків.
3. Запишіть порушені проблеми в реченнях.
4. Наведіть приклади доброчинності українців та українок у період російсько-української війни.
5. Випишіть із речень дієслівні форми, охарактеризуйте їх.
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Наголосіть правильно слово *читання*.
8. Поясніть закінчення орудного відмінка іменників *бібліотека* й *книгозбірня*.

4. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди. Визначте їхню форму та її граматичні ознаки. Складіть два речення з будь-якими з них *(усно)*.

Бентежить, піклуючись, бережуть, доглядати, турбуючи, опікуюсь, непокоїть, підтримали, тривожитиме, клопотатися, захищений, ладнати, оберігала б, хвилювало, охороняючи, лагодитимемо, зарадити, виправлю, бороните, ремонтувати, дбаю, полагоджено.

5. Поясніть значення фразеологізмів. Назвіть наявні форми дієслів.

1. З ремеслом дружити — у житті не тужити. 2. Не розбивши горішка, не дістанеш зернятка. 3. З яблуневого віття алича не впаде. 4. Заварив кашу, так не жалій ні молока, ані масла *(нар. тв.)*.

Яка відмінність між словами *пасувати* й *підходити*? Як правильно замінити українською мовою кальку *підходящий*?

За довільною схемою проаналізуйте вашу роботу на уроці.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Укладіть і запишіть перелік із п'яти добрих справ, за допомогою яких ви зможете зробити цей світ кращим. Виділіть дієслова.
2. Запишіть у різних формах п'ятнадцять дієслів, що наповнюють добром життя людей, свідчать про чистоту та світло їхніх помислів.
3. Випишіть сім речень із твору українського письменника або української письменниці, виділіть усі дієслівні форми. Охарактеризуйте їх *(усно)*.

4. Підготуйте презентацію «Один день мого життя». У якому образі ваша уява малює ваш день? Це дерево? Сад? Квітник? Книжка? Фестиваль? Подорож? Чи щось інше? Зобразіть його та якомога більше наповніть дієсловами. Які за змістом і формою дієслова в ньому переважають?

§ 4. Неозначена форма дієслова (інфінітив) та особові форми

Найголовніше — зберегти душевний спокій і радісне зачудування світом (М. Дочинець)

Сенс життя полягає в тому, щоб жити. Дивіться, який дивовижно прекрасний і цікавий світ: від метеликів до тих кольорів усяких.

І. Драч

Поставте перед собою цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф до уроку. До чого він закликає? Чи знаходите ви час помилуватися красою світу? Що ви називаєте *дивовижею в природі*?
2. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: завинити, завітати, задавнити, задобрювати, зажуритися, заопікуватися, зазіхнути, досягати, встигати, змиритися, занедбати, запевнити, запізнитися, заповзятися, заполонити, започаткувати.

Запитання та завдання

1. Які з дієслів найкорисніші?
2. Яких слів ви будете уникати? Чому?
3. Які з поданих дієслів ви хотіли б поєднати зі словом ***я***?
4. На етапі рефлексії визначте, яких дієслів у цьому переліку вам бракує.
5. Поясніть значення кожного дієслова.
6. Випишіть ті дієслова, що наповнять ваш день сьогодні.
7. Визначте форму дієслів.
8. Від одного з них утворіть усі можливі форми.

Неозна́чена фо́рма (інфіні́тив) — це початкова форма дієслова, яка називає дію чи стан предмета / особи й відповідає на питання ***що робити? що зробити?*** Неозначена форма не вказує на особу, рід, час і спосіб: *світати, мерехтіти, вабити, духмяніти, плекати*. У реченні неозначена форма дієслова здебільшого виконує роль присудка *(1, 2)*, рідше — підмета *(3)*, означення *(4)*, обставини *(5)* і додатка *(6)*.

1. Ну як цю пору не любити? *(А. Гризун)*.
2. Не ввійти в річку двічі *(Т. Фролова)*.
3. Милуватися світанком — моє улюблене заняття.
4. Прийшла пора втрачать і набувати *(О. Вертіль)*.
5. Прийшов я сповідатися калині *(Д. Павличко)*.
6. Не любила я розповідати казки *(з інтернету)*.

3. Прочитайте речення. Назвіть о́брази, що викликають захоплення в авторів / авторок. А що найбільше зачарувало вас? Випишіть спочатку дієслова в неозначеній формі, а потім із нового рядка — усі інші форми дієслів. Поставте їх у початкову форму *(усно)*.

1. Яке чудове життя! Воно неповторне, з блакитним небом, з краплинками роси на листі, із зустрічами й розлуками *(Е. Сафарлі)*. 2. Милуватися сходом і заходом сонця, веселкою на небі, польотом птахів і маленького листка, такого досконалого за своєю формою. Ще меншою і досконалішою сніжинкою на своїй долоні, химерним візерунком на зимовому вікні, квіткою, на яку сіла бджілка, чути спів пташок — хіба це не диво? *(за В. Лисом)*. 3. Коли любиш сидіти на рідній землі й дивитися на горизонт**, Бог дарує тобі казку *(В. Чорней)*. 4. Тендітну квітку барбарису, росу з лілового ірису, серпанок білого жасмину, туман, що падав на долину, і райдугу, що у троянді, і затінок, що на веранді, я й досі, досі пам'ятаю рожеві переливи раю. 5. О боже мій, як пахне травень в лузі! Як горлиця воркує на вербі! *(Г. Потопляк)*.

4. Допоможіть дітям завершити речення, у яких мають бути дієслова в неозначеній формі. У разі потреби використайте поданий перелік слів із довідки *(с. 18)*.

Довідка. **Зважитися, заохотити, зволікати, зголоситися, здоровшати, мандрувати, відволікати, піклуватися, заприятелювати, гаяти, затаювати, збагнути, кепкувати, майструвати, опікуватися, досягти, змиритися, започаткувати, запізнюватися, вірити, милуватися, ощасливити, гайнувати, допитуватися, дошкуляти, дотримуватися, завершувати, захищати, байдикувати, блазнювати, цікавитися, викорінювати, подолати, куховарити, очистити, перемогти, подолати, наполягати, окрилювати, виростити.**

- Які із цих дієслів вам до вподоби?
- Визначте за змістом речення намір кожного / кожної з мовців / мовниць.

5. Прочитайте речення. Доберіть із довідки та вставте потрібне слово. Визначте форму дієслова. За змістом речень складіть діалог і прочитайте його в ролях.

1. Осінь акценти … вміла, завжди з пів слова мене розуміла *(Л. Дмитерко)*. 2. Ну як вам осінь? Встигли … ? Ну як вам клен в сусальному* вбранні? Вона прийшла, щоб музику … і … від неї вдалині *(Г. Потопляк)*. 3. Як затишно сльотавої пори … біля старої пічки і … , як буки і смерічки, враз полум'ям охоплені рудим, нашіптують легенди і казки старого лісу *(Н. Данилюк)*. 4. Осінь стояла така гарна, що жаль було її … пустим словом… *(М. Стельмах)*.

Довідка. Творити, засмічувати, слухати, розставити, вмоститися, полюбити, плакати.

6. Розгляньте світлини. Запишіть ті деталі, від яких перехоплює подих. Що в природі викликає у вас сильні емоції? Знайдіть на світлинах підтвердження слів В. Симоненка: «Світ який — мереживо казкове!»

Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що можна вважати вашим досягненням, відкриттям? Чим ви збагатилися? Що надихнуло вас? Які дієслова наповнюють сьогодні ваш день?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із будь-якого джерела десять невідомих дієслів. З'ясуйте й запишіть, що вони означають. Яке слово вас найбільше здивувало?
2. Напишіть есе «Дивовижі осінньої природи». Поділіться, що викликає у вас найсильніші емоції. Які саме?
3. Запишіть фразеологізми. Поясніть, що вони означають *(усно)*. Назвіть граматичні форми дієслів.

1. Запитати — соромно на хвилину, а не знати — сором на все життя. 2. Сім разів перевір, перш ніж засумніватися в людині. 3. Погана людина намагається виправдати свою помилку, а хороша — виправити. 4. Коли батьки працюють, а діти насолоджуються життям, онуки будуть просити милостиню. 5. Якщо вже й ховатися, то під великим деревом. 6. Хочеш пізнати себе — запитай інших *(японські прислів'я)*.

§ 5. Види дієслова

Моя колиска — край моїх батьків (Н. Данилюк)

У наші серця разом з аортою вплетене бажання розправляти крила й повертатися до рідного гніздечка.

В. Чорней

Сформулюйте та запишіть свої цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф до уроку. Яку думку утверджує письменниця? Наскільки важливо «*розправляти крила й повертатися до рідного гніздечка*»?

2. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: втокмачувати, вчащати, гайнувати, гнітити, гребувати, дармувати, дивувати, догоджати, допитуватися, допікати, дошкуляти, дошукуватися, дременути, дякувати, забагатіти, завбачити.

Що означають ці слова? Яких дієслів ви намагатиметеся не вживати в 1-й особі однини? Чому? Котрі з них ви використовуватимете найчастіше? Випишіть їх.

3. Прочитайте пари дієслів. Розкажіть, чим вони відрізняються.

Рушати — рушити, залишати — залишити, розповідати — розповісти, призвичаювати — призвичаїти, дотримуватися — дотриматися, відчувати — відчути, оздоблювати — оздобити, вишивати — вишити, берегти — зберегти, шукати — знайти, захищати — захистити, завершувати — завершити, малювати — намалювати, дякувати — подякувати, розгортати — розгорнути, ловити — спіймати, передавати — передати, витирати — витерти.

Назвіть, які дієслова властиві відповідальним, успішним і надійним людям. Чому?

4. Розгляньте таблицю. Розкажіть про види дієслова, наводячи свої приклади.

Вид дієслова	Яку дію означає	На які питання відповідає	Приклади
Доконаний	завершену, обмежену в часі	***що зробити?*** ***що зробив*** *(-ла, -ло, -ли)**?*** ***що зроблю*** *(-имо, -те, -ять, -иш, -ить)**?*** ***що зроби*** *(-імо, -іть)?*	*зберегти, зберіг, зберегла, зберегли, збережемо, збережеш, збережете, збережіть, збережи*
Недоконаний	незавершену, необмежену в часі	***що робити?*** ***що робив*** *(-ла, -ло, -ли)**?*** ***що роблю*** *(-имо, -иш, -ите, -ить, -ять)**?*** ***що робитиму*** *(-емо, -еш, -ете, -е, -уть)**?***	*берегти, беріг, берегла, берегли, бережу, бережемо, бережеш, бережете, бережуть, берегтиму, берегтимемо, берегтиме, берегтимуть*

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

В українській мові є дієслова, які в доконаному й недоконаному видах мають різні корені.

Наприклад: *брати — узяти; ловити — спіймати.*

5. Прочитайте речення. Випишіть дієслова, визначте вид *(усно)*.

1. Коли в містах вирує життя, на вулицях гамірно, повсюди метушаться люди, у багатьох селах панує тиша... Люди покидають домівки, діти, виїжджаючи в міста, цураються батьківських хат. Багато донедавна ошатних, чепурненьких і гостинних осель стали пусткою. 2. На початку березня 2021 року в Чернігівській області зникло село Блешня: там помер останній мешканець. За часів незалежності офіційно таких сіл нарахували понад 500, а ще майже 5 тисяч нині перебувають на межі вимирання. 3. Дедалі більше населених пунктів зникають із мапи України. Один із таких — хутір Підвельне на Чернігівщині, де мешкають усього дві людини, подружжя пенсіонерів *(з інтернету)*. 4. Коли помирає село,

так страшно чорніють вибитими очицями сліпі та німі хати, та не дві чи три, а десятки підряд *(Л. Зоряна)*.

Визначте проблему, що об'єднує речення. Як ви до неї ставитеся? Запропонуйте способи розв'язання цієї проблеми. Дієслова якого виду вживають тоді, коли справу зроблено, слова дотримано?

6. Прочитайте групи дієслів. Визначте в кожній групі «зайве» слово. Обґрунтуйте відповідь.

1. Прилітають, шепоче, промовила, витесувати, мережить, світяться.

2. Скосили, огортає, зійшло, нанизав, оселяться, присягнутися, зумів.

3. Потребує, різьбити, квітчають, подякувала, клекоче, бентежили б.

4. Відчути, розрісся, виплекали, духмяніє, зрадів, устигніть, стихло.

7. Розгляньте подані світлини. Поміркуйте й напишіть, що з інтер'єру й екстер'єру традиційної української хати потрібно зберегти в сучасному вжитку.

8. Прочитайте виразно речення. Якою думкою вони об'єднані? Випишіть дієслова. Доберіть до них видову пару за поданим зразком.

Зразок. Вертайтеся — вертатися — вернутися.

1. Вертайтеся до рідної землі, злітайтесь до свого гніздечка, птиці. 2. Мій край, моя колиска золота, злітаю птахом тут

до неба! Нехай летять за обрії літа, нам краю іншого не треба! *(із тв. Д. Хоми)*. 3. Моє глибоке родове коріння у цій землі здавен переплелось *(Д. Кононенко)*. 4. Цілющі соки батьківського дому і двору, де ступила вперше я, знімають, як рукою, всяку втому, мов корінь, живить рід мене й сім'я *(О. Будугай)*. 5. Мерехтить далеке поле бабусиними прислів'ями, синіє високе небо маминими очима, духмяніють літні чебреці батьковими мріями *(Л. Зоряна)*. 6. Не відривайтесь, люди, від землі, злітаючи ліфтами в хмарочоси *(Г. Гайворонська)*.

Дайте розгорнуту письмову відповідь на одне з поданих запитань.

Чому рідний край часто називають *колискою*?
Про які магічні дії рідного краю та землі пишуть автори?
Чому важливо завжди повертатися *«до рідної землі»*, *«злітатися до свого гніздечка»*?
Чим вабить і притягує вас рідна земля?
Що ви порадили б тим, хто зрікається землі своїх батьків?

9. Прочитайте завдання. Оберіть одне з них і виконайте *(письмово)*. Визначте вид ужитих у тексті дієслів.

1. Назви мені сім фантазій, про що заговорило б сонце над українською землею, якби змогло говорити. 2. Назви мені сім фантазій, про що співають ластівки, коли прилітають із вирію додому. 3. Назви мені сім фантазій, про що співають яблуньки у твоєму саду. 4. Назви мені сім фантазій, про що плаче велике місто. 5. Назви мені сім фантазій, про що внуки забувають поговорити з бабусею / дідусем. 6. Назви мені сім фантазій про мрії прабабусиної хати. 7. Назви мені сім фантазій, про що промовляє дощик восени чи влітку *(за В. Чорней)*.

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть колаж відповідей на одне із запитань попередньої вправи.
2. Випишіть із тлумачного словника десять дієслів на букву «П», утворіть від кожного форму доконаного й недоконаного виду.
3. Напишіть есе «Про що мріє покинуте село?».

§ 6. Способи дієслів. Дійсний спосіб

Вітчизни гіднії сини й доньки

Нація живе доти, доки пам'ятає своїх героїв.

М. Дочинець

Поставте перед собою цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Що вони означають? Якими словами ви хочете наповнити цей день? Проаналізуйте на етапі рефлексії.

Дієслова вашого дня: поласувати, поклопотатися, полонити, поневірятися, порадити, порядкувати, потурати, приборкати, приголомшити, призвичаїтися, принишкнути, присилувати, приструнчити, прихистити.

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Зазвичай ви не знаєте, хто ці люди. Вони можуть жити по сусідству з вами, їздити в громадському транспорті чи бути випускниками вашої школи. І ніхто навіть не здогадується, що он та маленька студентка вчора під «градами» супроводжувала чергову передачу на «нульовий кілометр». А ось цей молодий чоловік зміг забезпечити необхідним бригаду бійців.

Часто нам не відомо, що багато хто з них відмовився від своєї мрії заради майбутнього нашої країни.

Внесок цих людей важко визначити. Вони не очікують спеціальних нагород, бо роблять добру справу за покликом серця.

Ми повинні знати цих людей і плекати глибоку повагу до них і вдячність, бо кожний із них — це вже історія, сучасна історія України *(з інтернету)*.

Цінуємо, відчуваємо, переживаємо

1. Про які події ідеться в тексті?
2. Назвіть імена знайомих вам захисників, волонтерів, що наближають перемогу над ворогом. Поділіться інформацією про них.
3. Які почуття у вас викликають ці люди?
4. Чи можна їх назвати гідними синами й доньками Вітчизни?
5. Що означає *робити добру справу за покликом серця*?

Знаємо, умієм, розуміємо

1. Дієслова якого часу переважають у тексті? Чому? Чи можна їх замінити, наприклад, дієсловами майбутнього часу?
2. Яку дію — реальну чи бажану — означають дієслова в тексті?
3. Наскільки важливий для цього тексту часовий вимір?
4. Як правильно наголосити слова *Україна, український, громадський, черговий, кілометр*?

Спо́сіб дієсло́ва виражає відношення дії предмета до дійсності. За цією ознакою виокремлюють ***три способи***: дійсний, умовний і наказовий.

Дійсний спо́сіб виражає реальну дію, що відбувалася, відбувається чи буде відбуватися. Дієслова дійсного способу змінюємо за часами, числами, особами (у теперішньому й майбутньому часі) або родами (у минулому часі): *закликаю, закликаємо, закликатимете, закликав, закликала, закликали.*

Дієслова ***умо́вного спо́собу*** виражають можливу за певних умов або бажану дію: *визнав би, визнала б, визнало б, визнали б.*

Наказо́вий спо́сіб виражає наказ, прохання, пораду, спонукання чи заклик до виконання дії: *захищай, захищаймо, захищайте; борони, бороніть*.

3. Прочитайте речення. Випишіть дієслова, визначте спосіб. Обґрунтуйте.

1. Олександр Данилюк залишився єдиним хірургом у своєму підрозділі й наодинці оперував поранених, прикриваючи собою їх від землі, що сипалася після розривів мін. За 9 діб він урятував 95 бійців! 2. Противник назвав їх «кіборгами» за те, що тримали оборону 242 дні, у спеку й холод, без води та харчів. 3. У День пам'яті героїв Крут згадуємо також наймолодших героїв нинішньої війни. Історія повторюється: зно-

Меморіал пам'яті героїв Крут. *Чернігівська область*

ву на захист Батьківщини стають найкращі *(з інтернету)*. 4. Ми співаємо гімн і кладемо на серце руку, «Пли́ве ка́ча» рве душу, з рукою на серці теж... Дай нам, Боже, не впасти в зневіру — гірку розпуку і надалі любити свою Україну без меж *(І. Гентош)*. 5. На цій землі не оскверни мене, бо тут дідів моїх живе коріння, тут досі ще живуть їх білі тіні і дихають, як визрілий ранет *(Л. Геньба)*. 6. Вклонімось цим могилам без імен... У вічність відійшли події, долі, та прийде час — героїв ми назвем — це нам вони виборювали волю! *(В. Рутковська)*.

Розкажіть про свої почуття, які викликав у вас зміст прочитаного.

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

Тільки дієслова ***дійсного способу*** мають часові форми. У теперішньому й майбутньому часі вони змінюються за особами та числами, а в минулому — за родами й числами: *шаную, пам'ятатимемо, трималися*.

Зробіть висновки про сьогоднішній урок. Що можна вважати вашим досягненням? Про що ви хотіли б дізнатися більше? Що на уроці схвилювало вас? Які почуття у вас переважали?

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте проєкт на тему «Герої мого міста / села». Згадайте поіменно героїв, розкажіть про них коротко. Запропонуйте способи вшанування їх.
2. Зобразіть теорію сьогоднішнього уроку як схему, плакат чи малюнок. Презентуйте їх на уроці, ілюструючи правила своїми прикладами.
3. Запишіть текст патріотичної пісні (наприклад, козацького маршу, пісні січових стрільців тощо). Підкресліть дієслова. Визначте вид.

§ 7. Часи дієслів. Минулий час… Змінювання дієслів у минулому часі

З любов'ю до свого народу

Найпрекрасніша країна бере початок із серця, котре любить цю країну.

В. Чорней

Сформулюйте цілі на цей урок.

1. У вас сьогодні є можливість наповнити день добрими справами або змарнувати його. Прочитайте «дієслова вашого дня» і випишіть ті, що позначатимуть сьогоднішній день. Це й буде вашим завданням. У кінці уроку (дня) переконайтеся, чи здійснилися ваші плани.

Дієслова вашого дня: байдикувати, блазнювати, бракувати, вагатися, вдуматися, зацікавитися, домогтися, вештатися, виборювати, викорінювати, вилежуватися, визначитися, витівати, вичікувати, подолати, віддячити, віднаджувати, впевнитися.

Ознака часу дієслова дуже важлива: вона вказує на необмежені можливості дії. Уживаючи правильно часову форму, мовець може достовірно передати інформацію, а слухачі — сприйняти її. Так життя постає у вимірі часу.

Час дієслова виражає відношення дії або стану предмета до моменту мовлення. Дія може відбуватися в трьох вимірах та означати ***минулий, теперішній*** чи ***майбутній час***.

Мину́лий час означає дію, що відбулася до моменту мовлення: *шанували, дорожили, вирощував, беріг, вишивала, згуртувалися, нагадувало*.

Тепе́рішній час наголошує, що дія відбувається в момент мовлення: *бережу, шануємо, гуртуються, вишиває, вирощують*.

Майбу́тній час означає дію, що відбуватиметься після моменту мовлення: *берегтиму, шануватимуть, вишиє, дорожитимете, виростить, співатиме.*

Час дієслова виражаємо в особових *(співають)* і родових *(співав, співала)* формах.

Неозна́чена фо́рма дієслова **не має** часових ознак: *шанувати, співати, вишивати.*

Завдяки минулому часові можна відтворити давні події.

Форми теперішнього часу зображують події, що відбуваються цієї миті, сьогодні, нині, цьогоріч.

Майбутній час дає змогу вам бути організованими (планувати кожний свій день), дає шанс бути мрійниками (ставити невеликі й далекосяжні цілі перед собою).

2. Прочитайте речення. Доберіть слово, що узагальнювало б їхній зміст. У яких реченнях звучить сум, а в яких — надія, гордість? Чому? Які речення найбільше вразили вас? Прокоментуйте, висловлюючи власну думку.

1. Треба берегти свою народну казку, а вже потім нарікати на чужаків. 2. А чого ми так любимо свій одяг? Бо кожна його барва й кожна нитка підкреслює гордість за нашу культуру та відкриває любов у наших серцях *(із тв. В. Чорней)*. 3. Дідух не тільки прикрашав оселю, а й уособлював пращурів давнього роду. 4. За звичаєм могили предків вважали святинею *(із тв. М. Ткача)*. 5. Відчиняю скриню, ну а там хустки. Згорнуті учетверо мамині роки. 6. А рушники над образами оклади* бережуть і рами. Як омофор*, що над людьми, махають білими крильми *(із тв. Г. Потопляк)*. 7. Дім для людини — більше, ніж дім. Це той простір, де людина залишається людиною *(М. Дочинець)*. 8. В дитинстві моєму на сволоку звили гніздо пернаті пісні, зозулясті казки і поеми... *(Н. Данилюк)*.

- Випишіть дієслова, визначте час. Чи всім їм властива ознака часу? Замініть, де це можливо, одну часову форму іншою (наприклад, теперішній — минулим, минулий — майбутнім). Як це вплинуло на зміст?
- Розгляньте світлину. Що на ній зображено? З яким святом пов'язаний цей предмет?

Запитання та завдання

1. Що вам відомо про минулий час?
2. Яку роль він виконує в мовленні?
3. Коли ви використовуєте дієслова минулого часу?
4. Чи можна уникнути в щоденному мовленні дієслів минулого часу?
5. Як ви розумієте афоризми сьогоднішнього уроку? Розкажіть.

3. Розгляньте таблицю. Складіть за нею запитання, відповіді на які вона містить. Доберіть приклади дієслів, що за змістом близькі до теми «Козацькому роду нема переводу».

Змінювання дієслів минулого часу				
Рід, число	**Суфікси**	**Закінчення**	**Вид**	**Приклади**
чоловічий	***-в-*** / без суфікса	нульове	доконаний	*згада**в**, зміг*
			недоконаний	*згадува**в***
жіночий	***-л-***	***-а***	доконаний	*наполягл**а***
			недоконаний	*наполяга**ла***
середній	***-л-***	***-о***	доконаний	*зберегл**о***
			недоконаний	*берегл**о***
множина	***-л-***	***-и***	доконаний	*захистил**и***
			недоконаний	*захища**ли***

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

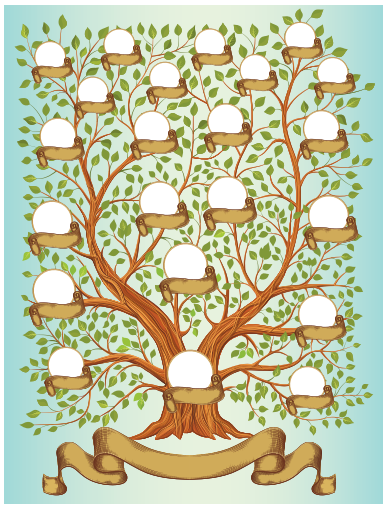
Правильно наголошуйте дієслова в минулому часі:
була́, було́, були́; несла́, несло́, несли́; вела́, вело́, вели́; привезла́, привезло́, привезли́.

4. До поданих іменників доберіть і запишіть у формі минулого часу дієслова, що можуть із ними сполучатися, позначте закінчення.

Козаки, слава, воля, нащадки, вишкіл, гідність, скарби, випробування.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чи знаєте ви, що в наших предків-скіфів були звичаї, які утверджували непорушність роду? Наприклад, **зобов'язання**

кожного члена роду (родини) до часу **набуття** зрілості досконало вивчити свій родовід до сьомого коліна.

Предки асоціювали **пам'ять** роду з родовим деревом, де стовбур символізував нас самих, листя — нащадків, а коріння — предків. Уявіть, що ваш рід **численний**, тобто дерево **гіллясте**, має могутню крону. Однак ви ніколи **не цікавилися** своїми предками. Отже, дерево ваше росло без коріння? Налетів ураган — і ніщо не стримало його, не захистило від **негоди**.

Цікавлячись минулим, людина **плекала** допомогу й підтримку роду, нарощувала силу, здатну іноді рятувати життя! Якщо складалися погані стосунки з батьками, бабусями / дідусями, блокувалося надходження родової енергії, що живила наступні покоління. Перешкоджали живленню сили роду обра́зи, **злість**, ненависть. Тому так важливо налагодити стосунки з рідними, доки вони живі, і пробачити, якщо вони померли.

Отже, сім поколінь людини — це її сім енергетичних центрів *(з інтернету)*.

- Яку проблему порушено в тексті? Наскільки важлива для людини пам'ять роду? Про скільки поколінь роду пам'ятають у вашій родині? Як ви вшановуєте своїх предків?

- Випишіть дієслова минулого часу, визначте їхні граматичні ознаки. Поясніть написання виділених слів. Чому в словах *набуття*, *життя* приголосний звук [т'] подовжений, а в слові *листя* — ні?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте малюнок (плакат, макет тощо), на якому зобразіть усе, що стосується дієслів минулого часу. Розкажіть, використовуючи його, про важливість цієї теми.
2. Підготуйте письмову розповідь про найшановнішу людину вашого роду. Використайте в ній дієслова минулого часу.
3. Підготуйте усну розповідь про видатну подію минулого. Які дієслова переважають? Поясніть чому.

§ 8. Теперішній час. Особливості змінювання

Долаємо труднощі

Тимчасові перешкоди, які сприяють кращому навчанню, — це бажані труднощі.
Е. Бйорк, Р. Бйорк

Сформулюйте власні цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф до уроку. Як ви його зрозуміли? Чи можете ви долати тимчасові перешкоди в навчанні?
2. Пригадайте, що вам відомо про дієслова теперішнього часу. Доберіть і запишіть запитання, на які ви можете відповісти. Уявіть, що в мові немає дієслів теперішнього часу. До яких труднощів це призвело б?
3. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: увінчатися, зачастити, змайструвати, захистити, квапитися, кепкувати, клопотатися, куховарити, ладнати, легковажити, лихословити, лякати, ладити, метикувати, метушитися, мимрити, мріяти.

Що означають ці слова? Яких ви намагатиметеся уникати завжди, а яких — інколи? Оберіть і запишіть визначальні для цього дня дієслова.

Дієслова ***теперішнього часу*** бувають тільки ***недоконаного виду***: *долаю, не здається, віримо, мрієш, піклуються.*

Їх утворюємо від основи неозначеної форми дієслова недоконаного виду за допомогою особових закінчень: *захищати — захища**ю**, захища**ємо**, захища**єш**, захища**єте**, захища**є**, захища**ють***.

Дієслова теперішнього часу змінюємо за ***особами*** та ***числами***.

4. Опрацюйте таблицю «Теперішній час» *(с. 32)*. Складіть із поданими нижче дієсловами речення, у яких вони будуть у 1-й особі однини *(усно)*.

Мастити, просити, радити, колисати, налагоджувати, платити.

Теперішній час		
Особа	**Однина**	**Множина**
1-ша	**я:** *переходж**у**, прош**у**, вивча**ю**, досяга**ю**, бережу*	**ми:** *переход**имо**, прос**имо**, вивча**ємо**, досяга**ємо**, береж**емо***
2-га	**ти:** *переход**иш**, прос**иш**, вивча**єш**, досяга**єш**, береж**еш***	**ви:** *переход**ите**, прос**ите**, вивча**єте**, досяга**єте**, береж**ете***
3-тя	**він, вона, воно:** *переход**ить**, прос**ить**, вивча**є**, досяга**є**, береж**е***	**вони:** *переход**ять**, прос**ять**, вивча**ють**, досяга**ють**, бережуть*

5. Прочитайте подані правила. Доберіть до кожного пункту по два власні приклади. Пригадайте, як правильно вимовляти буквосполучення ***-шся*** і ***-ться***.

1. Під час відмінювання дієслів теперішнього часу може відбуватися **чергування голосних і приголосних звуків** у коренях слів: *допом**о**гти — допом**а**гаю; вит**е**рти — вит**и**раю; в'я**з**ати — в'я**ж**у; т**к**ати — т**ч**у; ї**зд**ити — ї**ждж**у*.
2. У дієсловах 2-ї особи однини на ***-ся*** під час відмінювання **м'який знак** у буквосполученні ***-шся*** не пишемо: *турбує**шся**, піклує**шся**, сподіває**шся***.
3. У дієсловах 3-ї особи однини в буквосполученні ***-ться*** пишемо **м'який знак**: *довідає**ться**, змагає**ться**, навчає**ться***.

6. Прочитайте речення. Випишіть із них дієслова, у коренях яких є чергування приголосних чи голосних. Доведіть. Котра з порад здивувала вас? Чи скористаєтеся ви порадами Н. Вуйчича?

1. Я раджу вам зрозуміти: усе відбувається з певної причини. Усе, що робиться, — на краще. 2. Повірте мені: на кожну вашу перешкоду й проблему є набагато більше благодаті, ніж ви можете собі уявити. І з її допомогою ви зможете подолати все на світі. 3. Зосередьтеся на своїй мрії! Робіть усе, що вам під силу. 4. Ваше життя — це ваш роман. То вже зараз почніть писати його перший розділ! 5. Майбутнє може виявитися набагато кращим, ніж ви думали. Вам потрібно цього домогтися! *(Н. Вуйчич)*.

Чергування приголосних у коренях слів			
Приголосні	**Приклади**	**Приголосні**	**Приклади**
[г] — [ж]	*мо**г**ти — мо**ж**у*	**[б] — [бл]**	*лю**б**ити — лю**бл**ю*
[з] — [ж]	*ка**з**ати — ка**ж**у*	**[п] — [пл]**	*тер**п**іти — тер**пл**ю*
[х] — [ш]	*коли**х**ати — коли**ш**у*	**[в] — [вл]**	*ло**в**ити — ло**вл**ю*
[с] — [ш]	*про**с**ити — про**ш**у*	**[м] — [мл]**	*ло**м**ити — ло**мл**ю*
[к] — [ч]	*кли**к**ати — кли**ч**у*	**[ф] — [фл]**	*гра**ф**ити — гра**фл**ю*
[т] — [ч]	*сві**т**ити — сві**ч**у*	**[б] — [бй]**	*би**т**и — б’*[**й**у]
[д] — [дж]	*во**д**ити — во**дж**у*	**[п] — [пй]**	*пи**т**и — п’*[**й**у]

7. Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, порушену в ньому. Як поставилися діти до проблеми свого друга? Хто та як долучився допомагати йому? Які почуття викликав у вас Квітик та його друзі? Яким хлопчик постав у вашій уяві? А як би ви вчинили на місці його друзів?

Усі вони були однокласниками, крім Боді й Андрійка. Змалечку дружили. І Квітик **намагався** від хлопців не відставати. Учився краще за всіх, ніколи не хвалився, завжди допомагав. Коли вони грали у футбол, був арбітром, і плавав, і у водяного квача грав, узагалі був душ..ю компанії. Та найбільшою мрі..ю Квітика, звичайно ж, було навчитися ходити.

— А це можливо? — з надією запитав Вадик.

— Людина може все. Головне — регулярні тренування, — заявив Бодя.

— Розумієш, ми з мам..ю вдвох живемо. У мене ДЦП. Ще з дитинства, але якщо дуже постаратися, усе вийде. Мама старається, на двох роботах працює, щоб мене по санаторіях возити, щоб масажисти з району їздили... Вона мене любить. — Квітик зітхнув, помовчав. — Я по телевізору бачив, що такі ж, як я, на конях каталися і **виліковувалися** *(за А. Коршуновою)*.

Назвіть дієслова, ужиті у формі теперішнього часу. Випишіть виділені дієслова. Поставте їх у форму 2-ї та 3-ї особи однини теперішнього часу. Поясніть, як правильно їх вимовляти. Чи можна утворити форми теперішнього часу від підкреслених дієслів? Які букви потрібно поставити замість крапок у закінченнях іменників? Обґрунтуйте.

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою. Розкажіть, коли та де вам можуть бути корисні знання теми уроку.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Продовжте або доповніть речення та запишіть їх.

1. … , … , … — ці слова вселяють у мене почуття радості й величезної сили. 2. Вірити в себе потрібно навіть тоді, коли … . 3. Є рани, що швидше загоюються, коли … . 4. Усе добре в житті починається з … . 5. Кожній людині приємно, коли … . 6. Віра в себе — це … . 7. Люди, які мають сильну віру в себе, … . 8. … , … . … — ці люди повірили в себе, тому й … .

2. Опишіть ваш ідеальний день, використовуючи дієслова теперішнього часу.
3. Напишіть есе «Як я долаю труднощі».

§ 9. Майбутній час. Проста і складена форми. Особливості змінювання

Мріяти — це рухатися вперед!

Кажуть, що світ без мрійників став би безбарвним, нецікавим. Саме мрійники роблять найбільші наукові відкриття, вирушають у навколосвітні мандрівки, складають вірші, малюють картини, пишуть музику та знімають захопливі фільми. Уміти мріяти й фантазувати — талант.

Леся Воронина

Поставте для себе цілі на цей урок.

Бесіда

1. Прочитайте епіграф до уроку. Чи є зв'язок із темою уроку?
2. Назвіть кілька дієслів, що виражають вашу найзаповітнішу мрію.
3. Яку дію означає майбутній час?
4. У яких ситуаціях ми вживаємо дієслова майбутнього часу?
5. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: **нехтувати, ощасливити, очікувати, опанувати, переборщити, перезиратися, переінакшувати, перемовлятися, перейматися, перепросити, перестаратися, мріяти, підохочувати, подейкувати, прихистити, поріднитися, поквапитися, плентатися, наповнити.**

- Що означають ці слова? Які з них мають позитивний зміст? Котрі з них — найкорисніші? Випишіть ті, що наповнять ваш день сьогодні. Додайте до переліку дієслова, які ви найчастіше використовуєте. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Розгляньте схему та прочитайте інформацію.

- Від виписаних «дієслів вашого дня» утворіть прості й складені форми майбутнього часу.
- З будь-якими трьома дієсловами у формі 1-ї особи однини складіть три речення.
- Як ви розумієте вислів «Мріяти — рухатися вперед!»? Напишіть про свої мрії та майбутнє, використовуючи поданий вислів *(7–10 речень)*.

Майбутній час

1. Властивий дієсловам обох видів — доконаного й недоконаного: *прочитаємо, читатимемо.*

2. Має дві форми — ***просту*** *(мандруватиму, дізнаюся)* і ***складену*** *(будемо мріяти, будеш долати)*.

Дієслова доконаного виду мають лише просту форму: *змоделюєш, напишу, подбаєте, захистимо.*

Дієсловам недоконаного виду властиві обидві форми: ***проста*** *(підтримуватиме, святкуватимемо)* і ***складна*** *(буду навчатися, будете плекати).*

Складену форму дієслів майбутнього часу утворюємо за допомогою дієслова ***бути***, ужитого в особовій формі, і неозначеної форми дієслова: *буду залучати, будете рухатися, будеш досягати, будуть зосереджувати.*

Змінювати дієслова майбутнього часу (у простій і складеній формах) можна за ***особами*** та ***числами***: *знайду, переможемо, здолаєш, станете, мріятиме, дійдуть; буду тренуватися, будемо сподіватися, будеш гаяти, будете знаходити, буде знати, будуть пізнавати.*

2. Розгляньте таблицю. Розкажіть, про що в ній ідеться, відповіді на які запитання вона містить.

Відмінювання дієслів майбутнього часу

Число	Особа	Проста форма		Складена форма
Однина	1-ша — *я* 2-га — *ти* 3-тя — *він, вона, воно*	*здолаю* *здолаєш* *здолає*	*долатиму* *долатимеш* *долатиме*	*буду долати* *будеш долати* *буде долати*
Множина	1-ша — *ми* 2-га — *ви* 3-тя — *вони*	*вирушимо* *вирушите* *вирушать*	*вирушатимемо* *вирушатимете* *вирушатимуть*	*будемо вирушати* *будете вирушати* *будуть вирушати*

3. Прочитайте дієслова, запишіть у зошит лише ті, яким є місце у ваших думках і планах на майбутнє. Поясніть чому. Виписані дієслова поставте у форму 1-ї та 2-ї особи однини майбутнього часу. Додайте до них слова / словосполучення, що увиразнюватимуть дію *(за зразком)*.

Зразок. Відповідати — відповідатиму за свої вчинки; відповідатимеш добром на добро.

Відповідати, розвиватися, здолати, захоплюватися, перемагати, цікавитися, гніватися, діяти, довіряти, досягти, дружити, зазнаватися, зростати, ігнорувати, помудрішати, навчитися, оберігати, передбачати, турбуватися, хитрувати, заохочувати, цінувати, псувати, здогадатися, перепочити, примушувати, примчати, приготувати, побувати, відчути.

4. Прочитайте речення. Назвіть дієслова, ужиті у формі майбутнього часу. За допомогою дієслів майбутнього часу *(планувати, мріяти, обіцяти, інформувати, пророкувати…* тощо) визначте наміри мовців. Чим, на вашу думку, відрізняються *план* і *мрія*?

1. Із шести кілограмів очищеної і нарізаної дині зварю дванадцять баночок джему. П'ять відправлю на продаж, шість роздам сусідам, а одну, найбільшу, приберегу для тебе, моя дівчинко. Чекаю на день, коли ти приїдеш, і я напечу тобі коржиків. Їстимемо їх із динним джемом. 2. Якось у книжці, яку хтось забув у потязі, я прочитала рядки Хікмета: «Адже якщо я не палатиму… і якщо ти не палатимеш… і якщо ми не палатимемо… то хто ж розсіє темряву?» 3. Мозок подібний до саду: не виполюватимеш погані думки — не виростиш мрію. 4. Зберу до столу близьких, нагодую їх смаченьким. Ми згадуватимемо, обговорюватимемо, сміятимемося, шкодуватимемо й, звісно ж, співатимемо. За вікном зійде місяць, море стихне, засвітяться маяки, під столом засопуть собаки, а ми, загорнувшись у пледи, спілкуватимемося тихо, неквапом. Дівчинко моя, близькі — це світло, що розсіює найгустішу темряву *(із тв. Е. Сафарлі)*. 5. Принесу студеної води до схід сонця. Поволі, на малому вогні, розтоплю бджолиний віск. Обережно дістану із шафки свої фарби. І пензлика. Умочу м'якого кінчика в прозору воду, а потім — у колір. І буду писати… *(Слава Світова)*. 6. А завтра сонце підніметься, сонях весь рікою розіллється. Усміхнеться тепло пелюстками неповторний, незабутній ранок *(О. Дриль)*.

7. У дитинстві я був незвичайною дитиною. Тоді, коли всі інші дітлахи мріяли про те, як вони стануть шоферами, пожежниками, лікарями чи артистами, я знав, що подорожуватиму *(М. Кідрук)*. 8. Хай там як, а мій дім буде тут. Я завжди повертатимуся сюди *(А. Крісті)*.

Чи згодні ви з думкою, що «*близькі — це світло, що розсіює найгустішу темряву*»? Обґрунтуйте відповідь. Складіть і запишіть кілька речень, використавши дієслова майбутнього часу. Розкажіть про свої плани, мрії, бажання.

5. Прочитайте прислів'я. Поясніть, що вони означають. У яких ситуаціях доцільно їх уживати?

1. Не взявшись за сокиру, хати не зробиш. 2. Де оком не доглянеш, там калиткою доплатиш. 3. На добрій землі що не посієш, те й вродить. 4. Біда вимучить, біда й виучить. 5. Коли мусиш, то й камінь укусиш. 6. Як дбатимеш, так і матимеш. 7. Скільки сніг не лежатиме, а розтавати буде *(нар. тв.)*.

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із поезій українських авторів речення, у яких митці сло́ва передають свої мрії. Підкресліть дієслова майбутнього часу.
2. Напишіть есе на одну з тем: «Про що мріяла / мріяв моя бабуся / мій дідусь?», «Навіщо людині мрії?»
3. Намалюйте «Дерево моїх мрій». Охарактеризуйте дієслова, що відображають ваші мрії.

§ 10. Дієслова I та II дієвідмін. Букви *е, и* в особових закінченнях

У тебе в серці теплиться весна (Н. Данилюк)

Сенс життя полягає в тому, щоб зробити щось добре, залишити якийсь добрий слід, стати прикладом для когось…

За І. Дзюбою

Поставте перед собою цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Поясніть, що вони означають. Яких слів із цього переліку потрібно уникати у своєму житті?

Чому? Які з них — найкорисніші? А котрі можуть бути позитивними і негативними? Випишіть ті, якими ви прагнете наповнити свій день і своє життя. Проаналізуйте на етапі рефлексії.

Дієслова вашого дня: пізнавати, побадьорішати, поближчати, подружитися, поговорити, погребувати, подейкувати, подорослішати, погарнішати, пожвавішати, пожвавити, позадкувати, поквитатися, каламутити, дивуватися, приховувати, сумувати, тішитися, встигати, відгукнутися, лихословити.

2. Розгляньте схему. Запишіть запитання, відповіді на які є в ній. Розкажіть, користуючись запитаннями, про особливості поділу дієслів на дієвідміни. Наведіть свої приклади.

I дієвідміна

1-ша особа
однина: -у (-ю): *іду, бережу, мрію, піклююся*
множина: -емо (-ємо): *ідемо́, бережемо, мріємо, піклуємося*

2-га особа
однина: -еш (-єш): *ідеш, бережеш, мрієш, піклуєшся*
множина: -ете (-єте): *ідете́, бережете, мрієте, піклуєтеся*

3-тя особа
однина: -е (-є): *іде, береже, мріє, піклується*
множина: -уть (-ють): *ідуть, бережуть, мріють, піклуються*

II дієвідміна

1-ша особа
однина: -у (-ю): *лечу, люблю, стою, мовлю*
множина: -имо (-їмо): *летимо, любимо, стоїмо, мовимо*

2-га особа
однина: -иш (-їш): *летиш, любиш, стоїш, мовиш*
множина: -ите (-їте): *летите, любите, стоїте, мовите*

3-тя особа
однина: -ить (-їть): *летить, любить, стоїть, мовить*
множина: -ать (-ять): *летять, люблять, стоять, мовлять*

3. Запишіть «дієслова вашого дня» у формі 2-ї та 3-ї особи однини та множини. Визначте, до якої дієвідміни вони належать.

Зверніть увагу!

У закінченнях дієслів ***I дієвідміни*** пишемо букву ***е (є)***, а в закінченнях дієслів ***II дієвідміни — и (ї)***: *живемо, маєш, працюєте*; *робиш, платите, стоїш*.

У 3-й особі однини дієслова ***I дієвідміни*** із часткою ***-ся*** мають закінчення ***-еть (-ть)***: *боретьс**я**, повертаєтьс**я**, змагаєтьс**я**, дочекаєтьс**я**.*

Дієслова ***II дієвідміни*** із часткою ***-ся*** мають закінчення ***-ить-(-їть-)***: *стелитьс**я**, коїтьс**я**, тішитьс**я**.*

4. Об'єднайтеся в п'ять груп. Оберіть одну з п'яти історій, прочитайте її. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. Часто **приїжджаю** до будинку для людей похилого віку з речами, смаколиками, медикаментами й граю на гітарі. Запала в душу одна самотня бабуся: вона не бачила сина вже кілька років, дуже переживала. Згодом я забрала цю **стареньку** до себе, адже **живу** сама, не маю рідних. Бабуся ожила. Доглядаю, лікую її, ходимо на виставки й у магазини. Мене **ніхто не розуміє**. Але я вже вважаю її рідною.

ІІ. У мене є брошка, звичайнісінька, нічого особливого. Та якось до мене в **метро** підсідає **сімдесятирічна** бабуся і просить продати їй прикрасу, пропонує гроші. Я відмовилася, та пані дала мені свій номер телефону й попросила подумати. Цікавлюся у своєї бабусі про походження, дізнаюся, що **прикрасу** їй колись давно подарували. Телефоную незнайомій жінці й **з'ясовую**, що ця річ належала її мамі. Продали прикрасу 60 років тому, щоб прогодувати сім'ю. Згодом зустрілися, жінка показала старі світлини. Я просто **віддала** їй прикрасу.

ІІІ. Добра бабця впустила в **під'їзд безхатька**. Сусіди обурюються: «Сморід!» А я **спробував** поговорити з ним, з'ясував,

що чоловік пережив інсульт, а дружина й пасербиця*, отримавши **довіреність**, продали його квартиру й утекли до іншої країни. Дав йому грошей на проїзд та їжу, ключі від дачі за містом, якийсь старий одяг. **Відтоді** в мене на дачі живе охоронець. Скрізь прибрано й відремонтовано. У теплиці та на городі все росте й квітне.

IV. У 90-х ми з мамою і бабусею жили бідно. Мама працювала в лікарні. Під час її **чергування привезли** побитого хлопця. Коли юнака виписували, він просив кожного дати йому в борг грошей, щоб дістатися додому. З усього колективу лише моя мама **зглянулася** і дала гроші, не розраховуючи на **повернення**. Через три місяці ми отримали посилку з продуктами, цукерками й сумою грошей, **утричі** більшою, ніж мама позичала. Усіх гостинців нам вистачило аж на місяць.

V. Зима 2000-го року, траса «Одеса–Київ». **Старенький «запорожець»** із грубкою, яка погано працювала. Дуже потрібно додому. Поночіє, гаснуть фари, обмаль **бензину**. Зупинитися до ранку не можемо: замерзнемо, та й збити можуть, адже ми без світла. Тому повземо зі швидкістю 10–20 км/год. Нам дуже страшно. Та вмить поруч виростає **велетенська** фура. Вона не обганяє нас, а знижує швидкість, умикає дальнє світло й повзе за нами до самого світанку, освітлюючи нам дорогу й захищаючи нас. Коли **розвиднілося**, обігнав, поклаксонив і поїхав далі *(з інтернету)*.

Відчуваємо, переживаємо

1. Сформулюйте суть проблеми, описаної в тексті. Озвучте її.
2. Спрогнозуйте, як ці історії могли завершитися.
3. Котрий із варіантів ви вважаєте найгуманнішим? Чому?
4. Уявіть себе на місці учасників / учасниць ситуації. Опишіть свої почуття. Як би ви поводилися?
5. Про кого з учасників / учасниць ситуацій можна сказати, що в їхніх серцях *теплиться весна*? Чому?
6. Яка історія вас найбільше вразила? Чому?

Знаємо, уміємо, розуміємо

1. Випишіть із тексту десять дієслів, згрупуйте їх за видами.
2. Поставте дієслова недоконаного виду у форму 2-ї особи однини та 3-ї особи множини теперішнього часу. Підкресліть закінчення.
3. Запишіть дієслова доконаного виду в тій же формі майбутнього часу.
4. Поясніть написання виділених слів.

Поміркуйте та розкажіть, чи можна використати знання, які ви сьогодні здобули, поза межами школи. Де саме?

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Напишіть есе «У нього / неї в серці теплиться весна».
2. Перепишіть слова, замість крапок поставте літери ***е (є)*** або ***и (і)***. Поясніть написання.

Бор..шся, горд..мося, шубовсн..ш, бува..мо, чека..ш, ка..шся, див..мося, підв..де, розплута..те, пахн..те, горд..теся, залопот..ш, підхоп..мо, наближа..те, стеж..мо, повір..ш, диву..мося, розбуд..мо, скупа..шся, помир..шся, озира..ться, мовч..мо, дару..ш.

3. З тлумачного словника української мови випишіть п'ятнадцять дієслів, у коренях яких відбувається чергування приголосних звуків під час творення особових форм. Продемонструйте це, записавши дієслова парами (наприклад: *ткати — тчеш)*.

§ 11. Наказовий спосіб. Особливості творення

Добра порада — серцю розрада (нар. тв.)

Сформулюйте цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Що вони означають? Які з них — найкорисніші? Випишіть ті, що наповнять цей день.

Дієслова вашого дня: розхолоджуватися, радіти, розчулитися, руйнувати, ручкатися, силкуватися, скиглити, смакувати, сміятися, сумніватися, спантеличувати, творити, збагачуватися, спекатися, сповільнювати, спохмурніти, спричинити, дорожити, спромогтися.

- Доберіть самостійно епіграф до уроку.
- Пригадайте, що вам відомо про наказовий спосіб дієслів. У яких мовленнєвих жанрах, вивчених у 5–6-х класах, доцільно використовувати дієслова наказового способу? Який намір мовця цей спосіб допомагає виразити?

Дієслова ***наказового способу*** змінюємо за ***особами*** та ***числами*** (1-ша особа: *граймо*; 2-га особа: *грай — грайте*; 3-тя особа: *нехай грає — хай грають)*.

Наказовий спосіб може виражатися ***простою формою*** *(шануймося, шануйся)* і ***складеною***, утвореною додаванням часток ***хай, нехай*** до дієслів теперішнього або майбутнього часу *(хай квітне, нехай здолають)*.

Просту форму утворюють дієслова 1-ї особи множини та 2-ї особи однини й множини. Описова форма властива дієсловам 3-ї особи однини та множини.

1-й особі однини форма наказового способу не властива.

2. Прочитайте вірш. Випишіть дієслова, укажіть вид і спосіб.

Слів у мові мільйон, вибирайте найкращі,
Кожне з них, лиш торкни, як струна, виграва,
Зрозумілі, вагомі й усі вони наші —
Мелодійні, дзвінкі українські слова.

Обминайте чужинні слова кострубаті,
Що до нашої мови зухвало повзуть,
Говоріть, почувайтеся, наче на святі,
І натхненні слова радість вам принесуть.

Говоріть про любов і про віру у щастя,
Уникайте мовчання, нудьги і ниття,
Говоріть, хай в розмові слова веселяться,
Говоріть і продовжуйте мові життя.

О. Лупій

Які думки утверджує автор? Які цінності в центрі уваги поета? Сформулюйте своїми словами, до чого він закликає. Поясніть, що означають сполучення слів *«чужинні слова кострубаті», «натхненні слова», «продовжуйте мові життя»*.

3. Прочитайте поради, які подано в тексті. Чи погоджуєтеся з ними? Що б заперечили й чого бракує вам? Допишіть. Яку пораду ви назвали б найціннішою? Випишіть дієслова наказового способу. Яка їхня функція?

Частіше хваліть дитину — і вона буде ставитися до себе й до вас краще. Будьте з нею чесними. Захищайте її — так навчиться вірити. Навчіть дитину любити себе. Навчіть ви-

бирати головне. Приділяйте їй найбільше уваги. Навчіть говорити вільно та виразно. Навчіть ділитися почуттями. Навчіть люб'язності й удячності. Навчіть захищати себе. Навчіть бути радісною і любити сміх. Дайте дитині зрозуміти, що речі не зроблять її щасливою... *(за М. Дочинцем)*.

4. Прочитайте речення. Яке з них є цінною для вас порадою? Запишіть обрані речення. Підкресліть дієслова у формі наказового способу. Визначте їхні граматичні ознаки *(усно)*.

1. Перш ніж помолитися, повір. Перш ніж говорити, послухай. Перш ніж витрачати, зароби. Перш ніж писати, подумай. Перш ніж просити, подаруй... Перш ніж здатися, спробуй. Перш ніж сваритися, примирися. Перш ніж збирати, посади. Перш ніж повчати, навчися. Перш ніж ганити, похвали *(М. Дочинець)*. 2. Людино моя прекрасна, тримайся за світ, борись! Якщо і судилося впасти, то тільки в небесну вись і тільки на крилах білих незламних своїх надій! Я вірю: достатньо віри у світлій душі твоїй! *(Н. Данилюк)*. 3. Якщо ти справжній України син, рушай вперед повстанськими стежками! Живи, твори для щастя і краси — Вкраїну зміцнюй славними ділами! *(В. Рутковська)*. 4. Роби добро й кидай його у воду. Воно не пропаде — добром до тебе повернеться. Роби добро без бажання пла́ти за нього, а вода рознесе зроблене добро та напоїть ним інших людей. Люди, що «випили» добро, зроблять добро й також кинуть його у воду — так добро обійде Землю і повернеться до тебе... *(С. Карвацька)*.

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

Утворюймо **правильно** форми наказового способу:
ходімо, а не *давайте підемо* чи *пішли*;
зберімося, а не *давайте зберемося*;
допоможімо, а не *давайте допоможемо*;
заспіваймо, а не *давайте заспіваємо*.

Поміркуйте та розкажіть, чи можна використати знання, які ви сьогодні здобули, поза межами школи. Де саме?

Проаналізуйте свою роботу на уроці, визначте досягнення. Що вас найбільше зацікавило під час уроку?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте поетичні рядки. До чого спонукають вас автори? Напишіть есе, використовуючи одну з порад: *«Глянув / гляну-ла — і побачив / побачила ...», «Прислухалася / прислухався — і почула / почув ...»*

1. Ти послухай, послухай, як падає сніг... 2. Прислухай-тесь: там соловейка спів... А як вода у джерелі сміється! 3. По усьому білому світу, гляньте, — бабине ходить літо *(В. Міха-левський)*. 4. Ходімо до розквітлих абрикос, прекрасних, як щасливі наречені... *(І. Герасименко)*. 5. Прислухайся: в засні-женій імлі вже первоцвітів чути шарудіння... *(Н. Данилюк)*.

2. Напишіть поради для молодшого брата (сестри, друга, для себе), що сприятимуть виробленню сили волі, зміні життя на краще. Наприклад: змінú свій маршрут до школи; почни читати книжки українських письменників і письменниць.

3. Прочитайте речення. Що означає виділене в них слово? До-слідіть усі значення і походження цього слова. Чи вживаєте ви його у своєму мовленні?

1. То що ти мовчиш? Ану, **гайда** до Вирвизуба! *(В. Рутків-ський)*. 2. Ти чого сюди забрався? **Гайда**! *(П. Панч)*. 3. **Гайда** в човен, їдьмо! *(Є. Гуцало)*. 4. Сідайте на білого коня, золоті остроги — в боки, і **гайда** у вільний степ! *(В. Шевчук)*.

§ 12. Умовний спосіб. Особливості творення

Мій вибір

Кожному в житті доводиться робити вибір між правильним і легким.

Р. Бах

Визначте цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання.

Дієслова вашого дня: причепуритися, приятелювати, пробелькотіти, прогайнувати, прокрастися, просторікувати, пікluватися, ремствувати, розголошувати, розжитися, розслідувати, розтлумачувати, розтринькати.

Що означають ці слова? Які з них ви вживаєте найчастіше? Чи є серед них дієслова-табу? Випишіть ті, що наповнять сьогодні ваш день. Проаналізуйте на етапі рефлексії.

2. Розгляньте таблицю. Сформулюйте та запишіть запитання, відповіді на які вона містить.

Дієслова умовного способу		
означають	можливу за певних умов або бажану дію	*сказав би, перемогла б*
творяться за допомогою	додавання до форми минулого часу часток ***би (б)***	*поквапилися б, оцінив би, тривала б*
змінюються	за родами (в однині) і числами	*схвалив би, схвалила б, схвалило б, схвалили б*
мають	такі ж закінчення і суфікси, як і дієслова минулого часу дійсного способу	*мешкав би, мешкала б, мешкало б, мешкали б*

1. Частку ***би*** вживаємо після слів, що закінчуються на приголосний звук: *згадав **би**, знайшов **би**, захистив **би***.
2. Частка ***би (б)*** може бути в позиції після дієслова, перед ним і віддалена від дієслова іншими словами: *Здається, що листок би цілувала, в дзвіночку ночувала б, як бджола* (Л. Костенко).

3. Від поданих дієслів утворіть усі форми умовного способу. Поясніть уживання часток ***би, б***. Яке з дієслів неможливо вжити в чоловічому роді?

Могти, мусити, дівувати, ошелешити, здивувати, потрапити.

4. Придумайте закінчення кожного речення та запишіть, розкривши дужки й поставивши дієслово у форму умовного способу.

1. Я страшенно (зрадіти), якби … . 2. Якби в мене була чарівна паличка, я (здійснити) … . 3. Ця історія (мати) кращий фінал, якби … . 4. Ми (підтримати) вас охоче, аби … . 5. Вони нізащо (не порушити) дане нам слово, якби … . 6. Я (вибрати) три книжки, якби … .

5. Пригадайте, у яких ситуаціях вам найчастіше доводиться вживати дієслова умовного способу. Ознайомтеся із запропонованими ситуаціями й відреагуйте на них згодою чи відмовою. Обґрунтуйте вибір своєї тактики. У якому випадку потрібно вдаватися до умовного способу?

1. Ти міг би (могла б) узяти мою провину на себе, бо мене батьки сваритимуть? 2. Ми йдемо на вихідні в похід. Дай на цей час моєму другові (подрузі) свій планшет. Я ж не можу, бо мені він потрібний. 3. Ми оголошуємо бойкот Тетяні. Сподіваємося, ти наш друг і підтримаєш нас? 4. Коли вчителька перевірятиме домашнє завдання, ти скажи, що нам нічого не задавали. Просто ми не встигли підготуватися. 5. Моєму другові (подрузі) потрібні гроші. Попроси нібито для себе, а насправді для нього (неї), у своїх батьків гроші.

Чи на кожне прохання потрібно відповідати згодою? Як правильно відмовити, аби не порушити свої принципи й не нажити собі ворогів? У яких випадках треба обов'язково відмовляти, а в яких — погоджуватися?

Поміркуйте та розкажіть, чи можна використати знання, які ви сьогодні здобули, поза межами школи. Де саме?

Проаналізуйте сьогоднішній урок. Розкажіть, які знання і вміння в межах теми уроку вам знадобляться в майбутньому.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть сім фразеологізмів, у яких є дієслова умовного способу. Поясніть значення кожного крилатого вислову.
2. Прочитайте речення. Назвіть дієслова умовного способу. Що виражають своїм змістом речення? Спростуйте інформацію, якщо вона вам видається неправдивою *(усно)*. Одне з речень дослідіть ретельно, аргументовано спростуйте неправдиву думку. Як ви ставитеся до чуток? Чи впливають вони на ваші рішення? Чи формують вашу думку про людей?

1. Які б дороги ти не обирав, шукай у Слові мудрості й розради, не зрадь його, й воно тебе не зрадить *(Н. Данилюк)*. 2. Я із задоволенням їв би вівсяну кашу, та, кажуть, що це страва маленьких дітей. 3. Моя подруга хотіла б записатися до секції східних видів боротьби, однак сусідка сказала мамі,

що там дівчаткам не місце. 4. Ми допомогли б Тарасові подолати залежність від гральних автоматів, та Матвій сказав, що вже пізно. 5. Я із задоволенням вишивав би картини бісером, але друг сказав, що з мене всі будуть сміятися. 6. Ми з другом любимо продукти бджолярства, та Оксанка запевнила нас, що це шкідливо й може бути алергія.

3. Напишіть есе на одну з тем: «Якби я був / була художником / художницею», «Якби мрії здійснювалися», «Моє найкраще рішення».

§ 13. Безособові дієслова. Дієслівні форми на *-но, -то*

Шукаємо натхнення в природі

Коли щиро любиш природу,
красу знайдеш скрізь.

В. ван Гог

Поставте цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Поясніть, що вони означають. Наведіть приклади вживання їх у вашому мовленні. Які з них ви назвали б *дієсловами вашого дня*?

Дієслова вашого дня: кортіти, вечоріти, світати, щастити, віритися, хотітися, спатися, думатися.

Дієслова бувають особові й безособові.

Особо́ві дієслова́ виражають відношення дії до дійової особи. Вони мають шість форм — три в однині й три в множині. Наприклад: *радію, радієш, радіє; радіємо, радієте, радіють*.

Безособо́ві дієслова́ виражають дію або стан без участі дійової особи. Наприклад: *світає, вечоріє, сніжить, прорвало, сниться, нудить*. Ці дієслова означають стан природи, стихійні явища *(світає, вечоріє, дощить)*; психічний або фізичний стан людини *(морозить, лихоманить, не терпиться)*; уявлення про долю *(щастить, поталанило)*; міру наявності / відсутності *(вистачає, бракує)*.

Безособові дієслова не змінюємо за особами, хоча вживаємо в теперішньому часі у формі 3-ї особи однини, а в минулому часі — у формі середнього роду однини: *Пахне свіжоскошеною травою. Надворі розвиднялося*. Синтаксична роль — присудок у реченні з одним головним членом.

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

Трапляються випадки вживання особових дієслів у безособовому значенні. Розмежовуйте їх:

Мені ***бузок*** *дитинством* ***пахне*** (Н. Любка).

Ще так духмяно ***пахне*** *чебрецем* (Н. Голіней).

2. Прочитайте текст. Визначте основну думку. Випишіть безособові дієслова. Поясніть, чим вони відрізняються від особових.

Степове безмежжя хвилює, бентежить, забиває дух.

Тут дихається вільно й легко. Тут думається красиво. Тут бачиш далеко-далеко: за видолинками, за зеленими гребінчиками лісосмуг — тремтливе видноколо. За ним — оповита сизим манливим серпанком друга смуга обрію. А там, далі, угадуються треті горизонти... Степ велетенськими хвилями розбігається в усі боки.

Скіфські кургани, високі козачі могили — величні знаки вічного нашого буття на цій землі.

Густі сірі шлейфи куряви тягнуться за прудкими вантажівками, степова пилюка не ядуча, не гірка, а терпка. Пахне пшеничним колоссям і теплою землею *(С. Плачинда)*.

3. Прочитайте слова. Запишіть їх, згрупувавши за відношенням до особи. Укажіть значення безособових слів.

Вовтузяться, зашаруділо, щастить, **сіється**, хмариться, дніє, уродиться, промовляє, морозить, розпускаються, тепліє, збираєшся, уболіваєте, світає, відчуваю, виготовиш, **розвиднілося**, тягне, дзвенить, закінчується, вечоріє, тривожишся, мріємо, похолодає, жилося, сміялося.

До виділених дієслів доберіть усі можливі іменники, з якими вони можуть сполучатися. Складіть і запишіть із ними речення.

4. Запишіть речення. Підкресліть безособові дієслова. Поясніть, що вони означають. Оберіть речення, яке вам до вподоби. Опишіть картину, що постала у вашій уяві *(усно)*.

1. Світає. Так тихо, так любо, так ніжно у полі *(П. Тичина)*. 2. Посвітлішало. Зоране поле припудрило свого носика першим снігом *(Л. Зоряна)*. 3. В небесах дрімала синя тиша, у повітрі пахло вже грозою *(Т. Горобець)*. 4. Співати хочеться пісень *(В. Іващенко)*. 5. І нам не віриться ще й досі, що літо збігло — і нема *(Т. Фролова)*. 6. Серпень хочеться їсти великою ложкою, щедро розливаючи залишки тепла *(А. Акуленко)*. 7. Запахло знову синє небо цілунками клейких листочків *(Л. Долик)*.

5. Прочитайте вірш. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Зовсім інакше пахне дощ у місті!
Він пахне втомою від вимитих доріг,
А ще він пахне шумом, що на листі
В спекотний день схолонути приліг.

А дощ в селі… Він пахне свіжим зіллям,
Розтрушеним по хаті на свята,
Пташиним стоголосим божевіллям
І стежкою, що губиться в житах.

Дощ пахне сіном, молоком і домом,
Дитинства запахом солодким і знайомим.

Т. Іванчук

Чи любите ви дощ? Чи відчуваєте різницю між дощем літнім та осіннім? Між дощем у місті й у полі? Які почуття викликає у вас це явище?

У якому значенні — особовому чи безособовому — ужито дієслово *пахне*? Складіть кілька речень про дощ, використовуючи безособові дієслова.

Проаналізуйте сьогоднішній урок за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Напишіть есе, узявши за початок одне з речень вправи цього параграфа. Придумайте назву есе.
2. Складіть по два речення з кожним дієсловом, щоб у першому слово було в особовому значенні, а в другому — у безособовому.

Пахне, темніє, гримить, стихло.

§ 14. Способи творення дієслів

Найкраще місце на землі — рідна домівка

Дім для людини — більше, ніж дім. Це простір, де людина залишається людиною. Це осереддя людства. І куди б нас не водили мандри, пуповина наша — у батьківському домі, а серце — під рідним дахом.

М. Дочинець

Сформулюйте цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: спробувати, спромогтися, справдити, сумніватися, схвалювати, теревенити, тинятися, тямити, убезпечувати, увиразнювати, удосконалювати, умудрятися, унеможливлювати, уподобати.

Що означають ці слова? Випишіть ті, що наповнять сьогодні ваш день. Проаналізуйте на етапі рефлексії.

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

Коли добираємо до дієслова пару за ознакою виду — це не словотворення, а формотворення.
Словотворення спричиняє появу нового значення, а зміна форми — ні.
Наприклад: *вивчати — вивчити; дочитувати — дочитати*.

2. Розгляньте таблицю *(с. 52)*. Підготуйте розповідь про способи творення дієслів *(усно)*.

Творення дієслів від різних частин мови	
від іменників	*вечір — вечоріти; квіти — квітувати; брунька — брунькувати*
від прикметників	*синій — синіти; свіжіший — свіжішати; дорогий — дорожити*
від дієслів	*мовити — замовити, промовити, відмовити, обмовити*
від числівників	*двоє — подвоїти; четвертий — четвертувати*
від займенників	*я — якати; свій — освоїти; ти — тикати*
від вигуків	*ой — ойкати; тьох — тьохкати; ку-ку-рі-ку — кукурікати*
Способи творення дієслів	
префіксальний	*радити — **за**радити, **роз**радити; іти — **ви**йти, **про**йти*
суфіксальний	*дощ — дощ**и**ти; мудріший — мудріш**а**ти; зима — зим**ува**ти*
префіксально-суфіксальний	*дзеркало — **від**дзеркал**юва**ти; мовити — **до**мовити**ся**; зброя — **о**зброї**ти**; новий — **об**нов**и**ти*
Словотвірні засоби	
префікси	***у- (в-), ви-, від-, з- (с-, із-, зі-), до-, об- (обі-), по-, над- (наді-), під- (піді-), при-, про-, за-, роз- (розі-)*** та ін.
суфікси	***-и-, -і- (-ї-), -а- (-я-), -ува- (-юва-), -ну-***

3. Прочитайте текст. Поділіться своїми роздумами про те, чим для вас є рідна домівка *(чотири-п'ять речень)*.

Рідна домівка... Кожний по-своєму вимальовує її у **своїй** уяві. У когось вона асоціюється з буянням **квітів** у дворі, у когось — із затишною кімнатою і **теплою** розмовою в родинному колі, а хтось пов'язує її з краєвидами з вікна **квартири**. Це поняття має **різні о́брази**, звуки й пахощі.

У людей **старшого** покоління домівка асоціюється з рушниками, затишком, калиною біля криниці чи живоплотом і мальвами.

А що ви вкладаєте в зміст цього поняття? *(А. Зозуля)*.

Утворіть дієслова від виділених слів. Запишіть.

4. Прочитайте речення. Випишіть виділені дієслова. Визначте спосіб і час дієслів *(усно)*. Поясніть, як вони утворилися.

1. Світанок **проходить** крізь відчинене вікно й **оселяє** в серці мрії. 2. А коли **біліла** зима, на кущі сиділо табунцями птаство, радіючи із червоних ягід *(І. Савка)*. 3. Щось тріщало, тріпотіло, **охкало, кувікало** *(М. Дочинець)*. 4. Ховаюся від злив, що стоголосять, і трави гнуть, і ноги мої **росять**. 5. Гудуть в настурції джмелі, ріка **синіє** від ірису *(із тв. Г. Потопляк)*. 6. Віконечко рідної хати **ясніє** для мене привітно — як зірка ласкава дитинства, як мамине вічне тепло *(В. Крищенко)*. 7. А серед літа — трави **медоносять!** *(М. Гуменюк)*. 8. **Пустує** вітерець крилатий — у квітів запахи краде *(Н. Данилюк)*.

5. Від поданих слів утворіть якомога більше дієслів префіксальним способом. Запишіть їх.

Брати, співати, мовити, шити, грати, бути, радити.

6. Від поданих слів утворіть і запишіть дієслова. Визначте спосіб творення.

Квіти, білий, варити, фарба, вірити, жовтий, весло, густий, пильний, рости, сипати, цілий, бігати, цемент, двоє, тінь, шкода, ох, порядок, диво, сторож, коса, стельмах, ау!

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою. Що ви пригадали, а що дізналися нового?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть слова. У кожній групі підкресліть «зайве» слово. Обґрунтуйте вибір.

I. Веселити, добрішати, червоніти, скрутити.
II. Дощити, донести, досолити, добігти.
III. Біліти, побілити, мудрішати, свіжіти.
IV. Надірвати, надписати, на́кати, надбудувати.
V. Округлити, обвіяти, обгоріти, обклеїти.

2. Випишіть з орфографічного словника десять дієслів, утворених суфіксальним способом. Поясніть значення кожного слова.
3. Напишіть есе «Обереги мого дому».

§ 15. Правопис дієслів

Сила слова

Не чіпляйтеся за тяжкі, глухі, сірі слова. Бо вони вчепляться у вас і потонуть разом із вами в трясовині буденних змагань. Використовуйте слова легкі, високі, дзвінкі, які підхоплять і понесуть у височінь мрії.

За М. Дочинцем

Поставте перед собою цілі на цей урок.

1. Прочитайте «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: уповільнювати, упоратися, усвідомити, урізноманітнювати, усамітнюватися, утихомирювати, намовляти, помилятися, утішати, усміхатися, хизуватися, чатувати, чубитися.

Що означають ці слова? Випишіть ті, що наповнять добром ваш день. Проаналізуйте на етапі рефлексії.

2. Пригадайте, як пишемо дієслова, користуючись поданими правилами.

Не з дієсловами пишемо **окремо:** *не помітити, не квапитися, не тривожити*.

А в інших випадках пишемо **разом**:
1) якщо слово без ***не*** не вживаємо: *неволити, ненавидіти, нехтувати*;
2) якщо дієслово з ***не*** можна замінити синонімічним дієсловом без ***не***: *неславити (ганьбити), нездужати (хворіти)*;
3) якщо ***не*** є частиною префікса ***недо-***: *недооцінювати, недобачати, недочувати*.

Запам'ятайте! Буквосполучення ***-ться*** пишемо **з м'яким знаком**, а ***-шся*** — **без м'якого знака**: *повертається — повертаєшся; знайомляться — знайомишся.*

3. Прочитайте текст. У якому реченні сформульовано основну думку?

Людина впродовж дня вимовляє близько 20 тисяч слів. Слова, мова — не лише найважливіший засіб спілкування, але й засіб мислення, спосіб організації власних уявлень про себе й довкілля. Стиль мовлення впливає на те, як **сприймаємо** реальність і реагуємо на неї. Наприклад, слова можуть змінити **кров'яний** тиск, частоту **серцебиття**, викликати різні емоції і навіть **спричинити** дії. Слово має силу впливу на підсвідомість. Побудова словесних конструкцій може бути мотивувальною.

Як будувати конструкції?

З дитинства ми чуємо й самі говоримо фрази на кшталт: **не впади, не розбий, не розлий...** Вимовляючи **негативні** настанови, ми нібито програмуємо виконавців на негатив (тому часто падає, розбивається, розливається). Замість «**не загуби** ключі» краще сказати «бережи ключі». Негативні óбрази призводять до негативних результатів.

Доведеться позбуватися звички говорити запереченнями, використовуючи частку *не-*. Водночас треба пам'ятати: для зміни навичок потрібний час *(за І. Матійків)*.

Які слова, на вашу думку, можуть *«змінити кров'яний тиск, частоту серцебиття»*? Коли, на вашу думку, частка ***не*** необхідна, а коли її потрібно уникати? Поясніть написання виділених слів.

4. Запишіть речення, знявши риску. Умотивуйте написання. Поясніть значення фразеологізмів. Пригадайте життєві ситуації, у яких вони були б доречні. Розкажіть, як правильно вимовляти виділені слова.

1. Не/вмивався ти, аби так казати. 2. Не/вчи орла літати, а рибу плавати. 3. Не/питай, ладо, у гніву поради. 4. Як горобців боятися, то й проса не/сіяти. 5. Не/**нагнешся** до землі, то й гриба не/знайдеш. 6. Не/знаєш жарту — не/йди поміж люди. 7. Я не/хочу йти в ворота — **розбирайте** тин. 8. Що згоріло, того не/підпалиш. 9. Не/хвалися травою, а хвалися сіном. 10. Що міль не/з'їсть, те сточить заздрість. 11. Голубине перо, яке б не/було **легке**, саме в небо не/злетить без живого голуба *(нар. тв.)*.

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

Щоб уникнути помилок, розрізняйте дієслова з префіксом ***не-*** (***не****здужати* — хворіти; ***не****славити* — ганьбити; ***не****покоїтися* — турбуватися) і дієслова із часткою ***не*** (***не*** *здужати* — не змогти, ***не*** *славити* — не прославляти; ***не*** *покоїтися* — не бути похованим).

ненавидіти
нездужати
незчутися
нехтувати
неволити
непритомніти
непокоїти

5. Прочитайте речення. Яким постає у вашій уяві образ слова? У чому його сила? Коли словам краще «помовчати»? Що означає вислів *не розкидатися словами*? Чи були у вашому житті ситуації, коли хтось розкидався словами? Це добре чи погано? А чим є слово для вас?

1. Хай слова помовчать, коли зло возвеличити мають, забринять лиш тоді, коли вгору злітає добро. 2. Хай слова помовчать, коли звістку несуть почорнілу, чи образу душі, чи родині довічну ганьбу *(із тв. В. Назарука)*. 3. Не/розкидаймося словами — у них життя земного суть. Коли минемось, їх за нами як нагороди понесуть *(Т. Іванчук)*. 4. Не/хваліться багатством й ніколи не/будьте пихаті, не/принижуйте тих, хто вершин у житті не/досяг *(В. Назарук)*. 5. Слова — це

літери прості. Вони дають наснагу й силу, вони рятунок в пустоті. Тож промовляймо і мережмо, плекаймо ними кожну мить! Лишень за почуттями стежмо, щоб словом душу не/убить *(Г. Потопляк)*. 6. Цей дощ нічого не/сказав — ані грибам, ані суниці, вчепив намисто на ялиці, хоч планував багато справ *(С. Павелко)*.

Перепишіть речення, знявши риску. Як ви розумієте зміст шостого речення? Якою ви уявляєте мову дощу? Що міг дощ сказати грибам і суницям?

6. Прочитайте словосполучення. Поясніть, як потрібно писати ***не*** з дієсловами. Переформулюйте негативні твердження на позитивні *(за зразком)*. Висловлюйтеся в категоріях бажань, а не страхів (тобто без часток ***не***).

Зразок. Бажаю не хворіти — бажаю бути здоровим/здоровою, зичу здоров'я.

Бажаю не/хворіти, не/знати горя, ніколи не/плакати; не/зламай квітку; не/марнуй часу; не/зазнай смутку; не/втрачай надію; не/сміти на вулиці; не/сварися із сестрою; мені не/пощастить; не/зневірюйся; не/ігноруй добрі справи; не/пасуй перед труднощами; не/будь марнотратним/марнотратною; не/здавайся.

7. Прочитайте виразно текст. Як ви розумієте його зміст? Визначте комунікативний намір автора. Про що ви хотіли б запитати в нього?

Вийди у світ, щоб він тебе побачив. Піди назустріч світові, щоб він рушив назустріч тобі. Прийми світ, щоб він прийняв тебе. Пізнай світ, щоб пізнати себе. Поведи світ за собою, щоб він обрав твої сліди.

Так буде, якщо не/ламатим..ш чуже слово. Не/зневажатим..ш чужий закон. Не/сміятим..шся із чужої правди. Не/радітим..ш чужій біді. Не/виправлятим..ш чужу вдачу. Не/відкидатим..ш чужу щедрість. Не/перечитим..ш чужому вибору. Не/ганитим..ш чужу долю. Не/заздритим..ш чужому щастю. Не/забиратим..ш чужий талан *(М. Дочинець)*.

Як правильно писати дієслова з ***не***? Які букви потрібно вставити на місці крапок у закінченнях? Чому?

Проаналізуйте, яким для вас був цей урок. Чому ця тема важлива? Що корисного для свого життя ви взяли з нього?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть сімнадцять дієслів із ***не*** для словникового диктанту. Підкресліть дієслова, у яких ***не-*** є префіксом.
2. Напишіть есе «Моя перша поразка». Що ви вважаєте для себе поразкою? Як ви її сприйняли? Яке значення вона мала для вас? Які висновки для себе ви зробили? Що порадите однокласникам та однокласницям, щоб із ними такого не трапилося? У розповіді використайте дієслова з ***не***.
3. Запишіть свої міркування про те, наскільки важлива в житті людини частка ***не***.

§ 16. Уживання дієслів у мовленні

Любов до України й віра в неї

Ніхто в житті не похитне
моєї віри в Україну.

І. Низовий

Поставте перед собою цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф. Поясніть, що означає *вірити в Україну*.

2. Запишіть «дієслова вашого дня». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дієслова вашого дня: шануватися, порозумітися, дошукуватися, поступатися, сперечатися, наполягати, нидіти, неволити, довідуватися, виборювати, запобігати, наспівувати, міркувати, здолати.

Що означають ці слова? Які з них корисні для людини, а які можуть шкодити? Визначте ті, що наповнять ваш день сьогодні. Обґрунтуйте свій вибір. Проаналізуйте на етапі рефлексії.

3. Запишіть подані дієслова, поставивши замість крапок необхідні букви й дібравши до кожного дієслова синонім, а де можливо — антонім *(за зразком)*. Поясніть написання. Чи користуєтеся ви цими словами в повсякденні?

Зразок. Дрижиш — тремтиш, тріпотиш.

Квап..мося, піклу..теся, зганьб..ш, здоровка..мося, поважа..те, квітча..мо, подорожу..те, галасу..ш, знаход..те, нишпор..мо, консульту..шся, кроку..ш, світ..шся.

Складіть діалог, у якому використайте ці дієслова.

4. Прочитайте речення вголос.

1. Для мене Україна — на кожному клаптику, де хтось **говорить** українською і відчуває себе українцем *(Е. Андієвська)*. 2. Для мене Україна — це моя земля, де пустила коренi моя родина; це моя мова, якою **розмовляю** я і бажаю, щоб розмовляли мої діти й онуки; це традиції моїх дідів-прадідів; це казки, легенди й історії, які **складали** тисячоліттями та

які **пишу** я *(Т. Безушко-Граб)*. 3. Україна — це край, де все тільки **починається**. Ми все подолаємо. Ми **навчимося** любити, творити, **надихати** добром одне одного й інші народи *(Ю. Бережко-Камінська)*. 4. Легко любити Україну до глибини душі, а ви **спробуйте** любити її до глибини своєї кишені *(Є. Чикаленко)*. 5. Єдина вона: **ні додати, ані відняти...** Від першого подиву й до останнього подиху Вітчизна одна, як і хата, де мати вродила тебе не для зради... *(І. Низовий)*.

Яке твердження для вас найбільш прийнятне? Що, на вашу думку, означає *«любити Україну ... до глибини своєї кишені»*? Що вам відомо про автора цих слів? Як ви розумієте зміст п'ятого речення? Поясніть написання виділених дієслів.

Складіть і запишіть два речення, що розпочинатимуться словами: *«Для мене Україна ...», «Любити Україну — означає ...»*

5. Українського художника Юрія Пацана називають майстром пензля і співцем краси України. Розгляньте картини очима митця, запишіть якомога більше дієслів, що визначають вибір майстра. Почати можна, наприклад, так: *«Осене, ти зачаровуєш, надихаєш ...», «Зимонько, ти приходиш ..., вимальовуєш ...»* Поясніть написання закінчень.

6. Прочитайте речення. Якою думкою вони об'єднані? Наскільки важливо, щоб ми вірили в Україну? Поясніть написання виділених дієслів.

1. Я завжди була впевнена, що Україна вистоїть, що все **налагодиться**. Я вірю в Україну й завжди **вірила**. 2. Я вірю в Україну, саме тому нікуди **не поїхав** із неї 25 років тому. Я залишився. Я хочу розвиватися в Україні, хочу **змінити** країну, щоб моїм співробітникам, моїм близьким було комфортно в ній жити. 3. Я вірю, що в Україні буде інвестиційний* бум*, а також, що буде ще більше цікавих і масштабних проєктів. 4. З надією, яка **не покине** мене до останнього дня мого життя, я вірю у святу, вільну й щасливу Україну. 5. Я вірю, що завдяки подвигу українських патріотів на фронті та нашим зусиллям тут, на мирній землі, ми збудуємо заможну демократичну Україну *(з інтернету)*.

Зробіть висновки щодо значення дієслова в нашому мовленні. Використайте інформацію, подану на початку розділу.

Проаналізуйте свою роботу на уроці. Які завдання були для вас цікавими й корисними? Оцініть результати своєї роботи.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. В уяві японця Японія — це Країна Вранішнього Сонця, бонсай, нецке, оригамі, кімоно, Фудзіяма, самурай, сакура, сад Рьоандзі, хайку, журавель…
   А якою Україна є у вашій уяві? Напишіть про це у своєму есе «Мій образ України».
2. Випишіть із параграфів цього розділу ті дієслова з рубрики «Дієслова вашого дня», яким надаєте перевагу в житті. Обґрунтуйте вибір.

О. Косон. Білі птахи. *1920-ті роки*

§ 17. Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Традиції українців у побуті

Яку це душу треба мати, щоб догадатись і такою білою зробити свою оселю, який треба було мати від природи високий смак естетичний.

Олесь Гончар

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Яка частина мови вказує на ознаки предмета?
2. Як називають особливу форму дієслова, що вказує на ознаки предмета за дією?
3. Як ви розумієте зміст епіграфа?
4. Прочитайте «слова вашого дня». Поясніть, що вони означають.

Слова вашого дня: опанувати, прикрашений, оздоблений.

1. Прочитайте слова. До яких частин мови вони належать? Назвіть їхні спільні й відмінні морфологічні ознаки.

Прикрашати, прикрашений, красивий.
Пише, написаний, письмовий.

2. Зіставте закінчення дієприкметників у поданих словосполученнях. Визначте спільні морфологічні ознаки прикметників і дієприкметників.

Прибрана оселя — прибраний стіл — прибране помешкання.

Вишитий рушник — вишиті рушники.

Розмальована піч — розмальованої печі — у розмальованій печі.

Дієприкме́тник — відмінювана дієслівна форма, що називає ознаку предмета за дією і відповідає на питання ***який? яка? яке? які?*** Наприклад: *зібраний (урожай), плетена колиска, зоране (поле), збережені традиції.*

Морфологічні ознаки

Дієслівні:

1) буває недоконаного *(сяючий)* і доконаного *(посіяний)* виду;

2) має форми теперішнього *(розквітаючий)* і минулого *(достиглий, вимитий)* часу;

3) від нього може залежати іменник: *підперезаний (чим?) поясом, заставлений (чим?) посудом.*

Прикметникові: змінюються за

родами: *доглянутий, доглянута, доглянуте;*

числами: *зоране (поле), зорані (поля);*

відмінками: *оспіваний, оспіваного, оспіваному, оспіваним, (на) оспіваному.*

Виконує синтаксичну роль: **означення:** *Від бджіл* ***намоклих*** *обважніли квіти* (Н. Данилюк)*;* **частини присудка:** *Усе* ***було загорнуте*** *в іній.*

Дієприкметники можуть відрізнятися від прикметників ***наголосом***. Якщо слово має наголос на корені, то це дієприкметник: *то́вчений, ва́рений.* Якщо наголос на суфіксі, це прикметник: *товче́ний, варе́ний.*

3. Складіть алгоритм розрізнювання прикметників і дієприкметників. Користуючись складеним алгоритмом, запишіть спочатку словосполучення з прикметниками, а потім словосполучення з дієприкметниками.

Охайна оселя, скошена трава, заплющені очі, карі оченята, невичерпні багатства, напрасований костюм, зелений гай, зеленіючий гайок, вишитий рушник, яскравий рушник, білі хати, побілені хати, розпалене вогнище, палаюче вогнище, сиве волосся, посивіле волосся.

4. Прочитайте подані слова, правильно наголошуючи їх. Визначте, які з них — прикметники, а які — дієприкметники. Складіть із ними речення. Визначте синтаксичну роль поданих слів.

Ко́пчений — копче́ний, пе́чений — пече́ний.

5. Запишіть речення. Підкресліть дієприкметники як члени речення, визначте морфологічні ознаки. Якою частиною мови є виділені слова?

1. **Обіцяного** три роки чекають. 2. **Лежачого** не б'ють. 3. Під **лежачий** камінь вода не тече. 4. **Береженого** й бог береже. 5. **Лякана** ворона й куща боїться. 6. Приїзд **нежданий** — зате **бажаний**. 7. Що повніший колос, то нижче **схилений**. 8. **Битий небитого** везе *(нар. тв.)*.

6. Поясніть значення фразеологізмів. Запишіть ті, у яких використано дієприкметники. Назвіть синонімічні фразеологізми.

Зачароване коло. Підскочив як ужалений. Білими нитками шите. Смалений вовк. Стріляний птах. Як заведений. Збудований на піску. Утрачений шанс. У любистку скупаний. Як намальований. Як варений *(нар. тв.)*.

7. Випишіть дієприкметники. Визначте їхні морфологічні ознаки. Як вони сприяють образності тексту? Яку роль відіграють квіти в побуті українців?

1. Аромат матіоли можна вловити лише тоді, коли проходиш повз грядку та **шалапут-вітерець** колихне трохи **принишкле** повітря *(Л. Зоряна)*. 2. У своєму світі малювала вітер, але вийшли квіти вранішні в росі. Сонцем обігріті, мов сплетіння літер, світлом оповиті, створені в красі *(Катруся Матвійко)*. 3. Катерина Білокур особливо ревно любила дивуватися **незбагненній** силі землі, скропленій дощем і зігрітій сонцем: з **малесенького** зернятка, укинутого в пухку ріллю, виростає отака краса! *(Д. Степовик)*. 4. На черешнях чорніє запечена кров, шаленіють шпаки у **розхристаних** кронах *(М. Жайворон)*.

Поясніть написання виділених слів.

8. Прочитайте текст. Що найбільше вразило вас? Яку інформацію про інтер'єр селянської хати ви можете додати? Чому довколишня краса важлива для людини? Які традиції збережено нині в українському побуті? Як ця інформація характеризує українців?

Уявлення селян про лад і красу спиралися на вікову традицію. Починалося все з домівки. Інтер'єр хати Шевченків описують так: «Велику частину займала піч із лежанкою, головне місце перебування взимку дітей та старих. Коло печі

стояв мисник із посудом. Проти дверей у передньому кутку — стіл, по обидва боки від якого — лави. Біля північної стіни — піл, місце, де спала сім'я, коло полу — скриня, де зберігали білизну й святкову одежу. Біля лежанки висіла плетена колиска. У кутку над столом була божниця, прикрашена квітами й рушниками. Вишиті та ткані рушники — головна прикраса селянської хати. Їх чіпляли по стінах. Стіл застелений саморобною скатертиною, піл і лежанка — ряднами. Діл у хаті був помазаний, земляний. Узимку — притрушений соломою, бо в хаті більше ходили босоніж. Поперечний сволок був помитий.

Тримати хату всередині й знадвору в чистоті, добре помазаною, підведеною, вибіленою, прикрашеною — один із головних обов'язків господині й дочок *(за В. Панченком)*.

Випишіть і згрупуйте всі наявні дієслівні форми. За якими ознаками ви розпізнали дієприкметники?

9. Розгляньте світлини. Визначте особливості інтер'єру української хати. Зверніть увагу, як оздоблювали приміщення. Які національні традиції використано для оформлення сучасного приміщення? Якби ви були дизайнером, що запропонували б для оформлення в українському стилі вітальні, кухні? Розкажіть, використовуючи дієприкметники. Які знання потрібні для цього?

Поміркуйте та розкажіть, чи можна використати знання, які ви сьогодні здобули, поза межами школи. Де саме?

Проаналізуйте свою роботу на уроці. Які завдання були для вас цікавими й корисними? Оцініть результати своєї роботи.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Дієприкметник як особлива форма дієслова».
2. Укладіть перелік ужиткових речей традиційного українського побуту. Доберіть до них дієприкметники.
3. Напишіть есе «Що є захопливого в українському побуті?».

§ 18. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки в реченнях із дієприкметниковими зворотами

Сила мовленого слова

Слова в серця стежини стелять.
О. Печора

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Що означає *стелити стежини в серця*? Чи були ситуації, коли слово застрягало в горлі? Зробіть висновок щодо поводження зі словом і запишіть його.

2. Прочитайте «слова вашого дня». Які з них — найкорисніші?

Слова вашого дня: дошкуляти, обнадіювати, підтримувати.

3. Прочитайте речення. Назвіть дієприкметники. У яких реченнях дієприкметник має залежне слово? Визначте іменник, від якого залежить одиничний дієприкметник або дієприкметник із залежним словом. Поміркуйте, чому в третьому реченні ставимо кому, а в першому та другому — не ставимо.

1. Орися слухала та всотувала в себе кожне мовлене слово *(Т. Цой)*.

2. Орися слухала та всотувала в себе кожне мовлене гучно слово.

3. Орися слухала та всотувала в себе кожне слово, мовлене гучно.

Дієприкметник разом із залежним словом називаємо ***дієприкметнико́вим зворо́том***. У реченні дієприкметниковий зворот є одним членом речення — означенням. Наприклад: *Я б хотів,*

щоб люди, зображені на моїх картинах, говорили й співали українською мовою (М. Мазур, український художник).

Іменник, від якого залежить дієприкметниковий зворот або одиничний дієприкметник, називаємо ***означуваним***.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то на письмі його відокремлюємо комами, а в усному мовленні виділяємо інтонаційно: *Щасливо усміхається дитина, виплекана в літеплі материнської мови*.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова всередині речення, то його відокремлюємо комами з обох боків: *Дитина, виплекана в літеплі материнської мови, зростає щасливою.*

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть перед означуваним словом, то комами його не відокремлюємо: *Виплекана в літеплі материнської мови дитина зростає щасливою*.

Якщо дієприкметник виконує роль присудка, комою його не відокремлюємо: *Це слово промовлене щиро та вчасно*.

4. Запишіть речення, поставивши, де потрібно, пропущені розділові знаки. Поясніть *(усно)*.

1. Бо лиш народи явлені у Слові достойно можуть жити на землі *(Л. Костенко)*. 2. І слова в Тимофія тепер були теплі та ласкаві, як опівдні пшениця нагріта липневим сонцем *(М. Стельмах)*. 3. Ти викресана з каменю Говерли і вишептана в лоні споришів... *(Н. Данилюк)*. 4. Словом треба дорожити. Треба стискати його до такої кристалічної форми, щоб думка летіла далеко й точно, як диск дискобола, а не як випадково кинута цеглина *(О. Довженко)*. 5. Бо є стільки мов захаращених та обтяжених різним сміттям, і ці мови заступають нам стільки добрих думок і слів *(Дз. Матіяш)*.

Що означає *дорожити словом*? Які слова можна назвати *добрими*? Чому? Що, на вашу думку, є *мовним сміттям*?

5. Розширте кожне з поданих речень дієприкметниковим зворотом. Запишіть.

1. Також звикніть користуватися словниками. 2. Не забувайте, що слова — це ваші інструменти. Навчіться використовувати їх дбайливо *(В. Зінссер)*. 3. Ніколи не шкодуйте

часу для вибору слова. 4. Кожне слово має значення. 5. Будьте обережні зі словом під впливом емоцій.

6. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Сформулюйте проблему, яку порушує авторка. Що означає слово *самонавіюватися*? Які слова, на вашу думку, ранять, а які — зцілюють?

Кожне слово має своє силове поле. Воно, як магніт, притягує до себе результати. Хороші слова — хороше. Погані слова — погане. Мова ненависті перетворює людей на солдатів ненависті. І нею користуються значно частіше, ніж мовою любові.

Те, якими словами ми до себе й про себе говоримо, те ми й отримуємо. Щоб це перевірити, не чекайте завтра, можете почати самонавіюватися просто зараз.

Леся Українка питала в слова, чому воно не твердая криця. І було це запитання риторичне, бо хто-хто, а вона силу слова знала.

А Черчилль свого часу без зайвих слів узяв і мобілізував англійську. І відправив її в бій. І вона виграла війну.

Тож пам'ятаймо про силу слова за кожним своїм сказаним і написаним словом. Бо ж ним можна вбити, а можна зцілити, можна посіяти паніку, можна подарувати надію, можна програти, а можна й виграти війну.

І це анітрохи не метафора *(А. Акуленко)*.

Випишіть дієслівні форми. Чи всі форми представлено в тексті? Назвіть дієприкметники. Перебудуйте два речення *(на вибір)*, додавши в них дієприкметникові звороти. Висловте припущення, чому в тексті використано переважно дієслова теперішнього й минулого часу.

Поміркуйте й розкажіть, де саме поза межами школи можна використати знання, які ви сьогодні здобули.

Проаналізуйте свою роботу на уроці. Зробіть собі й однокласникам / однокласницям комплімент за роботу на уроці. Висловте побажання, як закріпити знання та вдосконалити вміння.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із текстів української і зарубіжної літератури п'ять речень із дієприкметниковими зворотами. Поясніть уживання розділових знаків у них.

2. Прочитайте текст. Перебудуйте одне з речень, додавши дієприкметниковий зворот *(усно)*. Запишіть кількома реченнями свої міркування про те, наскільки важливо дати собі слово й дотримати його.

Рано чи пізно настає ранок, коли прокидаєшся та кажеш собі: «Більше такого не буде. Тепер буде інакше». Якщо в понеділок чергового місяця для дотримання слова, яке собі даєш, потрібно більше волі, то першого місяця нового року почати все з нуля значно простіше.

На початку нового року звільняємося від минулого. Хай і не від усього відразу, та хоча б від частинки. І щоразу, перегортаючи чергову сторінку, наближаємося до того, головного, на що так довго чекали, чого так відчайдушно шукали *(з інтернету)*.

3. Напишіть есе «Коли слово буває сильним?».

§ 19. Активні й пасивні дієприкметники. Особливості творення, відмінювання

Чарівний світ мистецтва

Ідеальна модель переживання мистецтва —
це невимушена розмова за обіднім столом.

Е. Вітакер

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Що означають «слова вашого дня»? Доберіть до кожного з них дієприкметник і прикметник.

Слова вашого дня: акварель, артефакт, галерея.

2. Пригадайте, чим відрізняються прикметник і дієприкметник. Продемонструйте це на прикладі поданих слів.

Білий, побілілий, забутий, пейзажний, розглянутий, осмислений, хвилюючий, мисленнєвий, глядацький, картинний.

3. Які з наведених дієприкметників указують на ознаку предмета за його дією, а котрі — на ознаку предмета за дією, що здійснює сторонній виконавець?

Люблячі шанувальники, працююча виставка, зосереджена увага, осмислена взаємодія, обраний твір.

Дієприкметники бувають активні й пасивні.

Активні дієприкметники виражають ознаки особи або предмета за їхньою дією: *нев'янучий цвіт, пожовклі сторінки*.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією над ним: *очікуваний результат, оглянута експозиція, отримана насолода*.

Активні й пасивні дієприкметники зберігають вид дієслова, від якого вони утворилися.

Запам'ятайте! Усі дієприкметники відмінюємо, як прикметники твердої групи.

4. Провідміняйте подані словосполучення *(усно)*, потім запишіть їх у давальному, орудному та місцевому відмінках однини. Позначте закінчення.

Відкрита галерея, вицвіла фарба, пережиті почуття, завершений твір, розквітлий бузок, розмальована писанка, обрамлена картина.

5. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Визначте вид, рід, число та відмінок дієприкметників.

1. Ви коли-небудь помічали, як (шаленіючий) негода надворі здається сильнішою, якщо дивитися на неї у вікно? Саме так рами впливають на ваше сприйняття (вміщений) у них полотен. 2. Мистецтво (відкритий) для різноманітних інтерпретацій. 3. Дехто вважає, що смак до мистецтва — це (набутий) навичка. 4. Вас це може здивувати, але в музеї люди насправді (відкритий) для розмов. 5. Зрештою слово «шедевр» стало найбільш (затертий) штампом у мистецькому світі. 6. Чому б не дозволити знімати спеціально (створений) картини й скульптури? *(Й. Ідема)*.

За якими критеріями, на вашу думку, мистецький твір визнають шедевром?

6. Розгляньте схему *(с. 70)*. Складіть за її змістом розповідь про творення дієприкметників. Висловте припущення, яких дієприкметників в українській мові більше — активних чи пасивних.

ДІЄПРИКМЕТНИКИ

активні		**пасивні**
теперішнього часу недоконаного виду	минулого часу доконаного виду	доконаного та недоконаного виду
утворюємо		**утворюємо**
основа дієслів теперішнього часу недоконаного виду + суфікси ***-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)***: *сумують — сумуючий*	основа неозначеної форми дієслів доконаного виду + суфікс ***-л-***: *дозріти — дозрілий*	основа неозначеної форми дієслів + суфікси ***-н-, -ен-, -т-***: *збентежити — збентежений; сприйняти — сприйнятий*

7. Утворіть дієприкметники від поданих дієслів. Розберіть їх за будовою, назвіть суфікси. Сформулюйте за змістом вправи кілька уточнювальних запитань.

Вигоріти, змарніти, засмагнути, сидять, літають, завершити.

Від дієслів на ***-ся*** в українській мові дієприкметники не утворюємо.

У дієприкметниках від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на ***-и-, -і- (-ї-)*** перед ***-ний*** пишемо ***е*** (після голосних — ***є***): *запрягти — запряжений; виїздити — виїжджений; засидіти — засиджений; вигоїти — вигоєний*.

У процесі творення активних дієприкметників минулого часу суфікс ***-ну-*** основи інфінітива випадає. Наприклад: *засохнути — засохлий; змерзнути — змерзлий.*

8. Визначте вид і час дієприкметників. Запишіть дієслова, від яких утворені дієприкметники *(за зразком)*.

Зразок. Працюючий (активний дієприкм., недок. вид, тепер. час) — працювати.

Створений (пасивний дієприкм., док. вид, мин. час) — створювати.

Працюючий, створений, підготовлений, засушений, сполоханий, нудьгуючий, вимитий, вишитий, пофарбований, сказаний, зрошений, заведений, доглянутий, підживлений, змерзлий.

9. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Кожний по-своєму розуміє, що таке художній музей. Відвідувач може сприймати його як будівлю, у якій розміщені твори мистецтва. Куратор означить його як неприбуткову організацію, що збирає, зберігає, досліджує та експонує мистецькі твори.

Сприйняття певних речей визначає ваше ставлення до них. Дослідження свідчать, що уявлення про художній музей значною мірою впливають на результативність візиту. Для більшості людей музей — це зібрання об'єктів в архітектурній споруді особливого типу.

Художній музей може бути чудовим місцем для зустрічі з другом або глибокодумної розмови про життя, навіяної творами з експозиції*, або для того, щоб насолодитися спокоєм чи позбутися стресу *(за Й. Ідемою)*.

Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. *м. Київ*

Запитання

1. Із чим у вас асоціюється слово *музей*?
2. Який музей ваш улюблений?
3. Які очікування у вас від екскурсії до художнього музею?
4. Яких українських художників і художниць ви знаєте?
5. Чи є у вас улюблені картини?
6. Чим, на вашу думку, може бути музей для людини?

Завдання

1. Випишіть дієприкметники, визначте суфікси. Прокоментуйте, як вони утворені.
2. Випишіть дієслова, від яких можна утворити дієприкметники. Утворіть їх *(усно)*.
3. Прочитайте епіграф *(с. 68)*, прокоментуйте.
4. Доберіть до тексту заголовок.
5. Перекажіть текст.

10. Розгляньте схему. Розкажіть, використовуючи її, про чергування приголосних у дієприкметниках.

Випишіть із параграфів теми «Дієслово» сім «дієслів вашого дня», в основі яких під час творення дієприкметників відбувається чергування. Продемонструйте це.

11. Поміркуйте над поданими запитаннями. Висловте свої міркування.

1. Коли картина висить у галереї і ніхто на неї не дивиться, чи залишається вона твором мистецтва? 2. Який чуттєвий досвід можна отримати, насолоджуючись картинами? 3. У чому різниця між художнім музеєм і книгарнею? *(Й. Ідема).*

Проаналізуйте свою роботу на уроці й оцініть її. Чого ви навчилися під час уроку? Що найважливіше ви засвоїли сьогодні?

12. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художньої літератури текст із дієприкметниками, визначте їхні морфологічні ознаки.
2. Подумайте про свою улюблену картину — ту, яку ви можете описати навіть із заплющеними очима. Опишіть її, використовуючи дієприкметники.
3. Уявіть, що ви побували на виставці улюбленого / улюбленої (знаменитого / знаменитої) художника / художниці. Напишіть зразок тексту для гостьової книги.

§ 20. Уживання дієприкметників. Способи заміни активних дієприкметників

Архітектурні пам'ятки України

Архітектура — це музика
в просторі, застигла музика.
Ф. В. Шеллінг

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ознайомлюватися, запам'ятовувати, застосовувати.

2. Прочитайте речення, узяті з текстів оголошень. Які, на вашу думку, помилки наявні в них? Виправте їх *(усно)*.

1. Шановні відпочиваючі! У нашому санаторії надаються послуги масажу. 2. Запрошуємо всіх бажаючих на екскурсію містом! 3. У нашій крамниці діє акція дня на енергозберігаючі лампи — 25%.

3. Розгляньте схему. Підготуйте розповідь про способи заміни активних дієприкметників у мовленні, додайте власні приклади.

Способи заміни активних дієприкметників

1) Іменником: *відпочивальники*, а не *відпочиваючі*; ***командувач***, а не *командуючий*; ***засоби для миття***, а не *миючі засоби;*
2) прикметником: *привабливий*, а не *приваблюючий*; ***прийдешнє***, а не *наступаюче*; ***чинний***, а не *діючий;*
3) вказівним займенником: *цей, такий*, а не *існуючий;*
4) нормативним дієприкметником: *напівзниклі*, а не *зникаючі рослини*; ***приспана***, а не *спляча красуня;*
5) підрядним означальним реченням: *який панує*, а не *пануючий;* ***який вражає***, а не *вражаючий.*

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

Активні дієприкметники теперішнього часу в українській мові є рідко вживаними. Мовознавці радять їх уникати. Натомість пропонують різні варіанти заміни.

4. Виберіть завдання та виконайте його.

I. Замініть ненормативні форми дієприкметників іменниками з довідки. Складіть речення з будь-яким іменником.

Працюючий, охороняючий, мешкаючий, відбілюючий, керуючий, управляючий, симпатизуючий, головуючий, доповідаючий, мітингуючий.

Довідка. Симпатик, доповідач, мітингувальник, управитель, керівник, мешканець, охоронець, працівник, відбілювач, голова.

II. Замініть ненормативні форми дієприкметників прикметниками з довідки. Складіть речення з будь-яким прикметником.

Виснажуючий, координуючий, захоплюючий, обмежуючий, інформуючий, наступаючий, процвітаючий, конфронтуючий, життєствердж уючий, освіжуючий.

Довідка. Узгоджувальний (координаційний), виснажливий, освіжувальний, інформаційний, конфронтаційний (протиборчий), успішний, захопливий, прийдешній, життєствердний (оптимістичний), обмежувальний.

5. Замініть дієприкметники нормативними варіантами, зважаючи на значення словосполучень.

Діюче законодавство, діюча редакція, діючий вулкан, діюча модель, діючі підручники, діючий регламент.

6. Відредагуйте словосполучення та запишіть правильні варіанти.

Зволожуючий крем, підтверджуючі документи, початкуючий будівельник, працюючі крани, прилягаюча споруда, провокуючий приклад, слідуючий тиждень, наступаючий новий рік, оточуюче середовище, процвітаюча країна, регулююча система, супроводжуючі документи, фільтруючий пристрій.

7. Відредагуйте текст і запишіть. Визначте його стиль і тип.

Мукачівський замок Паланок є місцем паломництва туристів, прагнучих ближче ознайомитися з героїчною історією українського народу.

Замок «Паланок». *м. Мукачево*

Перша згадка про цю фортецю датована XI століттям. Існуючий на той час Паланок отримав свою назву завдяки огорожі з кілків. За фортечною стіною тисячі мешкаючих довколишніх сіл мали змогу сховатися під час облоги або набігу.

Сучасний стан замку майже ідеальний. У відвідуючих туристів завжди захоплюючі враження від цієї архітектурної пам'ятки.

Тут відкрито історичні експозиції, присвячені різним власникам замку. Підземелля і коридори найвідомішого замку Закарпатської області досі зберегли дух старовини, немов намагаються розповісти мандруючим неймовірну кількість історій.

Розгляньте світлину замку, розкажіть про свої враження від нього. Ознайомтеся в інтернеті з історією замку, легендами про нього.

Які емоції переважали на уроці? Де знадобляться здобуті знання та набуті вміння? Які завдання виявилися для вас найлегшими / найважчими?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь про історію замку «Паланок» *(усно)*. Дотримуйтеся вивчених правил.
2. Передайте інформацію про способи заміни дієприкметників за допомогою малюнків.
3. Напишіть есе «Дивовижне в архітектурі».

§ 21. Правопис дієприкметників: *н* у дієприкметниках і *нн* у прикметниках дієприкметникового походження

Сім чудес України

Краса природи — це одне з джерел,
що живить доброту, сердечність і любов.
В. Сухомлинський

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Наскільки важливо дотримуватися правопису?
2. Які труднощі пов'язані з написанням дієприкметників?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: налаштуватися, погідний, овва.

1. Перепишіть подані слова, розкриваючи дужки. Розберіть за будовою виділені дієприкметники.

Відчин(е, и)ний, довед(е, и)ний, напруж(е, и)ний, **засекреч(е, и)ний,** установл(е, и)ний, озбро(є, ї)ний, напо(є, ї)ний, завізова(н, нн)ий, заскле(н, нн)ий, піднесе(н, нн)ий, посія(н, нн)ий.

2. Прочитайте подані пари слів. Визначте, до яких частин мови вони належать, та утворіть із ними словосполучення. Яке слово в кожній парі підкреслює найвищу міру ознаки? Що впливає на написання в цих словах ***н*** і ***нн***?

Неска́заний — несказа́нний, нескі́нчений — нескінче́нний, незлі́чений — незліче́нний, неоці́нений — неоціне́нний, нездійснений — нездійсне́нний, нездо́ланий — нездола́нний.

Складіть алгоритм розпізнавання прикметників і дієприкметників.

Прикметники дієприкметникового походження з префіксом ***не*** та наголошеним суфіксом пишемо з двома буквами ***н***: *нездола***нн***ий, невблага***нн***ий, невпізна***нн***ий.

Дієприкметникові суфікси ***-н-*** та ***-ен-, -ан-*** завжди пишемо з однією буквою ***н***: *схил***ен***ий, прикраш***ен***ий, незакінч***ен***ий, переоці***ен***ий, незлам***ан***ий.

3. Складіть речення з поданими словосполученнями. Поставте наголос у виділених словах. Поясніть їхнє значення.

Нездійснена мрія, **нездійсненна** мрія; **неподоланна** армія, **неподоланий** бар'єр.

4. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви. Поясніть свій вибір.

1. Букви зіллються в слово, зовсім ніким не жда..е, створе..е випадково, сказа..е дуже рано *(Катруся Матвійко)*. 2. Листя стало схоже на гору печива, посипа..ого цукровою пудрою *(І. Нечуй-Левицький)*. 3. І хочеться всю землю обійняти, і йти шукать нечува..их пригод... О, скільки музики натхне..ої багато у шумі каламутних вод *(В. Симоненко)*. 4. Зачарова..ий світовою красою, ліс наче дрімає *(Панас Мирний)*. 5. Стоять замисле..і дуби над тихою водою *(В. Сосюра)*. 6. Був сонячний день, сповне..ий невгамовного пташиного щебетання *(Олесь Гончар)*. 7. Несказа..е лишилось несказа..им *(Л. Костенко)*.

5. Прочитайте текст. Чи знаєте ви зодчих, що формували неповторне архітектурне «обличчя» вашого населеного пункту? Що вам відомо про сім чудес України? Яке із семи чудес України викликало у вас найсильніші емоції?

Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» є одним із найдавніших на території України. Загальна площа заповідника сягає 121 га і налічує майже 200 пам'яток архітектури. Для творення неповторного архітектурного «обличчя» міста в різні періоди історії неоціне..ий внесок зробили архітектори й скульптори з Італії, Нідерландів, Вірменії, Польщі, Франції, Туреччини.

Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»

Кам'янець-Подільський вражає вдалим поєднанням неподола..их оборонних мурів міста, Старого замку XII–XVIII століть і високих, стрімких скель каньйону річки Смотрич. Не менш привабливий для любителів фортифікації і комплекс укріплень Нового замку, збудова..ий у XVII столітті, що є єдиним збереже..им зразком такого типу споруд нідерландської школи *(з інтернету)*.

Випишіть слова з пропущеними буквами, уставте їх. Визначте частиномовну належність цих слів.

6. Розгляньте світлину. Складіть за нею текст про одне із чудес України, використовуючи дієприкметники.

Софійський собор. *м. Київ*

У яких ситуаціях ви можете використати знання, які сьогодні здобули, поза межами школи?

Чим ви збагатилися під час вивчення теми? Чи задоволені ви своєю роботою? Оцініть її результати. Які дієслова визначають результати уроку?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Напишіть есе «Як здійснити нездійсненну мрію?».
2. Підготуйте стисле повідомлення про сім чудес України, використовуючи дієприкметники та прикметники дієприкметникового походження.
3. Підготуйте розповідь про відвідування одного із семи чудес України. Презентуйте її в класі.

§ 22. *Не* з дієприкметниками

Україна — частина Європи

Тільки той, хто солідарний з Україною, має право називатися українцем. А простіше кажучи, немає Європи без України.

Д. Туск

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: прагнення, натхненний.

2. Прочитайте текст. Знайдіть слова, написання яких ви вивчали на попередньому уроці. Як правильно записати слова, знявши скісну риску?

Львів і Венеція поєднані левами. Венеційський лев крилатий, він є атрибутом святого Марка. Для того щоб місто його набуло, потрібен був подвиг венеційських міщан Рустіно й Боно, які викрали нетлінні мощі з окупованої сарацинами Александрії та переправили їх морем до Венеції.

У Львові лев не/набутий, а вроджений. Місто отримало своє ім'я ще перед заснуванням, так у наші часи отримують імена ще не/народжені діти. Залишається не/з'ясованим, чи не мав королевич Лев серед своїх покровителів святого Марка. Якщо так, то левова лінія зв'язку між Венецією і Львовом стає чимось більшим, ніж випадковий геральдичний збіг *(за Ю. Андруховичем)*.

3. Перепишіть вірш, розкриваючи дужки. Скористайтеся алгоритмом. Підкресліть пасивні дієприкметники. Позначте в них суфікси. Поясніть чергування приголосних. Визначте головну думку тексту.

Шляхи мої (не)міряні,
гори мої (не)важені,
звірі мої (не)наджені,
води мої (не)ношені,
риба у них (не)ціджена,
птахи мої (не)злякані,
діти мої (не)лічені,
щастя для їх (не)злежане.
Оце такая в тебе
матінка,
в руці Господній
Україна
Синьонебая!

Т. Осьмачка

Написання *не* з дієприкметником

Не з дієприкметником пишемо **окремо**, ЯКЩО:

1) дієприкметник має пояснювальне слово: *ніким* (поясн. слово) *не кошена трава*;

2) заперечення підсилюється протиставленням: *Скрізь милували око рослини, не поширені в цій країні, а привезені* (Ю. Смолич);

3) дієприкметник виконує в реченні роль присудка: *Толока не міряна, череда не лічена, пастух не найманий* (загадка).

У всіх інших випадках ***не*** з дієприкметником пишемо **разом**.

4. Поясніть написання ***не*** з дієприкметниками. Складіть речення з будь-якими трьома словосполученнями.

Несказане слово, незакінчена справа, незавершений процес, невизначений термін, ще не відремонтована кімната, недочитаний роман, не дописаний письменником твір, ніколи не бачена краса, незахищені тварини, нічим не огороджені ділянки, не переможена ворогом армія, недозволені витрати.

5. Складіть і запишіть речення з дієприкметниками *(за зразком)*. Поясніть написання ***не*** з дієприкметниками.

Зразок. Нескошене поле нагадувало безмежне золоте море. — Поле було ще не скошене.

Нескошений, невижатий, невикористаний, невимовлений, непрочитаний, незавершений, незахищений.

6. Перепишіть речення, розкриваючи дужки.

1. (Не)хвалися піччю в (не)топленій хаті. 2. Якщо бажаєш стати заможним, у праці будь (не)переможним. 3. (Не)хвали кашу, коли просо (не)просіяне. 4. Де хата (не)метена, там дівка (не)плетена. 5. За битого двох (не)битих дають, та й то (не)беруть *(нар. тв.)*.

7. Прочитайте текст. Поясніть написання ***не*** з різними частинами мови. Продовжте текст власними міркуваннями.

Україна — частина Європи. Європа починається (не) за кордоном, бо наша рідна земля, з її (не) ймовірною історією визвольної боротьби, мальовничою природою і талановитим народом — її (не) від'ємна частина.

Зв'язки між Україною та Європою вимірюють (не) роками, а століттями. Про це є (не) мало історичних фактів.

І сьогодні українці демонструють усьому світові свою силу та міць (не) переможної армії, аби всі знали, що в союзі з Україною Європа стане значно сильнішою та могутнішою.

Європейський Союз забезпечує Україну всім (не) обхідним для функціювання економіки й долучається до відбудови нашої держави. Європейські держави стали безпечним прихистком для мільйонів українців.

І хоча досі ще чимало (не) відбудованих об'єктів, (не) відремонтованих доріг, в Україні наявні системні позитивні зміни. У багатьох містах з'явилися доріжки для велосипедів, побільшало можливостей розрахуватися карткою, багато операцій можна здійснити через додаток «Дія». Такі позитивні зрушення навіть (не) наближають Україну до ЄС — ми в цьому плані є лідером таких змін. Загалом кожна трансформація робить Україну ближчою до європейських практик *(з інтернету)*.

Чим ви збагатилися під час вивчення теми? Яка інформація зацікавила найбільше? Які завдання виявилися складними / легкими?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перепишіть вірш, розкриваючи дужки. Поясніть написання ***не*** з дієприкметниками.

Подарунки для вас

Я дарую вам тишу (не) мовлених слів.
(Не) приречену.
Світанкову росу із кленових листків.
(Не) розтрачену.
Таїну (не) народжених ще сподівань.
(Не) розгадану.
(Не) чекали таких подарунків? Скажіть.
Як замало їх —
Я ще вам подарую небесну блакить.
(Не) обпалену…

О. Тебешевська

2. Підготуйте матеріал для словникового диктанту *(п'ятнадцять слів)* із теми уроку.
3. Напишіть есе «Чим приваблива Європа?».

ДІЄПРИСЛІВНИК

§ 23. Дієприслівник як особлива форма дієслова

Яскравий світ дитинства

У дитинстві моєму на сволоку звили гніздо
пернаті пісні, зозулясті казки і поеми.

Н. Данилюк

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Які óбрази формує ваша уява в спогадах про дитинство?
2. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: здужавши, заполонивши, зберігаючи.

3. Пригадайте та назвіть дієслівні форми. Прочитайте слова, згрупуйте їх за цією ознакою.

Прядуть, творить, милуватися, мережили, голубити, достигле, сміємося, блищить, зігріли, пахне, наповнює, пахнути, позбираємо, забутий, гуляємо, розлитого, хвилювалися б, сміятеся, радіймо, гомонітимуть, притулившись, зігріте, скупаний, стрибаючи, заквітчане, обійми, підкинули б, зігріватиме, обнявшись, гортаю, плекати, прочитані, лунаючи, зацвіла б, надавати, світяться, палаючи, яскравішали, стоптана, перезрілі, пригортаю, заплющ, огортає, долинала.

4. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Випишіть дієслівні форми. Чи всі форми представлені в тексті? Назвіть дієприслівники. Поставте до них запитання. Як ви думаєте, чому цю форму так назвали?

Пам'ять наша — глибокий колодязь. Пригадайте, як у дитинстві, що тепер здається далеким, напівзабутим, дивились у його темну й холодну далечінь, дивилися зосереджено, не кліпаючи, і бачили ген-ген унизу клапоть блакитного неба...

Пригадайте, як, піддавшись спокусі, брали галузку, чи листок, чи вишневий камінчик, кидали вниз і пильно стежили, як летить, як наближається до поверхні... *(Є. Гуцало)*.

Наскільки важливо людині пам'ятати про своє дитинство? Якби вам довелося розповідати про дитинство одними лише дієсловами, які це були б слова? Запишіть їх.

5. Пригадайте, що вам відомо про дієприслівник із попередніх уроків. Розгляньте схему. Яка інформація в ній поповнила ваші знання про дієприслівник? Поставте одне одному запитання, відповіді на які тут є.

6. Утворіть дієприслівники від поданих дієслів.

Дозрівати, полити, глибшати, ясніти, приходити, зацвітати, розшукувати, перекочувати, сповнювати, квітувати, зів'янути.

Дієприсліві́ник — особлива незмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію або стан, відповідає на питання ***що роблячи? що зробивши?***

Дієприслівник поєднує ознаки двох частин мови: дієслова та прислівника. *Дієслівні ознаки:* загальне значення, вид і час, може мати залежні слова. *Прислівникові* — незмінюваність і роль у реченні.

Дії, названі дієприслівником і дієсловом-присудком, виконує та сама особа чи предмет-присудок: ***Помітивши*** *неподалік лелеку, я аж затремтів від радості* (Є. Гуцало).

7. Прочитайте речення та перепишіть їх. Підкресліть дієприслівники, визначте морфологічні ознаки. Поясніть написання виділених слів.

1. Кинувши велосипеди на березі, з гучними криками хлопці хутко* стрибали в рятівну прохолоду *(Л. Зоряна)*. 2. Опинившись серед дикої **природи**, Остап із Даринкою **безперестанку** гасали** поміж деревами одне за одним *(А. Бачинський)*. 3. І весняними ранками, лінощам втерши носи, я **трилітровими** банками березень в хату носив *(Р. Романюк)*. 4. Пригадаймо разом, як уперше ви всі стояли біля школи, **розгублені**, малі, кумедні, ледве визираючи з-за квітів *(М. Володарська)*. 5. За вікном у вишневих гілках шарудить, бешкетуючи, вітер *(Д. Луценко)*. 6. Зі сну прокинулись байраки, розкинувши крислату тінь *(Н. Данилюк)*. 7. Так, завершивши із осінню свій поєдинок, дерево мудре відпустить останній листок *(Н. Данилюк)*.

8. Об'єднайтеся в три групи. Оберіть по одному тексту для роботи. Прочитайте спогади відомих людей про дитинство. Яке враження вони на вас справили? Спільно перебудуйте обраний текст, додавши в нього більше дієприслівників. Порівняйте емоції.

І. Біжимо до криниці по стежці. То була найсмачніша у світі вода — і досі пам'ятаю її смак. Солодкий. Ми пили й не могли напитися. Повертаємося назад, а дідуньо Петро вже чекає з горнятами кислого молока й великими скибками хліба. Поївши, падаємо на траву. Дивимося та слухаємо. Світ навколо зелений і синій. Під нами — світ зелений, а над нами — синій. На синьому жодного клаптя білого *(Дз. Матіяш)*.

ІІ. Я була така щаслива, коли хтось із моїх подруг думав чи робив у дитинстві так, як я: одягали вишні на вуха, уявляючи, що це сережки; спостерігали за пальцями ніг, немов за чужорідними елементами; розмовляли з дощем *(за І. Роздобудько)*.

ІІІ. Найяскравішим і найказковішим у моєму житті, звісно, є дитинство. Ми постійно очікували дива, пов'язуючи його з приходом важливих для гуцульського хлопчика свят. Особливе тремтіння викликало свято Маланки, хоч його й суворо забороняли. У цей день можна було перевдягтися та бути невпізнаваним. Малим я страшенно боявся чорта, обвішаного важезними дзвониками. Увесь день страшно було ви-

йти з хати, бо він тебе міг зненацька заскочити. Мама казала: «Не бійся, Йванку, подивися у вікно — він тобі нічого не зробить». А я (з-під стола чи з-під лави) казав: «Я не боюся, я лише не хочу його видіти!..» Коли я виріс, то й сам ходив «у Маланку», навіть привів її до Києва *(за І. Малковичем)*.

Проаналізуйте цей урок. Чим він вас збагатив, а чим здивував? Яким збереглося в пам'яті ваше дитинство? Якого воно кольору? Яке на смак? Який у нього аромат? Яке воно на дотик?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Дізнайтеся у своїх бабусь і дідусів, яким було їх дитинство. Запишіть їх спогади, використовуючи дієприслівники.
2. Випишіть сім фразеологізмів, у яких є дієприслівники. Поясніть значення крилатих висловів.
3. Напишіть есе «Яскраві о́брази мого дитинства».

§ 24. Вид і час дієприслівників

Працюйте над собою

Не стій на березі в очікуванні
корабля. Пливи йому назустріч.

Е. Сафарлі

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Прочитайте епіграф до уроку. Поясніть, як ви його розумієте.

2. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: прагнути, ретельно.

Дієприслівникам властивий вид і час.
Дієприслівники ***теперішнього часу*** означають супровідну дію, що відбувається одночасно з головною: ***Плануючи, складаючи*** *список справ, ми збільшуємо ймовірність того, що ми їх таки виконаємо* (Д. Браун).
Дієприслівники ***минулого часу*** передають супровідну до головної дію, що відбулася раніше: ***Навчившись*** *зосереджуватися, ми значно краще виконуємо завдання і не марнуємо час* (Д. Браун).

3. Прочитайте уважно текст. Доберіть до нього заголовок.

Зустрівшись якось, Дієприкметник і Дієприслівник розговорилися.

— Добре вам, Дієприкметникам, — почав скаржитися на долю Дієприслівник. — Живете повнокровним життям, маючи числа, відмінки й рід. Пристойний гардероб дістався вам від Прикметника в спадок. І роботи вам вистачає: працюючи Означеннями, за бажанням можете до Іменників у гості піти. А від них і до Підмета з Додатком — зовсім поруч. А моїй долі не позаздриш: за дієвідмінами, як Дієслово, за відмінками, як Прикметник, не навчився змінюватися. Живу, як Прислівник якийсь, тільки й того, що до Дієслова прилягаю через різні обставини. Найсумніше те, що живемо без майбутнього часу, розуміючи, що ніколи його не отримаємо *(за Т. Жулій)*.

- Випишіть із тексту дієприслівники, визначте їх вид і час.
- Розкажіть про дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова, використовуючи подану в тексті інформацію та визначаючи їх спільні й відмінні ознаки.
- Наведіть п'ять-шість прикладів дієприслівників.

4. Доберіть до кожного дієслова видову пару. Утворіть від них дієприслівники *(за зразком)*. Поясніть особливості творення.

Зразок. Відчувати — відчути; відчувати — відчуваючи; відчути — відчувши.

Відчувати, упроваджувати, зосередитися, не здаватися, досягати, вигравати, насолоджуватися, допомагати, звикати, закликати, благословити, зазирати, пізнавати, дослухатися.

- Складіть речення з будь-якими двома дієприслівниками.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Батьки **не/знали**, що в Мишука (учителя математики) я отримувала дуже низькі бали. Я приховувала це від них і від своєї старшої сестри. Мені **не хотілося** про це говорити: дорослі часом **не/можуть** збагнути найпростіших речей. Я **не/розуміла** Мишукових пояснень, а перепитувати було неможливо, бо він страшенно дратувався і говорив ще швидше.

А все почалося тоді, коли Марта, моя найкраща подруга, **не/змогла розв'язати** задачу. Їй важко давалася математика.

Марта стояла похнюплена, **розчервоніла, нервово** подрібнюючи пальцями крейду. І марно Ірка, відмінниця з першої парти, намагалася підказати їй формулу. Павло, якому Марта подобалася ще з третього класу, написав формулу на аркуші паперу й високо підняв над головою. А Марта ніби **не/помічала** цього, стояла, мнучи поділ спідниці.

— **Не/ходитиму** до нього на уроки, — категорично заявила Марта наступного дня.

Тоді-то в мене й зародилася ідея протесту... *(за О. Сайко)*.

Відчуваємо, переживаємо

1. Яка емоція переважає в змісті тексту?
2. Які проблеми порушує авторка?
3. Чи є у вас таємниці від батьків? Це добре чи погано?
4. Оцініть рішення Марти. Висловте припущення, чим воно може завершитися.
5. Підготуйте поради дівчатам, як бути у випадку, коли не розумієш матеріалу.
6. Чи повинен клас допомагати в цій ситуації? Кому та як допоможе така солідарність?
7. Випишіть із тексту дискусійні думки.

Знаємо, уміємо, розуміємо

1. Назвіть дієприслівники в тексті.
2. Ознаки яких частин мови вони поєднують?
3. Назвіть окремо дієслівні й прислівникові ознаки кожного дієприслівника.
4. Випишіть із тексту по три дієслова недоконаного й доконаного видів. Утворіть від них дієприслівники.
5. Поясніть написання виділених слів.
6. Чи прийнятна для гармонійного спілкування форма імені «Ірка»? Чому?
7. Утворіть словосполучення з прикметником *похнюплений*.

6. Прочитайте речення. Випишіть дієприслівники, визначте вид, час і спосіб творення.

1. Опинившись у складній ситуації, подумай, як би вчинила людина, котру ти поважаєш. 2. Прагнучи відповідати чужим стандартам, ти перестаєш жити своїм життям. 3. Орієнтуючись на те, що потребуєш ти, а не оточення, зважуй плюси та мінуси, порадься з близькими й ухвали рішення сам. 4. Ти багато що робиш механічно, не думаючи, а твій мозок тим часом може вирішувати важливіші завдання. 5. Ми вчимося швидше й продуктивніше, стикаючись із перешкодами та припускаючись помилок. 6. Використовуючи критичне

мислення, ти можеш робити обґрунтовані припущення і вдаватися до зважених дій *(з кн. «Чого не вчать у школі»)*.

7. Доберіть до кожного з поданих дієслів кілька дієприслівників, що можуть при ньому виражати додаткову дію чи стан.

Іти, прибирати, роззиратися, досягати, читати, пригадувати, мовити, мандрувати.

За підсумками уроку напишіть кілька речень із такими початками: «Віднині я вмію ...», «Я успішно застосовую ...», «Важливим уміннням для мене є ...», «Мене сьогодні зацікавила *(-и, -о)* ...», «Мені треба ще попрацювати над ...»

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Напишіть есе на одну з тем: «Що людині дають крила?», «Що означає вдосконалювати себе?» Використайте в ньому дієприслівники.
2. Випишіть зі словника десять рідковживаних у вашому мовленні дієслів. Утворіть від них дієприслівники. Запишіть.
3. Випишіть із поезії українських авторів п'ять речень із дієприслівниками. Визначте, яку дію вони доповнюють *(усно)*.

§ 25. Дієприслівниковий зворот

Світ почуттів

Пам'ять емоцій, відчуттів, запахів, смаків, звуків, дотиків — найчутливіша, найяскравіша, найбагатша фотоплівка.

М. Дочинець

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: збентеживши, гамуючи, приголомшуючи.

2. Прочитайте речення. Про що в них ідеться? Прокоментуйте кожну думку. Які почуття найчастіше ви переживаєте? Що ви відчуваєте, коли радієте? Чи багато ви сміялися / раділи сьогодні? *Сміятися* і *радіти* — чи однакові за змістом ці дієслова?

1. Різдво іде — радіймо всі йому, впускаючи любов і віру в серце, розвіймо сяйвом у душі пітьму, очистивши всі внут-

рішні джерельця! *(О. Дністран)*. 2. І добре так пробігтися босоніж, струсити сльози Бога у траві, й, докупи склавши ковшиком долоні, ловити крапель порухи живі! *(Н. Данилюк)*. 3. Любов — це коли хочеш переживати з кимось всі чотири пори року. Коли хочеш бігти з кимось від весняної грози під квітучий бузок, а влітку збирати ягоди й купатися в річці. Восени разом варити варення і заклеювати вікна від холоду. Узимку — допомагати пережити нежить і довгі вечори... *(Р. Бредбері.)*. 4. Метелик не бачить своїх крил — йому це ні до чого. Він навіть не радіє з того, що вміє літати. Просто літає, бо це його спосіб життя. І навіть виживання. Зате красою його польоту та його крил милуються інші *(М. Дочинець)*.

Утворіть дієприслівник від кожного дієслова *(усно)*.

3. Пригадайте, що називають *дієприкметниковим зворотом*. За аналогією до цього правила дайте визначення дієприслівникового звороту.

В усному мовленні *дієприслівниковий зворот* **виділяємо паузами**, а на письмі **відокремлюємо комами**: *Услухаючись у гірський шепіт спокійного дзвона, дівчинка милується барвами природи* (В. Чорней).

Одиничні дієприслівники **відокремлюємо комами**, коли вони означають час, причину, умову дії (а не спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний).

Якщо одиничний дієприслівник ужито у функції обставини способу дії *(як?)*, кому **не ставимо:** *Бабуся завжди слухала мене не перебиваючи.*

Не відокремлюємо комою також дієприслівник чи дієприслівниковий зворот, якщо він є частиною фразеологізму, складеного прийменника чи сполучника: *Сивий різьбяр працював не покладаючи рук.*

4. Прочитайте речення. Обґрунтуйте в них розділові знаки при дієприслівниковому звороті.

1. Скоцюрбившись від холоду, застигли снігами закосичені хати. 2. Лиш поля, дощу напившись досита, зацвіли в ромашкових димах. 3. Ще бджоли дрімають, напившись квіткового трунку, сховавши медовий бурштин у тугі стільники. 4. Яблуні цвітуть блідо-рожево, вибухнувши в чисту голубінь! 5. Пора маршрути креслити на карті, забувши про сум-

бурність і про дощ *(із тв. Н. Данилюк)*. 6. Полоще сад раптова тепла злива, ввімкнувши блюз наприкінці вистави. 7. На мідних струнах сонце догорить, підморгуючи приморозкам зрідка, і пролетить повз сонні стовбури сухий листок, малесенька позлітка *(із тв. Л. Костенко)*.

Які картини постали у вашій уяві? Яка викликала найбільші емоції? Як *«полоще сад раптова тепла злива»*? Що означає *«поля, дощу напившись досита»*?

5. Прочитайте тексти. Перекажіть один із них, доповнивши дієприслівниковими зворотами. Поясніть розділові знаки. Розкажіть, чим наповнюєте ви свої дні. Які мрії ви б назвали «найсміливішими»? Чому?

I. Найбагатші люди з тих, кого я знаю, наповнюють свої дні безцінними подарунками життя: зустрічають світанки, удихають аромати дощу, готують омлет у будній день, устигають на улюблене заняття в спортклубі, сміються з друзями, цілуються, п'ють чай, готують страву для коханих, пишуть листи коханим, ходять так повільно, що чують запах квітів; їдять сендвіч-морозиво; катаються на велосипеді без мети; запам'ятовують сни, ідуть додому довгою дорогою, у неділю читають газети, приходять на зустрічі...

Ви можете знайти час на те, чим хочете займатися.

Ель Луна — дизайнерка, художниця, письменниця

II. Одного разу я прийшла на вечірку, де гостям запропонували записати найсміливіші й божевільні мрії на картках. Це були мрії, у яких ми рідко одне одному зізнаємося, тому що вони сокровенні.

Я слухала, як люди діляться своїми зухвалими мріями, своїми страшними мріями. І коли настала моя черга розповідати, на своїх картках я побачила мляву й сумну колекцію нудних бажань.

Уже вдома я приколола записки з нудними мріями над ліжком і вирішила серйозно взятися за них.

Згодом картки висіли навіть у ванній і над кухонною раковиною. Бажання

вивалювалися з кишень пальта й падали в сумки інших людей. Виявляється, що відвертіше ми зізнаємося собі в бажаннях, то більш усвідомлено витрачаємо свій час *(за Е. Луною)*.

6. Опишіть, використовуючи дієприслівникові звороти, яким є будинок вашої мрії.

7. Прочитайте текст. Про які емоції в ньому йдеться? Чи ви поділяєте їх? Доповніть кожне речення дієприслівниковим зворотом. Напишіть спогади про приємні миті вашого дитинства за зразком цього тексту.

Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу.

Приємно знайти в траві пташине кубло.

Приємно, коли весною вода заливає хату та сіни й усі бродять по воді.

Приємно спати в човні, у житі, у просі, у всякому насінні на печі.

Приємно, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявиться солодким.

Приємно, коли позіхає дід і дзвонять до вечерні влітку.

І ще приємно, і дуже любив я, коли дід розмовляв із конем і лошам, як із людьми *(за О. Довженком)*.

Зробіть підсумок вашої роботи на уроці, використовуючи речення з дієприслівниковим зворотом.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть схему чи таблицю до правил про дієприслівниковий зворот.
2. Випишіть із поезій українських авторів або авторок сім речень із дієприслівниковим зворотом.
3. Напишіть есе «Причини моїх радощів».

§ 26. Творення дієприслівників недоконаного й доконаного виду

Сила й краса українських традицій

Традиція — це передання
вогню, а не поклоніння попелу.

М. Дочинець

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

1. Прочитайте «слова вашого дня». Складіть діалог. Поясніть значення цих слів і розкажіть, з якими традиціями українського народу вони пов'язані.

Слова вашого дня: скоромне, говіння, тризна, покуття.

2. Прочитайте речення. Визначте основну й допоміжну, додаткову дію, яку означає дієприслівник *(усно)*. Випишіть усі дієприслівники, усно визначте вид і час. Зіставте дієприслівники недоконаного та доконаного виду. Чим вони відрізняються? Висловте припущення щодо їхнього творення.

1. Щедрували в різних кутках села, забувши про перестороги влади та вчителів. 2. У синьому вечорі привітно блимали вікна із запаленими свічками й солом'яними хрестиками на них, закликаючи до щедрівки. 3. А іскристим ранком ішли на річку, де хлюпалася освячена йорданська вода. Молилися, умивалися, пили, набираючи в глечики й повагом верталися додому. 4. Після Водохреща жінки прали на льоду грубі верети. Праники* лупили по заледенілому шматті, розбризкуючи дрібні блискучі кришталики льоду *(М. Савка)*. 5. Дбаючи про здоров'я малюка, купіль заварювали з лікарських рослин: ромашки, череди, м'яти, любистку, вівса, дуба *(за С. Маховською)*. 6. Вийшовши вперед, Роман мовив розгублено, поштиво: «Дуже прошу вашої згоди, віддайте Марію за мене, обіцяю шанувати її все життя» *(за І. Савкою)*. 7. Прийшовши додому з іванівського вогнища, дівчата знімали вінки й кидали їх через голову на дах хати або зберігали на горищі, вірячи, що зілля, з якого сплетений вінок, має цілющу силу *(за О. Воропаєм)*.

Визначте комунікативний намір мовця в шостому реченні.

3. Розгляньте схему. Висловте припущення, коли під час творення дієприслівників додаємо суфікс ***-учи (-ючи)***, а коли — ***-ачи (-ячи)***. Від чого залежить вибір суфіксів ***-ши*** і ***-вши***? Підготуйте зв'язну розповідь про творення дієприслівників.

Утворюємо дієприслівники

недоконаного виду:
від основи дієслова теперішнього часу *(3-тя особа множини)* за допомогою суфіксів ***-учи (-ючи)***, ***-ачи (-ячи)***:
*щедрують — щедру**ючи**;*
*славлять — славл**ячи***

доконаного виду:
від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів ***-ши***, ***-вши***:
*поколядувати — поколядува**вши**;*
*зберегти — збері**гши***

У процесі творення дієприслівників в основі дієслова може відбуватися чергування: *збер**е**гти — збер**і**гши; зан**е**сти — зан**і**сши.*

4. Перепишіть дієслова у дві колонки: 1) ті, від яких можна утворити дієприслівники недоконаного виду; 2) від яких можна утворити дієприслівники доконаного виду. Утворіть від кожного дієслова дієприслівник.

Вишивати, оберігати, глянути, наполягти, зазвучати, хизуватися, заспокоювати, відчути, благословити, чекати, розсипати, убратися, розглядати, зібрати, подбати, віншувати, обійняти.

5. Перебудуйте речення, замінивши в них одне з дієслів дієприслівником.

1. Олесь прибирав вертепну зірку, пофарбував її блакитною фарбою і навісив різнокольорові стрічки. 2. Посередині зірки на жовтому шнурочку височів дзвіночок, він сповіщав радісну новину, яку ніс маленький колядник. 3. Міста й села готувалися до Святої вечері, співали осанну Народженому. 4. Щедрівка велася щиро та весело. Кожне село мало свою співанку, і мало хто знав обробку знаменитого «Щедрика». Утішалися тим, що мали, придумували нові щедрівки, зимові ігри, казки та приповідки — бо як же без них *(І. Савка)*. 5. Колядники величають Різдво Христове, приносять доброзичливість людям і пошану до давніх традицій, скріплюють почуття єдності

нашої християнської та народної спільноти, а тоді дістають належну за все добро винагороду. 6. На Різдво обмінюємося святою вечерею, обдаровуємо ласощами колядників, але необхідно пам'ятати головне: Різдво має захоплювати нас передусім виявами любові та пошани до ближніх, адже це свято милосердя *(за Л. Храпливою-Щур)*.

Поясніть, як ви розумієте зміст шостого речення.

Чим збагатив вас цей урок? До яких роздумів спонукав?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть сім фразеологізмів, у яких є дієприслівники. Поясніть значення кожного фразеологізму та творення наявних у них дієприслівників.
2. Підготуйте презентацію однієї з традицій українського народу. Використовуйте в мовленні дієприслівники.
3. Напишіть есе «У чому сила традицій мого народу?».

§ 27. *Не* з дієприслівниками

Болючі сторінки української історії

2022 рік уже став історією. Ця цифра назавжди закарбована в нашій пам'яті. Адже на цей рік ворог запланував знищення української державності.

В. Залужний

Сформулюйте свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Які сторінки історії України називаємо *болючими*? Чому?
2. Прокоментуйте епіграф.
3. Використовуючи частку ***не***, розкажіть, що руйнує війна в житті людини.
4. Як пишемо частку ***не*** з дієсловами?

5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: лихоліття, супостат, достеменно.

1. Прочитайте речення. Пригадайте написання частки ***не*** з іншими частинами мови, які вивчали раніше. Поясніть написання.

1. Так, сину, на нас ідуть більшовики, і захиститися від них Україні конче треба, інакше ми як незалежна держава припинимо існувати. 2. Отаманський показав на козаків, що повертались з бою. Це були не розповіді про війну, це була сама війна *(К. Тур-Коновалов)*. 3. Хлюпоче дощ з неораних полів. 4. Ненавиджу перевертнів. Це кодло, мабуть, не менш, ніж вороги, нашкодило. 5. Але чи й справді ми німі для світу, чи, може, трохи світ недочува? *(Л. Костенко)*. 6. Моя Україно, мій Києве-княже, ця юнь безборонна за тебе поляже. Щоб ми, їх посвяти не смівши забути, своїм воскресінням помстились за Крути... *(Б. Стельмах)*.

Якою темою об'єднані подані речення? Які історичні події ви розпізнали? Чому потрібно знати історію своєї країни? Що дає кожній людині знання історії своєї держави? Кого Л. Костенко називає *перевертнями*? Зробіть висновки з прочитаного.

2. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Які емоції формують загальний настрій від прочитаного? Перекажіть текст. Яка інформація тут головна, а яка — другорядна? Знайдіть речення, у якому зафіксовано основну думку.

Устим лежав у садку й дивився на абрикосове дерево, а дерево дивилося на нього. Він намагався зрозуміти, чи воно не хворе. Абрикос був на вигляд такий, як звично. Цієї весни дерева ніяк не хотіли зацвітати.

Вони струсили із себе сніг, потім за якийсь час випустили листя. І завмерли. Минулого року, коли війна тільки розпочалася, усе ще було як завжди. Але за рік усе змінилося.

Устим уже скучив за абрикосами, хоча вони з батьками тільки недавно доїли останній слоїк із варенням. Тоді Устим так переїв, що, здавалося, абрикосів він не захоче ще цілу вічність.

Але ось і маєш — минуло кілька тижнів, він сидить під деревом і переживає, що воно не цвіте! Якщо на абрикосових деревах так і не з'являться весняні квіти, то чи настане потім літо?

Устимові хотілося, щоб усе було, як раніше. Коли навесні по всьому містечку зацвітають дерева, улітку можна збирати плоди, а з приходом осені переспілі фрукти починають падати всім на голови.

Гм... життя в усіх зараз трохи змінилося. Не лише в людей, а й у рослин, дерев, тварин *(О. Русіна)*.

Назвіть дієслова із часткою ***не***. Поясніть написання. Випишіть із тексту дієслова, утворіть від них і запишіть через риску дієприслівники. Висловте припущення щодо написання їх із часткою ***не***. Звірте свої припущення з поданими нижче правилами. Переформатуйте текстову інформацію в графічну.

Не з дієприслівником пишемо **окремо**: *не кваплячись, не здолавши.*

Разом пишемо лише тоді, коли дієприслівник без ***не*** не вживаємо: *нехтуючи.*

У кінці дієприслівникових суфіксів вимовляємо голосний **[и]**: *долаючи, даруючи.*

Як напишете слова з ***не***: *намагаючись, тримаючись, повіривши, переконавши*?

3. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання *(усно)*.

1. (Не) маючи поблизу укриття, варто перечекати авіаудари в коридорі чи ванній *(Л. Якимчук)*. 2. (Не) гребуючи нічим, ворог пройшовся історичним музеєм, знищивши осо-

бисті речі князів. 3. Уже другий день поспіль країна-агресорка залякує та погрожує суднам у міжнародних водах, (не) даючи змоги перевозити українське зерно. 4. (Не) вагаючись ні хвилини, Тарас Матвіїв вирушив добровольцем ще у 2014 році на захист суверенітету та територіальної цілісності України *(з інтернету)*.

4. Прочитайте речення з твору О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі». Один із героїв твору — безпілотник Ел. Спілкуючись із людьми, він не завжди розуміє їх. Допоможіть Елу порозумітися. Запропонуйте до кожного речення припущення *(за зразком)*.

Зразок. 1. Я не знаю, що означає лякатися. Не знаючи, що означає лякатися, людина ... .

1. Я не знаю, що означає лякатися. 2. — Останніми днями я багато чув, як одні люди називають інших хорошими друзями, — продовжив Ел. — І я, може, не до кінця розумію, що це означає, але, здається, я в такому випадку — не дуже хороший друг. 3. А якщо я не розумітиму, що погано, а що — добре?

Який висновок ви зробили для себе сьогодні? Чому потрібно знати історію свого народу? Чим збагатив вас урок? Що вас найбільше зацікавило?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть до кожного з поданих дієслів і запишіть три дієприслівники, що можуть супроводжувати цю дію *(за зразком)*. Поясніть, як із цими дієприслівниками треба писати частку ***не*** *(усно)*.

Зразок. Читати — осмислюючи, виписуючи, уявляючи — не осмислюючи, не виписуючи, не уявляючи.

Читати, дізнатися, пам'ятати, добирати, оберігати, мріяти.

2. Доберіть сім дієслів, поряд із якими частка ***не*** завжди для вас бажана. Через риску запишіть утворені від них дієприслівники із часткою ***не***.
3. Запишіть сім фразеологізмів, у складі яких є дієприслівник із часткою ***не***. Поясніть значення.
4. Напишіть есе «Історія твого народу — це важливо!».

ПРИСЛІВНИК

§ 28. Прислівник як частина мови

Магія похвали

Шукати варті похвали дії і хвалити за них на роботі та в особистому житті корисно для стосунків.

Дж. Борґ

Сформулюйте цілі на цей урок і день.

Бесіда

1. Яку частину мови називаємо *прислівником*?
2. Що вам відомо про прислівник?
3. Яке значення має ця частина мови?
4. Які граматичні ознаки їй властиві?
5. Що таке *омоніми*?
6. Що означають «слова вашого дня»? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Слова вашого дня: гуртом, дружно, доладно, досхочу, напам'ять, нашвидкуруч, знічев'я, прилюдно, чесно, щиро, жартома, спересердя.

Які із цих слів найкорисніші, найнеобхідніші для вас? Випишіть ті, що неодмінно наповнять сьогодні ваш день. Проаналізуйте на етапі рефлексії і зазначте, котрі із цих слів ви вживаєте частіше, а яких сьогодні (чи завжди) уникатимете.

1. Розгляньте таблицю. Що з уміщеного в ній вам відомо?

***Прислівник* — самостійна незмінна частина мови.**	
Лексичне значення	ознака дії, стану, ознака іншої ознаки: *учора, вчасно, вдома, щиро*
Відповідає на питання	***як? коли? де? куди? навіщо? з якою метою? якою мірою?*** Наприклад: *напам'ять, праворуч, прилюдно, по-київськи, спроквола, босоніж*
Морфологічні ознаки	не змінюється, отже, не має закінчень: *лагідно, мерщій, щоранку, досхочу, стиха, непереборно, день у день*

Продовження табл.

Синтаксична роль	Найчастіше обставина: *Похвала має звучати щиро.* Рідше означення: *Надавайте перевагу похвалі позаочі.* Присудок (коли виражає стан людини, природи або ставлення до висловлюваного): *Від доброго слова на душі тепло.*
Роль у мовленні	Для зв'язку речень у тексті: *Я люблю ходити лісом.* ***Тут*** *легко дихається…* Для передання інформації, відтворення настрою, висловлення авторської позиції тощо: ***Ніколи не пізно — ніколи не рано*** *почати* ***спочатку****… (М. Жайворон).*

Сформулюйте три уточнювальні запитання за змістом таблиці для взаємоперевірки.

2. Випишіть із спільнокореневих слів прислівники, доведіть їхню належність до частини мови. Розберіть будь-які два за будовою. Складіть речення з виділеними прислівниками. Визначте їхню синтаксичну роль.

1. Тихий, **стиха**, тиша, тихшати, тихо, тихість.
2. Вечоріти, вечір, вечірній, щовечора,
3. Далекий, даленіти, здалеку, далина.
4. Жарт, жартувати, **жартома**, жартуючи, жартівник.

3. Поясніть значення прислівників. Випишіть нові для вас слова. Складіть із ними словосполучення. Назвіть синонімічні прислівники.

Абиде, аніяк, безперестанку, безугавно, босоніж, знена-цька, віднедавна, віднині, відучора, вкотре, власноруч, вод-ночас, всіляко, всупереч, голіруч, горілиць, гуртом, дедалі, додолу, докорінно, достеменно, доладно, досхочу, звідусіль, знехотя, знічев'я, зрештою, зроду-віку, осторонь, ненаро-ком, навмання, ущерть.

4. Поставте запитання до виділених слів, визначте їх синтаксичну роль і частиномовну належність. Висловте припущення, як відрізнити прислівник від інших частин мови (прикметника, однозвучного поєднання прийменника з іменником, числівника тощо).

1. Леся **добре** вчинила, підтримавши подругу похвалою. 2. **Добре** слово має магічну силу. 3. Я маю звичку вчити **напам'ять** улюблені вірші. 4. **На пам'ять** про цю яскраву мандрівку ми зробили багато світлин. 5. **Удень** місто знемагало від спеки. 6. Подругу дитинства **в день** її народження я приємно здивувала словами похвали. 7. Ми бачимося **вдруге**. 8. Марічка постукала **в друге** вікно.

Завжди розрізняйте прислівники й омонімічні слова інших частин мови в контексті (за лексичним значенням, граматичними ознаками, синтаксичною роллю).

5. Уважно розгляньте схему. Запам'ятайте, на які групи за значенням поділено прислівники. Відтворіть інформацію у формі таблиці в зошиті, доповнивши прикладами з довідки.

Довідка. Заздалегідь, замолоду, вглиб, вщент, вдосталь, віддавна, відсіля, всуціль, де-не-де, довіку, докупи, завше,

квапливо, крадькома, навпочіпки, наперекір, зопалу, зозла, ненароком, щоранку, шанобливо.

6. Доберіть до дієслів прислівники запропонованих розрядів. Форму дієслів можна змінювати.

Запрошувати *(місця, якісно-означальний)*, читати *(способу дії, кількісно-означальний, місця)*, розташуватися *(способу дії, місця)*, вітати *(часу, якісно-означальний)*, прийти *(часу)*, робити *(мети, причини)*, вивчити *(способу дії, кількісно-означальний)*, збільшити *(кількісно-означальний)*.

7. Замініть фразеологізми прислівниками-синонімами *(за зразком)*. Визначте їхні розряди.

Зразок. Оксана прокидається ні світ ні зоря (рано).

1. Коні промчали як вітер. 2. Звичка виконувати завдання з п'ятого на десяте. 3. Школа від мене — рукою подати. 4. У нас яблук — хоч греблю гати. 5. Дмитро виконав завдання так, що комар носа не підточить. 6. Мама говорить, що ввечері ліс треба оминати десятою дорогою.

8. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому прислівники, випишіть їх. Поставте до них запитання. Використовуючи схему *(с. 100)*, визначте групи. Доведіть, що два завершальні речення поєднані за допомогою прислівника. Визначте функції прислівників у тексті (для передання інформації, для відтворення настрою, для висловлення авторської позиції тощо).

Похвала, як і скрипка, — магічна річ, якщо майстерно нею користуватися. А чи вмієте ви хвалити? Як саме ви це робите?

Щоб похвала, як і музика, приносила людині насолоду та задоволення, треба знати секрети похвали. Хваліть максимально конкретно. Слова: «Який гарний малюнок!» справлять значно менший ефект, ніж фраза: «Як же вдало дібрано кольори! Очей не відвести!» Ніколи не хваліть людину, звертаючись до неї водночас за допомогою. Ваші теплі слова відразу стають лестощами. Хваліть не лише віч-на-віч, а й позаочі. Заочна похвала цінніша. Уникайте банальності! Ретельно добирайте деталі, варті захоплення.

Звертайте увагу не лише на виняткове, а й на повсякденне! Тоді ваші слова достукаються до серця людини *(з інтернету)*.

Похваліть своїх однокласників / однокласниць, використовуючи прислівники. Пригадайте, чим похвала відрізняється від компліменту та лестощів.

9. Перепишіть речення, уставляючи замість питань прислівники з довідки. Визначте групи за значенням. Використайте одне з речень як основу для діалогу. Складіть його й прочитайте в ролях.

1. Критикуй ... *(як?)*, а хвали при свідках *(Л. да Вінчі)*. 2. ... *(скільки?)* людей не почуваються ... *(як?)*, коли хтось робить їм комплімент, і їм ... *(як?)* дібрати слова для відповіді *(Дж. Борґ)*. 3. Як же ... *(як?)* буває похвалити когось. 4. Похвалити людину ... *(як?)*, щоб це ... *(як?)* вплинуло на розвиток її найкращих рис, — це мистецтво *(А. Шевченко)*.

Довідка. Багато, позитивно, важко, віч-на-віч, дуже, комфортно, так.

Доберіть прислівники, які назвуть ознаки ваших дій на уроці. Продовжте фрази: «Мені було цікаво ...», «Мені було складно ...», «Сьогодні на уроці мені стало зрозуміло ...»

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Прислівник як самостійна частина мови».
2. Випишіть із тлумачного словника десять не відомих вам прислівників, з'ясуйте й запишіть, що вони означають. Яке слово вас найбільше здивувало?
3. Напишіть есе «Магія похвали».

§ 29. Ступені порівняння прислівників

Як керувати своїми емоціями?

Емоції гуртують думку, почуття та дію.
Дж. Д. Маєр

Сформулюйте та запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. На яку ознаку вказують якісні прикметники?
2. Які є ступені порівняння в прикметників? Як їх утворюють?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: гуртувати, емоції, прихисток, по-справжньому, кепсько.

1. Прочитайте текст. Поясніть лексичне значення виділених прислівників. Яке зі слів указує, що ознаку дії виражено більшою мірою, а яке — найбільшою? Висловте припущення про особливості творення ступенів порівняння прислівників.

Здатність визначати та **точно** називати емоції сприяє їхньому розумінню, допомагає передбачати й керувати почуттями та поведінкою — своїми й інших людей.

Коли почуваєтеся круто чи кепсько, постарайтеся знайти конкретний відповідник, що **точніше** описує емоцію, яку ви відчуваєте.

Бувають ситуації, коли ви не впевнені, як саме почуваєтеся, які емоції вас переповнюють. Поміркуйте хвилинку про це, дайте собі час, щоб задіяти аналітичну частину мозку й усвідомити, які саме почуття викликає у вас конкретна ситуація. Це допоможе **найточніше** відреагувати на неї *(за Д. Хессеном)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту. Запропонуйте до нього заголовок.
2. Назвіть свої улюблені пісні чи музику. Які емоції вони викликають?
3. Згадайте моменти, коли хтось співчував вам, поставився з любов'ю, по-доброму. Що ви відчували, коли вас розуміли, підтримували, утішали?
4. Розкажіть про випадки, коли емоції інших впливали на вас. Чи засмучувалися ви, помічаючи, що хтось засмучений? Чи передається вам радість іншої людини?
5. Чи завжди вдається вам розпізнати емоцію, яку відчуваєте? Запишіть назви впізнаваних емоцій. З якими емоціями вам важко впоратися?

Ступені порівняння мають лише прислівники на ***-о, -е***, утворені від якісних прикметників: *щирий — щир**о**, добрий — добр**е**, химерний — химерн**о**, упертий — уперт**о***.
У прислівників, як і в прикметників, є два ступені порівняння: ***вищий*** і ***найвищий***.

2. Розгляньте таблицю. Підготуйте розповідь про ступені порівняння прислівників, додайте власні приклади.

Ступені порівняння	**Форми ступенів порівняння**	**Особливості творення**	**Приклади**
вищий	проста	за допомогою суфіксів ***-ш-***, ***-іш-***	*довго — довше; сумно — сумніше*
	складена	додаванням до прислівників слів ***більш, менш***	*більш досконало, менш досконало*
Ознаку вищого ступеня порівняння прислівників посилюють за допомогою слів ***значно, багато, куди, набагато, ще, трохи***: *значно веселіше, набагато більше*			
найвищий	проста	додаванням до простої форми вищого ступеня префікса ***най-*** (а для підсилення — ***як-***, ***що-***)	*найлагідніше, якнайлагідніше, щонайлагідніше*
	складена	додаванням до прислівників слів ***найбільш, найменш***	*найбільш дивно, найменш вдало*
Не утворюють ступенів порівняння прислівники: 1) з префіксом ***за-*** : *забагато, замало, затемно*; 2) із суфіксами ***-еньк-***, ***-есеньк-***: *тихенько, тихесенько*.			

Деякі прислівники під час творення форм вищого й найвищого ступенів змінюють корінь: *добре — краще — найкраще; погано — гірше — найгірше*.
Під час творення форм вищого ступеня порівняння прислівників:
— випадають суфікси ***-к-***, ***-ок-***, ***-ек-***: *високо — вище, легко — легше*;
— чергуються приголосні: *важ**к**о — важ**ч**е, близь**к**о — ближ**ч**е, висо**к**о — ви**щ**е.*

3. Утворіть від поданих прислівників просту та складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Складіть речення з двома-трьома прислівниками та визначте синтаксичну роль їх.

Дорого, сумно, яскраво, часто, високо, красиво, тихо, широко, низько, вузько.

4. Прочитайте речення. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Якими членами речення вони є?

1. Скажи рідній людині **найкраще** слово. 2. **Найкраще** із завданням упорався наш клас. 3. Озеро Світязь **глибше** від усіх озер в Україні. 4. Треба **глибше** занурюватися в мову.

5. Відредагуйте речення та запишіть їх. Поясніть причину помилок. Запропонуйте поради, як запобігати їм. Зміст якого з речень видається вам дискусійним? Чому?

1. Попмузика більш цікавіша молоді, ніж класична. 2. Найбільш голосніше декламує вірші в нашому класі Петро. 3. Здалеку ця гора здавалася більш високішою. 4. У громадських місцях намагаюся говорити щонайбільш тихесенько. 5. Значно найдотепніше прозвучала відповідь нашого однокласника. 6. Ставлення до покинутих тварин у нас куди якнайтепліше.

6. Прочитайте текст. Перекажіть його *(усно)*. Випишіть прислівники, що мають ступені порівняння. Визначте їхню форму.

Усі ми маємо основні фізичні й емоційні потреби. Фізичні потреби — це їжа, вода, сон, тепло та прихисток. Емоційні потреби — це необхідність відчувати те, що тебе по-справжньому підтримують, що в тебе вірять, тебе люблять, тобі щиро симпатизують, довіряють.

Усі ми не схожі в тому, як і наскільки ці потреби мають бути задоволені. Подібно до того, як одні потребують більше води, їжі чи сну, інші — більше свободи та незалежності, а хтось — більшої безпеки. Деякі люди прагнуть досягнень, а комусь дуже хочеться схвалення.

Незалежно від рівня ваших емоційних потреб, якщо вони зреалізовані, найімовірніше, ви почуватиметеся більш спокійно та впевнено, урівноважено, бо знатимете, що ваше життя має сенс і мету *(за Д. Хессеном)*.

Визначте ключові слова. Як ви розумієте зміст завершального речення?

Доберіть прислівники, які передають ваші емоції на уроці. Продовжте фрази: «Сьогодні ми дізналися …», «Мені зрозуміло …», «Я ще попрацюю над …»

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Знайдіть і запишіть чотири фразеологізми з прислівниками вищого й найвищого ступенів порівняння. Для одного з них змоделюйте ситуацію доцільного використання.
2. Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках літератури, сім речень із прислівниками, що мають ступені порівняння. Визначте їхню форму.
3. Напишіть есе «Моя улюблена емоція».

§ 30. Способи творення прислівників

Джерела натхнення

Натхнення — у повітрі, воно повсюди, потрібно лише налаштуватися і віддатися його хвилям — нехай несуть.

А. Дмитрук

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Назвіть способи творення слів.
2. Які слова називають *похідними*?
3. Пригадайте способи творення дієприслівників.
4. Який зміст ви вкладаєте в слово *натхнення*?
5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: голіру́ч, натхнення, плейлист.

1. Запишіть прислівники, визначте, від яких частин мови вони утворені. Зробіть висновки про способи творення прислівників.

Замало, донині, сутужно, спекотно, зранку, сторчголов, спершу, по-волинськи, щовівторка, голіруч, стиха, ледве-ледве.

2. Розгляньте подану таблицю. Розкажіть про способи творення прислівників, використовуючи приклади з таблиці, тексту попередньої вправи й дібрані самостійно.

Способи творення прислівників	
префіксальний	*багато — забагато, трохи — анітрохи, скільки — ніскільки*
суфіксальний	*ввічливий — ввічливо, добрий — добре, чистий — чисто*
префіксально-суфіксальний	*турецький — по-турецьки, вечір — щовечора, молодий — змолоду*
складання слів чи основ	*рано-вранці, тихо-тихо, тишком-нишком; по ліву руку — ліворуч, босими ногами — босоніж*
перехід інших частин мови в прислівник	*з відомим гуртом* (ім., Ор. в.), *працювали гуртом* (присл.)

3. Замініть подані словосполучення прислівниками-синонімами, використовуючи довідку. Визначте спосіб творення.

Обличчям догори, дуже далеко, з усіх боків, обличчям донизу, як роблять українці, добре та швидко робити, кожного вечора, босими ногами, не бачачи нічого, два роки тому.

Довідка. Босоніж, щовечора, вправно, горілиць, позаторік, по-українськи, далеко-далеко, усебічно, наосліп, долілиць.

4. Доберіть до поданих слів спільнокореневі прислівники, визначте спосіб творення. Складіть із прислівниками словосполучення.

Весна, зустріч, добрячий, прегарний, привабливий, перше, наш, старанний, скрізь, дивовижа, приємний, гарячий, троє, рука, натхненний, весняний, зухвалий.

Прислівники утворюємо від прикметників здебільшого за допомогою суфікса ***-о***: *легк**о**, творч**о**, високо**о***. Рідше — за допомогою суфікса ***-е*** (зокрема, після шиплячих): *гаряч**е**, таємнич**е**, ворож**е***.
Відприкметникові прислівники зберігають усі особливості написання слів, від яких вони утворені: *гостинний — гостинно, туманний — туманно*.

5. Перепишіть, знімаючи риску. Підкресліть прислівники, визначте спосіб творення. Назвіть омоніми, порівняйте написання їх.

Думати про здоров'я за/молоду, заступитися за/молоду людину; ліпити вареники в/ручну, покласти в/ручну машинку; перед/усім повторити матеріал, сказати перед/усім світом; подарувати світлину на/пам'ять про подорож, вивчити вірш на/пам'ять; в/мить творчого натхнення, в/мить пригадати все; відвідали виставку в/друге, постукали в/друге від краю вікно.

6. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Хто сказав, що ми повинні чекати натхнення? Його джерела можна легко знайти будь-де. Наприклад, серед природи. Адже ми проводимо недостатньо часу на її лоні, поступово дистанціюючись від її дивовижної краси. Гуляйте частіше, дихайте глибоко, сміливіше й уважніше озирайтеся довкруж! І ви побачите стільки цікавого, відчуєте її ритми й мимохіть* усвідомите свою причетність до неї. Це обов'язково надихне вас.

А ще — пісня! Вона може вмістити в собі стільки емоцій, спогадів, почуттів. Зберіть плейлист* із пісень, що заряджають вас енергією, спонукають робити більше й просто мотивують.

Потужним джерелом натхнення називають цитати. У словах видатних людей світу сховано багато мудрості *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Що для вас означає слово *натхнення*?
2. Які джерела натхнення не згадано в тексті? Доповніть перелік.
3. Чи часто ви буваєте на природі? Що в ній має найбільший заряд натхнення?
4. Як ви ставитеся до музичного й пісенного мистецтва?
5. Чи маєте звичку колекціонувати афоризми? Якщо «так», пригадайте улюблені.
6. Випишіть прислівники. З'ясуйте способи їхнього творення.
7. Випишіть із тексту одне слово, ужите в переносному значенні. Наведіть приклад уживання його в прямому значенні.
8. Випишіть слово, до якого можете дібрати більше двох синонімів.

7. Прочитайте висловлення, прокоментуйте їх. Випишіть прислівники, визначте групу за значенням і спосіб творення похідних.

1. Завжди на часі починати знову. Хоч у п'ятнадцять, хоч у сімдесят п'ять. 2. Якщо нині відплив і холодно, завтра вигляне сонце й буде приплив. 3. Прокласти шлях до щастя нелегко. Немає єдиного маршруту, трафарету, прийнятного для всіх. 4. Потрібно безперестанку вірити, не опускати рук, і тоді мрія стане реальністю. 5. Ми швидко здаємося, швидко відмовляємося від мети, виправдовуючись тривіальним «нічого не вдієш, не судилося». Але ж іноді для отримання бажаного варто лише спробувати вдруге *(Е. Сафарлі)*.

Підсумуйте й оцініть вашу роботу на уроці, використовуючи прислівники.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте мультимедійну презентацію «Способи творення прислівників».
2. Випишіть із поезій українських авторів сім речень із похідними прислівниками. Визначте спосіб творення *(усно)*.
3. Напишіть есе «Джерела мого натхнення».

§ 31. Особливості наголошування і правопису прислівників. Написання прислівників із дефісом

Візит до музею

Витратьте час на те, щоб по-справжньому пізнати кілька витворів мистецтва. Розглядайте музей як меню, а не перелік завдань.

Й. Ідема

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Що вивчає орфоепія?
2. Які слова називають *складними*?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: навпростець, де-факто, де-юре, інсталяція.

1. Прочитайте словосполучення, правильно наголошуючи прислівники. Перевірте себе за словником. Випишіть у зошити фразеологізми, поясніть їхнє значення.

Іти навпростець, бачити наскрізь, зеленіли обабіч, триматися осторонь, уживати натщесерце, низько впасти, сісти верхи, високо вгорі, поділити надвоє, копати глибоко, посіяли затепла, забігаю наперед, на вулиці свіжо, сонце високо, повернутися завидна, іти напролом, брати свої слова назад.

Прислівники, утворені від різних частин мови, зазвичай зберігають наголос слів, від яких утворилися: *ти́хо (ти́хий), по-коза́цьки (коза́цький), назу́стріч (зу́стріч)* тощо.

У прислівниках на ***-о***, утворених від двоскладових прикметників, наголос падає на перший склад: *ву́зько (вузьки́й), ле́гко (легки́й)*.

Прислівники з префіксами ***аби-, будь-, казна-*** і суфіксом ***-небудь*** зберігають наголоси на них *(аби́як, бу́дь-де, ка́зна-як, де-не́будь)*.

Деякі прислівники мають подвійний наголос: *ба́йду́же, відто́ді́, вро́зрі́з, за́вжди́, на́вскі́с, на́впі́л, на́дво́є, на́тро́є, напри́кінці́, нарі́вні́, на́скрі́зь, ча́со́м, на́го́ло, спо́вна́*.

Прислівники, утворені способом складання, мають наголос на сполучному голосному: *водно́раз, водно́сталь, водно́час*.

Наголос прислівників перевіряємо за орфоепічним словником.

2. Розгляньте таблицю, розкажіть про правила написання прислівників із дефісом. У яких галузях найчастіше використовують прислівники *де-факто, де-юре*?

З дефісом пишемо прислівники, утворені	
від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса ***по-*** і суфіксів ***-ому, -и, -ему, -єму***	*по-бойовому, по-моєму, по-сусідськи,* також *по-латині*
від порядкових числівників за допомогою прийменника-префікса ***по-***	*по-перше, по-друге*
за допомогою часток ***будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -то***	*будь-де, як-небудь, казна-де, хтозна-коли, десь-то*
з двох прислівників	*вряди-годи, сяк-так, десь-інде*
повторенням слова або основи без службових слів чи зі службовими словами між ними	*далеко-далеко, темно-темно, віч-на-віч, всього-на-всього*
прислівники термінологічного характеру	*де-факто, де-юре*

3. Запишіть прислівники, поясніть особливості їхнього написання, використовуючи таблицю.

По-своєму, хоч-не-хоч, так-то, ось-ось, по-сусідському, пліч-о-пліч, казна-коли, по-третє, будь-коли, будь-куди, по-українському, хтозна-де, по-грузинськи, будь-що-будь, по-людськи, по-ведмежи, по-сьоме, як-небудь, десь-інколи, ледве-ледве, як-не-як, де-юре, тихо-тихо, як-небудь, по-іншому.

Що спільного в написанні неозначених займенників і прислівників, які мають у своєму складі ***будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -то***?

4. Прочитайте виразно текст. Стисло перекажіть його. Як ви розумієте вислів *танець поглядів*? Чи належить він до невербального спілкування? Обґрунтуйте відповідь. Сформулюйте два запитання за змістом тексту. Випишіть ключові слова.

Кожен по/своєму розуміє, що таке музей.

По/перше, музеї — це найвідповідніше місце для формування наших уявлень про твори мистецтва. Взаємодія з мистецькими творами може приносити нам справжнє задоволення і навіть осяяння. Перебуваючи віч/на/віч із твором мистецтва, ми чекаємо, аби щось відбулося. Але не варто думати, що простого перебування в музеї разом із видатними творами та споглядання їх достатньо, щоб коли/небудь здобути осмислений мистецький досвід. Для цього ви повинні встановити особистий зв'язок із мистецтвом, зрозумівши його чи зазнавши його впливу. Не важливо, чи твір є шедевром, по/справжньому має значення лише те, чи може він заволодіти вашою увагою. Якщо ви з тих людей, кого легко приголомшує надмірна кількість мистецьких творів у художніх музеях, поради персоналу можуть полегшити вам прокладання маршруту. Можливо, вони не допоможуть вам краще зрозуміти цінність тієї чи тієї картини в контексті історії мистецтва, але для цього є етикетки на стінах. Натомість ви дізнаєтеся, що може означати твір мистецтва для когось іншого та які особисті історії можуть за ним ховатися. Бо, зрештою, рекомендації персоналу дають змогу нам кинути погляд на те, чого багато хто з нас шукає, — на справжню душу музею.

Вирішальне значення має не те, що ви оглядаєте, а хто вам це показує — ваш екскурсовод. Популярну екскурсію в га-

Сучасна галерея «Тейт Модерн». *м. Лондон (Велика Британія)*

лереї «Тейт Модерн» у Лондоні проводять екскурсоводи, які біля кожного твору мистецтва запитують усіх учасників про їхні думки та враження. А потім удосконалюють свою оповідь, зважаючи на отримані відповіді.

Ніколи не бійтеся ставити запитання. Що можемо ми як група дізнатися із цієї інсталяції? Чому мені варто запам'ятати саме цей твір? Запитайте музейного працівника про його думку, його улюблені твори, його кумирів і залучіть до розмови інших членів групи. Дуже скоро ви зрозумієте, що найкращий екскурсовод ніколи не працює сам. Насправді, це командний гравець, і йому потрібні ви й інші кмітливі відвідувачі, щоб він міг цілком реалізувати свою майстерність.

По/друге, музеї — ідеальне місце для спостереження за людьми. Споглядати, як вони дивляться на твори мистецтва, може бути навіть захопливіше, ніж сприймати саме мистецтво. Зробіть це звичною частиною своїх візитів, і ви станете свідком прекрасного, вишукано поставленого танцю поглядів *(за Й. Ідемою)*.

Випишіть прислівники, знімаючи, де потрібно, риску. Позначте в них наголоси. Визначте групу за значенням *(усно)*. Поясніть написання прислівників із дефісом.

Оцініть свою роботу на уроці. Обґрунтуйте оцінку. Що вам удалося легко? Під час виконання яких вправ відчували труднощі? Чому? Що треба зробити для покращення результатів?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант із п'ятнадцяти слів із теми уроку.
2. Створіть колаж «Наголошуймо прислівники правильно».
3. Напишіть есе «Чим вражають мене музеї?».

§ 32. Правопис прислівників разом та окремо

Найвідоміші музеї світу

Музей має бути оселею муз, одночасно і школою, і храмом, священним місцем, куди б стікалося все для вивчення прекрасного й для поклоніння красі, щоб потім у житті розуміти та любити красу.

Б. Ханенко

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Пригадайте правопис прислівників.
2. Які слова називають *складними*?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: всмак, до снаги, дедалі.

1. Прочитайте речення. Визначте, з яких частин мови складаються виділені прислівникові сполуки. Висловте припущення про особливості їхнього написання.

1. **Час/від/часу** ми відвідуємо музеї. 2. Комусь **до/вподоби** художні, хтось любить краєзнавчі, хтось у захваті від музею медуз, а хтось **що/тижня** відвідує музей шоколаду. 3. **На/щастя**, є вибір.

Музей медуз. *м. Київ*

Прислівнико́ві сполу́ки — поєднання прийменника з іменником, рідше — з прикметником і числівником, що відповідають на питання прислівників і виконують їхні функції: *без відома, без упину, на славу, як треба.*

У прислівникових сполуках іменник зберігає своє лексичне значення. Між прийменником і цим іменником можна вставити прикметник, займенник або числівник: *без (мого) відома, на (превеликий) жаль, на (одну) мить*.

2. Розгляньте таблицю *(с. 114)*. Що треба брати до уваги, щоб визначити, як писати прислівники?

Окремо пишемо	
прислівникові сполуки, що складаються з прийменника й іменника	*без жалю, без кінця-краю, до вподоби, до снаги, до пари*
словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників	*від ранку до вечора, день у день, з дня на день, один в один, рік у рік, сам на сам, час від часу*
словосполучення, що виконують у реченні функції прислівника, утворені з прикметника (узгоджуваного числівника, займенника) та іменника	*другого дня, темної ночі, тим разом, тим часом*
прислівники, утворені сполученням прийменника ***по*** зі збірним числівником	*по двоє, по троє, по четверо*
Разом пишемо прислівники	
утворені сполученням префікса з прислівником	*відни́ні, забага́то, бе́звісти, дове́рху, внічию́, завбі́льшки*
утворені з кількох основ і прийменника чи без нього	*босо́ніж, водно́сталь, лево́руч, мимово́лі*
утворені поєднанням часток ***аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-*** із будь-якою частиною мови	*аби́куди, аби́як, аніскі́льки, анітеле́нь, деда́лі, де́коли, чима́ло, щоду́ху, щопра́вда, якомо́га, якра́з.*

3. Перепишіть слова, знімаючи риску. З'ясуйте лексичні значення виділених слів. Складіть із ними речення *(усно)*.

Що/місяця, чи/мало, **мимо/хідь**, **мимо/хіть**, в/обмін, без/краю, у/продовж, на/показ, у/слід, до/купи, хтозна/як, один/в/один, чим/дуж, до/пари, перед/усім, без/упину, що/духу, на/диво, на/льоту, за/одно, на/напам'ять, на/світанку, до/речі, до/снаги, як/раз, що/місяця, де/інде, раз/у/раз, через/силу, по/щирості, казна/де, що/разу, ані/телень, на/скаку, в/нічию.

4. Перепишіть речення, знімаючи риску й уставляючи на місці пропусків назви відомих музеїв.

1. Ми ані/трохи не/помилимося, якщо стверджуватимемо: усьому світові відомі ... у Парижі, ... у Лондоні, ... у Нью-Йорку. 2. На/вряд чи серед нас знайдеться той, хто не хотів би побувати в ... в Берліні. 3. З/року/в/рік/ поповнюються фонди стамбульського ... .

Музей Лувр.
м. Париж (Франція)

Британський музей.
м. Лондон (Велика Британія)

Музей мистецтва «Метрополітен».
м. Нью-Йорк (США)

Пергамський музей.
м. Берлін (Німеччина)

Археологічний музей.
м. Стамбул (Туреччина)

5. Оберіть текст, поясніть написання виділених слів. Складіть власний текст про один із відвіданих музеїв як доповнення / продовження обраного тексту, використовуючи складні прислівники.

І. У **паризькому** музеї Лувр є «Галерея дотику» **призначена** для **незрячих** і людей з обмеженими зоровими можливостями. Однак дуже швидко вона перетворилася на чудовий спосіб для всіх відвідувачів отримати **(на/о/сліп!)** цілком новий досвід, контактуючи зі скульптурами на виставці *(за Й. Ідемою)*.

ІІ. «Музейхак» — це дуже інтерактивна провокативна, **нетрадиційна** екскурсія до Музею мистецтва «Метрополітен» у Нью-Йорку. **Від/не/давна** ватага бунтівних екскурсоводів організовує в музеї пригоду, **сповнену** захопливо переказаних оповідок і смаковитих пліток для розваг найбільш скептично налаштованих відвідувачів *(за Й. Ідемою)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант із п'ятнадцяти слів за темою уроку.
2. Створіть колаж «Написання прислівників».
3. Напишіть есе «У цьому музеї я хочу побувати».

§ 33. *Не* та *ні* з прислівниками

Гуманне та відповідальне ставлення до тварин

Ти назавжди береш відповідальність за тих, кого приручив.

А. де Сент-Екзюпері

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. З якими частинами мови ви вже вивчили написання часток ***не*** і ***ні***?
2. Котрі з правил найскладніші, а котрі — найпростіші?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ненароком, неквапливо.

1. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Доповніть її усними прикладами. Розкажіть про написання ***не*** та ***ні*** з прислівниками.

***Не* з прислівниками пишемо**	
разом, якщо	**окремо**, якщо
без ***не*** прислівник не вживаємо: *негайно, незабаром, невпинно*	прислівник у реченні є присудком: *Було ще не пізно*.
з додаванням ***не*** утворюємо слово з протилежним значенням і до нього можна дібрати синонім без ***не***: *багато — небагато (мало), далеко — недалеко (близько)*	у реченні є протиставлення: *Діти поводилися не розгублено, а впевнено.*
***Ні* з прислівниками пишемо**	
разом: *ніде, нізвідки*.	**окремо** в деяких фразеологізмах: *ні туди ні сюди, ні те ні се*.

2. Поясніть написання прислівників. Замініть подані прислівники синонімічними без частки ***не***.

Негуманно, невчасно, недавно, незатишно, небагато, ненароком, недорого, несподівано, непросто, нелегко, незабаром, нескоро, негайно, невесело, неквапом, недоброзичливо, непогано, невгамовно, недаремно.

Складіть два речення з будь-яким прислівником так, щоб у першому реченні прислівник писали з ***не*** разом, а в другому — окремо *(за зразком)*.

Зразок. Нас обурило, що група підлітків поводилася негуманно із цуценям. Підлітки в цій ситуації поводилися не гуманно, а жорстоко.

3. Доберіть антоніми з ***не***, ***ні*** в прислівниках, використовуючи довідку.

Обов'язково, поруч, радісно, завжди, повільно, удосталь.

Довідка. Негайно, невесело, небагато, нізащо, неблизько, ніколи.

4. Перепишіть речення, знімаючи риску. Поясніть написання прислівників. Додайте два приклади фразеологізмів, де є прислівники із часткою ***не***.

1. Лінощі не/швидко йдуть, злидні їх наздоженуть. 2. Що поспішно, то не/доладно. 3. Грамоти вчіться — не/одмінно знадобиться. 4. Добру справу й повторити не/соромно. 5. Коли грибно, то не/хлібно. 6. Нога, що поспішає, не/одмінно спіткнеться. 7. Без солі не/смачно, без хліба не/ситно *(нар. тв.)*.

5. Поясніть значення фразеологізмів, запишіть їх, знявши риску. Обґрунтуйте написання *не* та *ні* з прислівниками.

Ні/багато ні/мало; ні/туди ні/сюди; не/за горами; дихнути ні/коли; ні/де голці впасти; ні/так ні/сяк; не/сьогодні-завтра; не/ждано-не/гадано.

6. Перепишіть речення, знімаючи риску. Поясніть написання ***не*** та ***ні*** з прислівниками.

1. Людина та природа пов'язані між собою не/розривно. 2. На жаль, не/рідко спостерігаємо жорстоке ставлення лю-

дей до тварин. 3. Буває, що тварина губиться випадково, тому треба знати, що не/обхідно зробити. 4. Ні/коли не/пізно взяти собі тваринку з притулку *(з посібника «Гуманне та відповідальне ставлення до тварин»)*. 5. Кажу я речі очевидні й аж ні/трохи не/нові. 6. Дуби ростуть поволі, не/квапливо. 7. Але найбільше диво — це людина, що творить тут, шукає не/настанно *(з тв. М. Рильського)*. 8. Коли вам погано, послухайте тишу. Хай біль, що у серці, вітри заколишуть. Присплять не/надовго. Зберетесь з думками. З приємних подій розпочнете свій ранок *(О. Дриль)*.

7. Прочитайте текст. Випишіть із нього всі прислівники, де треба, знімаючи риску. Поясніть написання. Визначте групу за значенням *(усно)*.

Француз

Двері магазину пропускали силу-силенну людей. Клунки, пакети, сумки з провізією не/впинно пропливали повз нього, поширюючи довкола мільйони запахів. Дражнили його ніздрі. А він сидів осторонь, прив'язаний до дерев'яного поручня, і пильно вдивлявся в кожного перехожого. Собака із сумними очима. Аж раптом не/спокійно смикнувся, але тієї ж миті великі очі розчаровано згасли. То не його господар. Запах чужий. Сонце не/квапливо звертало ліворуч і ховалося за верхівками будинків. Настав вечір. Собака розумів, що за ним ніхто не прийде. «Ну що, Французику?» — почувся співчутливий голос продавчині, яка зачиняла двері. Бульдог не/впевнено піднявся та розгублено глянув жінці у вічі. Розв'язавши поводок, жінка м'яко мовила: «Ходімо!» *(за Славою Світовою)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте проблему, порушену в тексті.
2. Які емоції викликала у вас ця історія?
3. Як би вчинили ви? Чи траплялися подібні ситуації у вашому житті?
4. Про які риси продавчині свідчить її вчинок?
5. Що, на вашу думку, спонукає людей відмовитися від утримання тварин?

6. Дайте поради тим, хто змушений ухвалити непросте рішення.
7. Розкажіть про людей, які рятують тварин під час російсько-української війни.

Рятування тварин. Повінь після підриву Каховської ГЕС

Продовжте фрази: «Сьогодні ми вивчали …», «Мені зрозуміло …», «Я ще попрацюю над…»

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант (сімнадцять слів) із теми уроку.
2. Знайдіть в інтернеті та запишіть прислівники, які не вживаємо без частки ***не***. Складіть із ними словосполучення.
3. Напишіть есе «Моє ставлення до домашніх тварин».

§ 34. Букви *-н-* і *-нн-* у прислівниках. Букви *и* та *і* в кінці прислівників

Славетні українці

Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для других виборює життя.

В. Симоненко

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Коли пишемо ***н, нн*** у прикметниках?
2. Наведіть приклади прикметників із ***нн***.
3. Що означає прикметник *славетний*?
4. Кого з українців ви вважаєте славетними? Наскільки важливо це для держави — мати славетних українців?

5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: дивовижно, неодмінно.

1. Випишіть прикметники, уставляючи пропущені варіанти букв (***н*** або ***нн***), утворіть від них прислівники. Висловте припущення, чи є залежність у написанні ***н*** і ***нн*** між прикметниками та прислівниками. Сформулюйте самостійно правило написання ***н*** і ***нн*** у прислівниках.

Щоде..а звичка, беззмі..ий капітан, неспокій..е море, невпи..ий, потік, страше..ий вітер, оста..ій номер, слухня..а дівчина, привіт..ий хлопець.

У прислівниках пишемо стільки ***н***, скільки їх було у прикметниках, від яких вони утворені: *гарний — гарно, старанний — старанно.*
Букви ***нн*** пишемо в прислівниках *спросоння, попідвіконню, попідтинню, зрання.*

2. Утворіть прислівники від поданих прикметників. Запишіть їх, поясніть написання. Доберіть антоніми до виділених слів.

Сильний, щоденний, **широкий**, широченний, **повільний**, небезпечний, незвичайний, незліченний, невпинний, недоречний, **старанний**, принагідний, **радісний**, щоденний.

3. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви. Поясніть написання ***н*** і ***нн*** у словах. Утворіть прислівники від прикметників із першого речення *(усно)*. Пригадайте й поясніть написання виділених слів. Чому слова *козацтво* й *багатство* пишемо з різними суфіксами?

1. В українській історії назбирається **немало** прикладів успіху, коли працьовитість приносила шале(н, нн)е **багатство**, але приклад родини Симиренків унікаль(н, нн)ий *(У. Скицька)*. 2. Перехожі з подивом **споглядали**, як Сергій Лифар, прогулюючись Хрещатиком, голос(н, нн)о читав найулюбленіші вірші з «Кобзаря», які знав **назубок** ще з дитинства *(Р. Береза)*. 3. Ілля Рєпін постій(н, нн)о звертався до українських мотивів. До створення картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» художник підійшов ретель(н, нн)о: півтора місяця прожив у маєтку Тарновського в Качанівці, стара(н, нн)о вивчаючи колекцію козацької

зброї, одягу, постій(н, нн)о радився з істориком Д. Яворницьким. 4. Соломія Крушельницька не допускала, аби хтось неправиль(н, нн)о вказував її походження, тож після своїх концертів неодмі(н, нн)о знайомила публіку з українськими народними піснями *(за У. Скицькою)*.

Палац Тарновських у с. Качанівці *(Чернігівщина)*

Про кого йдеться в реченнях? Що вам відомо про цих людей? За що їх називають *славетними українцями*?

4. Замініть подані слова й словосполучення прислівниками-синонімами *(за зразком)*. Поясніть написання ***н, нн***. Складіть речення з двома прислівниками.

Зразок. Без сліду — безслідно.

Без сумніву, дуже дивно, до речі, без ладу, без жалю, кожного дня, при всіх людях, без цілі, без застереження, без кінця, без угаву, без межі.

5. Прочитайте текст, випишіть із нього прислівники, уставляючи пропущені ***н, нн***.

Агатангел Кримський

Найбільше мов серед українців знав Агатангел Кримський — український учений, письменник, перекладач. Коли його запитували, скільки мов він знає, упевне..о відповідав: «Мабуть, із шістдесят, а то й більше!» У дитячі роки він бездога..о вивчив німецьку, французьку й англійську мови. У юнацтві добре оволодів грецькою,

турецькою, італійською, давньоєврейською, санскритом. Він перший доніс до українського читача безпосеред..ьо з оригіналів східну поезію, зробив переклад її антології IX–XV ст., дореч..о додавши наукові довідки *(з книжки «Розумна перерва»)*.

Чому сьогодні важливо володіти, крім державної, іноземними мовами? Хто ще з відомих українців володів багатьма мовами? Знайдіть в інтернеті інформацію про те, чому А. Кримського називають *сином двох народів*?

6. Ознайомтеся з правилами написання ***і*** та ***и*** в кінці прислівників. Трансформуйте матеріал у таблицю або схему.

Пишемо *и*:
- у прислівниках після букв, що позначають кінцеві приголосні **[г], [к], [х]**: *навкруги, навшпиньки, верхи, трохи*;
- у прислівниках із префіксом ***по-*** після кінцевих ***к, ч***: *по-батьківськи, по-вовчи;*
- у словах *навперейми, навкулачки, залюбки, безвісти, почасти* та ін.

Пишемо *і*:
- у деяких прислівниках після ***ч***: *поночі, щоночі, уночі, заочі, двічі;*
- у всіх інших випадках: *віднині, насторожі, усередині*.

7. Перепишіть слова, уставляючи пропущені букви в кінці прислівників.

Уранц.. , докуп.. , заоч.. , навік.. , почаст.. , поодинц.. , завбільшк.. , навшпиньк.. , двіч.. , анітрох.. , трич.. , трох.. , по-хазяйськ.. , мовчк.. , по-сусідськ.. , навпак.. , навкруг.. , опівноч.. , завширшк.. .

Продовжте фрази: «На уроці ми ...», «Найбільше запам'яталося ...», «Ще попрацюю над ...», «Для цього треба ...»

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант (сімнадцять слів) із теми уроку.
2. Підготуйте повідомлення про славетного українця або славетну українку. Використайте прислівники, написання яких вивчали сьогодні.
3. Напишіть есе «Відомі поліглоти світу». Висловте своє ставлення.

§ 35. Прийменник як службова частина мови та засіб зв'язку слів

Наполегливість — шлях до успіху

Якби мене попросили обрати одну рису, характеристику, яка, на мою думку, є найважливішою передумовою успіху в будь-якій галузі, то я обрав би наполегливість.

М. Девос

Сформулюйте цілі на цей урок і день.

Бесіда

1. Які частини мови належать до службових?
2. Чому їх так називають?
3. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?
4. Що вам відомо про прийменник?
5. Яке значення має ця частина мови?
6. Які граматичні ознаки їй властиві?
7. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: жвавий, здужати, налаштуватися.

1. Прочитайте речення. Доповніть його відомою вам інформацією про службові частини мови, зокрема про їхні функції. Наведіть приклади.

Службові частини мови (прийменник, сполучник, частка) не мають лексичного значення, вони виконують допоміжну роль.

2. Прочитайте текст. Назвіть службові частини мови. Чи можна створити текст без них? Чому?

Ви будете здивовані, скільки всього можна досягти, якщо вірити в себе. Ейнштейн наполегливо продовжував розв'язувати задачі заради переконання в правильному рішенні. Якось він сказав: «Я не розумніший за інших, просто довше сиджу за задачами».

Цінність наполегливості базується на баченні майбутнього, яке настільки привабливе, що ви віддали б усе, щоб утілити його в реальність *(за Т. Оппонгом)*.

Прочитайте епіграф до параграфа *(с. 123)*. Запропонуйте своє тлумачення наполегливості. Чи переконав вас автор у важливості цієї риси? Як ви розумієте зміст завершального речення тексту?

3. Запишіть речення, уставивши замість крапок слова, яких бракує. До якої частини мови вони належать? З якими частинами мови ви їх уживаєте? Зробіть висновок про роль цієї частини мови в мовленні. Поясніть її назву.

1. Амбіція — це шлях ... успіху. Наполегливість — це засіб ... його досягнення *(Б. Бредлі)*. 2. Наполегливість ... досягнення мети можуть пробудити ... вас безліч чеснот. Ви розширите межі власних можливостей ... обраної мети *(Т. Оппонг)*.

4. Розгляньте схему. Яка інформація в ній вам відома?

Прийме́нник — службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні: *мріяти* ***про*** *перемогу, здолати* ***завдяки*** *наполегливості, дружиш* ***зі*** *мною.*

особливості
— не змінюється;
— не має лексичного значення, але разом з іншими словами може вказувати на час, місце, мету, причину, напрямок тощо

походження
— ***непохідні***: *в, до, над, із;*
— ***похідні***: *понад, попід, залежно від, у зв'язку з*

будова
— ***прості***: *на, при, під, від;*
— ***складні***: *із-за, задля, понад;*
— ***складені***: *згідно з, у разі*

синтаксична роль
не є членом речення, але разом з іншими словами входить до складу членів речення, якими ті слова є: *Жити* ***заради інших***.

роль у мовленні
засіб зв'язку слів у словосполученні й реченні: ***У кожного*** *своє розуміння успіху.*

5. Прочитайте текст, випишіть словосполучення з прийменниками. Поставте питання від головного слова до залежного. Визначте відмінок слів, яких стосуються прийменники. Поясніть роль прийменників у тексті.

Наполегливі люди мають у житті мету та намагаються досягти її.

Щоб залишатися наполегливими, розділіть мету на часові відрізки: працюйте над завданням по 15 хвилин, пів години або ж по годині.

Дізнайтеся, що вас мотивує, і відштовхуйтеся від цього. Використовуйте мотивацію на свою користь. Поставте собі за мету виконати завдання за певний відрізок часу. Записуйте свої успіхи в щоденник *(за Т. Оппонгом)*.

Які поради, на вашу думку, доцільно використати?

6. Розгляньте малюнки та світлини. Що їх об'єднує? Прокоментуйте зміст кожної світлини, використовуючи в мовленні прийменники.

7. Поясніть значення фразеологізмів. Які з них стосуються наполегливості? Запишіть нові для себе фразеологізми.

1. Аж до мурашок у долонях. 2. Поверни обличчя до сонця — і всі тіні залишаться позаду. 3. Кинь лихом об землю. 4. На коні й під конем. 5. Чесному честь і під лавкою. 6. Без труда немає плода. 7. Якщо немає вітру — беріться за весла. 8. У глибокому колодязі найдальшу зірку видно *(нар. тв.)*.

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою. Наведіть приклади із життя або з літературних творів, коли людина досягала поставленої мети. Що їй у цьому допомагало?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Прийменник як службова частина мови».
2. Випишіть із фразеологічного словника п'ятнадцять фразеологізмів із прийменниками. Поясніть їхнє значення *(усно)*.
3. Напишіть есе «Чому важливо бути наполегливими?».

§ 36. Види прийменників за будовою

Навчання не закінчується ніколи

Найкращий час саджати дерево — двадцять років тому. На другому місці — зараз.

Китайське прислів'я

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Які слова називають *складними*?
2. На які групи за будовою розподіляють числівники?
3. Від чого залежить такий розподіл?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ринва, ніврóку, самотужки.

1. Прочитайте епіграф. Поміркуйте, що він означає. Ви з ним погоджуєтеся чи ні? Аргументуйте свою думку.

2. Прочитайте текст. Висловте припущення, кому він адресований. Визначте тип мовлення. Випишіть словосполучення з прийменниками, визначте вид за будовою. Доберіть до виділених слів усі можливі прийменники.

У наш час **люди** навчаються впродовж життя. Навіть після закінчення школи й вишу ми продовжуємо здобувати нові **знання**. Постійний розвиток допомагає жити цікаво та ставити перед собою щоразу нові завдання.

Чому люди не припиняють навчатися? По-перше, усе навколо **нас** дуже швидко змінюється, з'являються нові знання та технології.

По-друге, зростає тривалість життя. І тепер можна встигнути багато чого навчитися та освоїти кілька професій.

По-третє, постійне навчання корисне для мозку й розвиває здатність мислити чітко незалежно від віку *(з книжки «Чого не вчать у школі»)*.

На які, на вашу думку, знання та вміння сьогодні є високий запит?

3. Розгляньте схему. Сформулюйте за нею чотири запитання для класу.

4. Перепишіть прийменники. Підкресліть ті, написання яких може викликати у вас труднощі. Оберіть слова, з якими вони можуть сполучатися *(усно)*.

За, з-за, у, під, попід, через, поміж, з-поміж, крізь, понад, попри, з огляду на, між, проміж, зважаючи на.

5. Запишіть фразеологізми. Поясніть їхнє значення. Які з них ви читаєте вперше? Визначте вид прийменників за будовою.

1. За одного вченого дають десять невчених, та брати ніхто не хоче. 2. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. 3. Без знань і ранок — ніч. 4. До великого терпіння прийде й уміння. 5. З-під ринви та на дощ. 6. Під лежачий камінь вода не тече. 7. Мудра голова не дбає про лихі слова. 8. Вибити ґрунт із-під ніг. 9. Усупереч здоровому глузду *(нар. тв.)*.

6. Складіть і запишіть діалог про важливість навчання впродовж життя. Виберіть групу слів, використайте їх так, щоб у різних репліках вони були або самостійними частинами мови, або прийменниками. Визначте, до якої групи за будовою належать прийменники.

Край, просто, довкола, близько, уздовж, навкруги.

7. Прочитайте текст. Сформулюйте й запишіть проблему, порушену в ньому. Визначте різні погляди на неї. Який із них ви поділяєте? Випишіть прийменники разом зі словами, з якими вони вжиті. Охарактеризуйте їх за будовою. Поясніть написання виділених слів.

— Отже, ми вирушаємо в цікаву й вельми **корисну** подорож, під час якої повторимо весь пройдений матеріал із фізики.

— Яка нудота, — озвався здоровань, що напередодні **від'їзду** виступав проти походу, — їдемо собі та їдемо, сонце за вікном. Що ще треба? Навіщо ті закони, Романе Денисовичу? Невже сонце перестане світити чи **зупиниться** потяг, якщо ми їх **не вивчимо**?

— Маєш рацію, — погодився вчитель, — потяг **не зупиниться**. А знаєш чому? Бо люди, які **сконструювали** локомотив, і машиніст, що керує ним, на відміну від тебе, учили фізику.

— От і нехай собі вчать... А мені воно навіщо? Я буду професійним футболістом, а **не машиністом** чи конструктором *(з повісті А. Бачинського «З Ейнштейном у рюкзаку»)*.

Доберіть аргументи для автора, відповівши на запитання: «А мені воно навіщо?»

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Знайдіть в інтернеті інформацію про користь навчання впродовж життя. Стисло перекажіть її.
2. Знайдіть і запишіть сім прислів'їв про роль навчання та освіти.
3. Напишіть есе «Чому потрібно навчатися впродовж життя?».

§ 37. Непохідні й похідні прийменники. Особливості написання

Прийоми ефективного навчання

Головне — змушувати мозок працювати.

Д. Ларсен

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Які слова називають *похідними*, а які — *непохідними*?
2. Які прийменники пишемо разом, окремо, з дефісом?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: зана́дто, зволіка́ти, го́ді, опрі́ч.

1. Визначте в кожному рядку вид прийменників за будовою. Висловте припущення, за якою ознакою згруповано прийменники. Які прийменники — прості, складні чи складені — пишемо з дефісом?

Унаслідок, вподовж, впродовж, напередодні.
Задля, поза, поміж, понад.
З-за, з-над, з-поза, з-понад.
У разі, під кінець, під час, згідно з.

2. Розгляньте таблицю. Для чого, на вашу думку, треба знати про розподіл прийменників на похідні й непохідні?

Непохідні прийменники	Похідні прийменники		
на, у, біля, під, до, від, по, з (із), о, над, між, за, через	утворені з кількох непохідних: *попід, понад, поміж, із-за, побіля, задля, попри*	утворені шляхом переходу самостійних частин мови в прийменники: *коло, близько*	утворені поєднанням прислівника або іменника з прийменником: *посеред, внаслідок, всупереч, довкола, завдяки, замість, наперекір, у разі, у результаті, під час, подібно до, згідно з, залежно від, незважаючи на, під кінець, за рахунок*

3. Ознайомтесь із правилами написання прийменників. Трансформуйте інформацію в таблицю або схему.

Разом пишемо складні прийменники, утворені:
1) сполученням одного або більше прийменників зі словом будь-якої частини мови: *внаслідок (унаслідок), вподовж (уподовж), впродовж (упродовж), замість, навздогін, навколо, навперейми, назустріч, наприкінці, повздовж*;
2) з двох і більше простих прийменників: *задля, заради, поза, поміж, понад, посеред, проміж*;
З дефісом пишемо складні прийменники, утворені з простих прийменників ***з, із*** та інших прийменників: *з-за (із-за), з-над, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-посеред, з-проміж*.
Окремо пишемо складені прийменники *у (в) разі, під кінець, під час*.

4. Перепишіть сполучення слів, підкресліть прийменники, поясніть їхнє творення та написання.

У зв'язку з канікулами, понад рік, незалежно від обставин, з-за хмар, навколо школи, посеред класу, з-поміж людей, під час уроку, навздогін старшокласникам, згідно з інструкцією, заради перемоги, навпроти музею, упродовж тижня, у разі виконання завдань, проміж іншим, назустріч однокласникам, замість учителя, навперейми друзям, з-поміж завдань, опріч фізкультури.

5. Перепишіть, знявши риску. Обґрунтуйте написання прийменників.

По/серед, по/за, на/прикінці, у/зв'язку з, з/за, про/між, по/між, з/по/між, у/продовж, з/огляду на, по/близу, оба/біч, за/посередництвом, на/відміну від, з/метою, за/для, з/під, у/результаті, з/по/над.

6. Утворіть від поданих непохідних прийменників якомога більше похідних, запишіть їх. Обґрунтуйте написання.

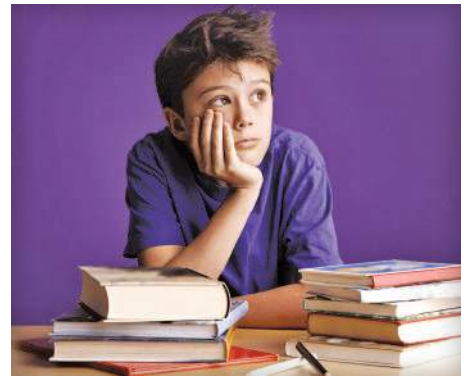
Між, під, над, по, за, з.

7. Відредагуйте написання окремих слів. Запишіть правильно.

Залежно від розкладу, на прикінці чверті, по між однокласників, за вдяки повторенню, що до семикласників, з поміж

учасників, підкінець уроку, у продовж місяця, на передодні конкурсу, по над містом, зпонад хмар.

8. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Випишіть прийменники, знявши риску. Обґрунтуйте. Поясніть написання виділених слів. Визначте ключові слова. Використовуючи їх, перекажіть текст від першої особи.

Головна умова успіху — **самодисципліна. Не витрачайте** енергії на придумування виправдань своїх **невдач.** Беріться до роботи!

Доки людина не визнає себе відповідальною за свої проблеми, вона **нічого** не досягне. Самодисципліна починається з відповідальності за власні емоції. У/зв'язку/із цим забороніть собі виправдовуватися, скаржитися, критикувати та звинувачувати інших людей. Після цього пориньте з головою в роботу.

За/для успіху потрібні три умови: розуміння, чого саме ви хочете від життя; визначення ціни, яку доведеться заплатити, щоб здобути це; бути готовим заплатити **сповна** й наперед.

На/перекір усьому **сприймайте** поразки та проблеми як тест на наполегливість, нагоду показати силу свого характеру й **непохитну** рішучість.

Зберігайте оптимізм, прагніть здобути уроки з кожної ситуації *(за Б. Трейсі)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант із теми уроку (сімнадцять слів) для учнівства.
2. Вивчіть напам'ять одну із сучасних українських поезій, що вам подобається. Назвіть прийменники *(усно)*.
3. Напишіть есе «Як зробити навчання ефективним?».

§ 38. Синонімічні й антонімічні прийменники

Що таке тайм-менеджмент?

Єдиний, хто не втомлюється, — час.
Л. Костенко

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Що таке *синоніми*, *антоніми*?
2. Які прийменники пишемо разом, окремо, з дефісом?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: тайм-менеджмент, позаяк.

1. Прочитайте прийменникові сполуки. Які відношення вони передають? Висловте припущення, за якою ознакою їх згруповано.

Заходи щодо поліпшення — заходи для поліпшення; з ініціативи — за ініціативою; після обіду — по обіді; після обіду — до обіду; піти до лісу — повернутися з лісу; над головою — під ногами.

Синонімічними й антонімічними можуть бути не тільки самостійні частини мови, а й службові, зокрема прийменники. Наприклад: ***серед*** *степу* — ***посеред*** *степу*; ***відповідно до*** *наказу* — ***згідно з*** *наказом*; ***з*** *міста* — ***до*** *міста*; ***від*** *себе* — ***до*** *себе*; ***над*** *землею* — ***під*** *землею*.

2. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Складіть речення з виділеними в тексті прийменниками.

Є прийменники, варіантне використання яких спотворює значення вислову, позаяк кожний із прийменників передає свої смислові відтінки.

Біля — близько

Прийменник ***біля*** (синонім — *коло*) з родовим відмінком позначає місце: *біля трибуни, біля будинку*.

Прийменник ***близько*** (синонім — *коло*) з родовим відмінком позначає приблизну кількість: *близько десятої години, близько трьох кілограмів*.

Через — завдяки

Ці прийменники виражають причинні відношення: *через цю обставину, завдяки вдосконаленню*. Значеннєвий відтінок у тому, що ***через*** уживають, коли повідомляють про несприятливі обставини, ***завдяки*** — про сприятливі обставини.

Поруч із — поряд із

Ці прийменники вказують на просторову близькість, суміжність кого-, чого-небудь із кимсь, чимсь, а також одночасність дії: *сидів поруч із сином, був завжди поряд із нею*. Однак прийменник ***поруч*** переважно вживають із назвами осіб: *Поруч із ним затишно* (І. Фаріон).

3. Доберіть синонімічні відповідники до виділених прийменників, запишіть їх.

Понад озером, **напередодні** новорічних свят, **відповідно** до інструкції, **уздовж** вулиці, **попри** запізнення.

4. Доберіть антонімічні прийменники в словосполуках.

Іти зі школи, без задоволення, після свят, над землею, перед хатою, під дахом, до подруги, без запізнення, до музею.

5. Прочитайте текст, висловте припущення, кому він адресований. Доберіть, де є така можливість, синонімічні й антонімічні прийменники до використаних у тексті. Поясніть значення та написання виділених слів. Назвіть два-три правила, які можна проілюструвати прикладами з тексту.

Роботизований світ і цифрові помічники дедалі частіше стають обмежувальними чинниками у формуванні дієвого тайм-менеджменту — процесу планування та контролю за використанням часу.

Брак **самоорганізації** і **самодисципліни**, недотримання внутрішнього розпорядку, недосконале планування робочого часу, невміння розставляти **пріоритети** або ж слабка мотивація призводять до неминучого: наш життєвий годинник безперебійно рухається, а ми стоїмо на перехресті вибору — раціональне використання часу чи надмірна завантаженість і неефективність.

Окрім того, використання власного часу ускладнюється наявністю інтернету, телебачення, соціальних мереж. До речі, ними можуть бути й люди, наприклад однокласники, які пропонують не робити домашнє завдання, а піти в кіно, чи друзі, які люблять обмінюватися смішними мемами під час навчання. У результаті не вистачає часу.

Усе ускладнюється, коли ви підлітки й маєте лише 24 години: орієнтовно 7 годин на сон, 6 годин — на навчання в школі, близько 3-х годин на домашні завдання. А ще ж улюблені секції. Шалений темп! І тільки ефективна стратегія використання часу може допомогти балансувати між важливими аспектами життя *(з інтернету)*.

Чи згодні ви з думкою, висловленою в завершальному реченні? Чому? Поділіться досвідом планування справ.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою. Яка інформація зацікавила вас найбільше?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть п’ять синонімічних і п’ять антонімічних пар із будь-якими прийменниками. Складіть із ними словосполучення, а з однією парою — речення.
2. Створіть колаж «Синонімічні й антонімічні прийменники».
3. Напишіть есе «Для чого потрібний тайм-менеджмент?».

§ 39. Особливості вживання прийменників

Як планувати час?

Коли Бог створював час, він створив його багато, щоб ти все встиг.

М. Дочинець

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. У яких випадках чергуються ***у–в***?
2. У якій ситуації доцільно їх уживати?
3. Які емоції переживають люди, запізнюючись на зустріч (роботу, навчання)?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: шкереберть, прожогом, зволікати.

1. Прочитайте вголос словосполучення. Чим викликані труднощі під час вимови? Як можна цього уникнути?

Перебував в середмісті — перебував у середмісті;
виступав в Юрмалі — виступав у Юрмалі;
народився в Львові — народився у Львові;
росте в хвойних лісах — росте у хвойних лісах;
побували у Ірпені — побували в Ірпені.

м. Львів *(Україна)*

м. Юрмала *(Латвія)*

Уживаємо *у*	
між буквами, що позначають приголосні	*рішучість **у** діях, відгук **у** душі*
на початку речення або перед словом, що починається буквою на позначення приголосного	***У** саду, **у** лісі*
на початку речення перед буквами ***я, ю, є, й***	***У** Японії в цю пору цвіте сакура.*
на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні	***У** створенні цього проєкту взяли участь мої батьки.*
Незалежно від кінця попереднього слова перед ***в, ф***, а також буквосполученнями ***льв, зв, св, дв, тв, гв, хв*** та ін.	*сидимо **у** вагоні, забіг **у** фоє, переміг **у** двоєборстві*
після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою і крапками, перед буквою, що передає приголосний, зокрема ***й***	*Справжньою долею є не час, **у** якому живемо, а місце* (Т. Прохасько).
Уживаємо *в*	
між буквами на позначення голосних	*у нього **в** очах*
після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний	*поглянув **в** отвір*
перед абревіатурою, у назві першої букви якої вимовляємо голосний	***В** НБУ (в ен бе у)*
після скороченого слова на приголосний, яке вимовляємо повністю з кінцевим голосним	*1991 р. **в** м. Києві відбулася надзвичайно важлива подія.*
після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні, крім ***в, ф, льв, зв, св, дв, тв, гв, хв*** та ін.	*Пішла **в** садок.*
перед двома й більше буквами на позначення приголосних можливі варіанти прийменників ***уві/вві***: ***уві** сні, **вві** сні.*	

СПІЛКУЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВИЛЬНО

*В ті часи — **за тих часів**;*
*в минулому році — **минулого року, торік**; у двох словах — **двома словами**; в порядку речей — **звичайна річ**; в рівній мірі — **однаково**; вступити в силу — **набрати чинності**.*

2. Уставте прийменники ***у/в***. Обґрунтуйте свій вибір.

Відбудеться … липні, тримати … собі, грати … театрі, свята … квітні, постукати … двері, жити … одному будинку, зайти … гості, побувати … Гвінеї, … Європі спека, … МВФ, записати … зошит, … Юрія вдома, … моїх очах, … нього … очах.

3. Розгляньте схему. Сформулюйте три уточнювальні запитання за її змістом.

Уживання прийменника *з* і його варіантів

З

1. На початку або всередині речення перед буквою, що позначає голосний: ***З*** *одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов).
2. На початку речення перед буквою, що позначає приголосний, крім ***з, ц, с, ж, ч, ш***: ***З*** *лісу потягло прохолодою.*
3. Між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний: *танцювала **з** Романом.*

Із

1. Перед ***з, ц, с, ж, ч, ш*** незалежно від закінчення попереднього слова й на початку речення: *Рибалка вискочив **із** човна*.
2. Між буквами, що позначають один або два приголосних, крім ***з, ц, с, ж, ч, ш***: *лист **із** Братислави.*

Зі

Перед словом, що починається збігом приголосних: ***зі*** *школи,* ***зі*** *Львова,* ***зі*** *зброєю.*

Зо

У сполученні із числівниками ***два, три*** та займенником ***мною***: *проспав **зо** три години; був **зі (зо)** мною.*

Прочитайте речення. Визначте, до якого пункту правил є прикладом кожне речення. Доберіть приклади, яких бракує.

1. Те, що відбувається з вами, переважно залежить від того, як ви мислите *(Б. Трейсі)*. 2. Одним із найтяжчих гріхів

є марне гаяння часу. 3. З одного боку, ми нібито маємо вдосталь часу *(Т. Вюллер)*. 4. Спробуйте відступити на крок від наявної інформації та припущень і подивитися на ситуацію з різних поглядів. 5. Тепер школи повинні скористатися з технологічного потенціалу, щоб позбутися застарілих уявлень і поєднати учнів із джерелами знань, інноваційними програмами й одне з одним. 6. Після того як ти визначишся зі своєю великою метою, намалюй її на аркуші паперу та створи плакат *(Д. Браун)*. 7. Одеський зоопарк після руйнування греблі Каховської ГЕС прийняв у себе зо три сотні тварин, яких повінь винесла в Чорне море *(К. Банкова)*.

4. Доберіть залежні слова та допишіть словосполучення. Від чого залежить вибір прийменника?

Зроблений із … , зустріч зі … , літали над … , працювати в … , літали наді … , лежить під … , лежить піді … , ішов з … , ішов зі … , купити зо … .

5. Відредагуйте подані словосполучення та запишіть.

В адрес співрозмовника, зауваження по роботі, контрольна по математиці, іти за хлібом, вступити в коледж, при вивченні мови, при необхідності, при участі учнів і учениць, по згоді сторін, при аналізі твору.

6. Прочитайте текст. Сформулюйте до нього шість запитань, які починатимуться словами *що, де, коли, як, чому, навіщо*. Розширте перелік справ, які можна реалізувати за дві хвилини. Що найважливіше для вас у цьому тексті? Оберіть правильний варіант уживання прийменників, поданих у дужках.

Правило двох хвилин

Це правило, що безжалісно бореться *(з, зі, із)* прокрастинацією* і допомагає впорядкувати своє життя швидко.

Усі прості справи, які можна реалізувати за дві хвилини, виконуйте негайно. Помийте чашку після кави, приберіть на робочому столі чи уточніть *(у, в)* вчителя, де знайти додаткову інформацію для домашньої роботи. Не додавайте подібні

завдання до переліку справ на день, бо вони занадто мізерні, щоб бути реальною справою.

Якщо на виконання справи потрібно більше ніж дві хвилини, то почніть виконувати її саме зараз. Найважче — розпочати. Хочете покращити рівень знань *(з, із, зі)* математики? Виконайте одне рівняння (навряд чи це займе більше, ніж дві хвилини) — і ви побачите, як легко впоратися *(з, зі, із, зо)* усіма завданнями *(з, із, зі)* домашньої роботи.

Спробуйте заради експерименту та розширення власного досвіду змінити свою звичну систему тайм-менеджменту. Якщо ви використовуєте паперові планувальники або щоденники, скористайтеся програмними застосунками й гаджетами. Якщо ви надаєте перевагу електронному тайм-менеджменту, використайте тільки папір і ручку.

Цілевизначення — це процес моделювання результату ще не виконаних робіт. Без ефективного тайм-менеджменту він неможливий *(з інтернету)*.

- Якими українськими словами можна замінити іншомовне *тайм-менеджмент*?
- Який тайм-менеджмент можна назвати *ефективним*?

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Висловтеся мовою малюнка на тему «Змарнований час — неефективний час».
2. Підготуйте плакат / колаж «Уживаймо прийменники правильно».
3. Напишіть есе «Як я планую свій час».

СПОЛУЧНИК

§ 40. Сполучник як службова частина мови: поглиблене повторення

Візьми на себе відповідальність

Відповідальність — основна ознака сформованої особистості.

К. Роджерс

Пам'ятайте: кожна чітко визначена ціль наближає вас до її реалізації.

Бесіда

1. Що вам відомо про сполучник?
2. Які ознаки службової частини мови притаманні йому?
3. З яким образом у вашій уяві асоціюється сполучник?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: потура́ти, панува́ти.

1. Прочитайте епіграф. Як ви розумієте його зміст? Запропонуйте власне тлумачення слова *відповідальність*. Звірте його зі словником. Наведіть приклади поведінки та вчинків, що свідчать про відповідальність людини.

2. Прочитайте текст. Перекажіть його. Випишіть ключове слово. Яка це частина мови? Яку роль вона відіграє в мовленні? Прокоментуйте зміст відповіді, котру надіслав спартанський цар.

Спартанський цар отримав від ворожого війська, що наближалося, послання приблизно такого змісту: «Якщо ми ступимо на вашу землю, ми зітремо вас на порох. Якщо ми захопимо ваші міста, ми спалимо їх. Якщо ми візьмемо вас у полон, ми знищимо вас». У відповідь він передав посланцям лише одне слово: «Якщо» *(за О. Остапченко)*.

Складіть два речення з ключовим словом.

3. Розгляньте схему. Яка інформація в ній вам відома? Висловте припущення, чому службову частину мови називають *сполучником*. Доповніть схему прикладами з довідки *(усно)*.

Сполу́чник — службова частина мови, що з'єднує однорідні члени або частини складного речення: *За невдачі, помилки* ***й*** *неправильні рішення треба брати відповідальність на себе. Від цього залежить,* ***як*** *ти житимеш далі.*

За способом використання:
одиничні: *сьогодні й завтра;*
повторювані: *або … , або; ні … ні;*
парні: *не тільки … , а й.*

Походження:
непохідні: *і, але;*
похідні: *зате, щоб, якби, нібито.*

Роль у мовленні:
є засобом зв'язку слів, словосполучень і речень у тексті.

Особливості:
незмінні слова, не мають лексичного значення, не є членами речення.

Будова:
прості: *і, та, але, що;*
складні: *зате (за + те);*
складені: *тому що.*

Довідка. Та, коли, для того щоб, начебто, мовби, зате, що, або, щоб; що … то; чи то, чи то.

4. Прочитайте текст. Назвіть у ньому сполучники. У яких реченнях сполучники з'єднують частини складного речення, а в яких — однорідні члени? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Ми не можемо вплинути на те, що з нами станеться. Від нас не залежить ні походження наших предків, ні переможець суперкубка, ні те, яка погода буде завтра. Та все ж є одна річ, на яку ми впливаємо, — це відповідальність. Тому не треба **перейматися** тим, чого ми не можемо змінити, і **перейнятися** тим, що залежить від нас.

Уявімо два кола. Внутрішнє — коло нашого впливу. У ньому — ми, наше ставлення, рішення і відповіді. Довкола нього — коло, що охоплює речі, з якими нам не впоратися. Навіщо витрачати час та енергію, переймаючись чиєюсь грубістю, помилкою чи дощем, і відчувати себе безсилими? Ігноруйте грубіяна, уникайте помилок і не забувайте в дощ про парасольку. У головній ролі вашого життя — ви. Зосередьтеся на тому, на що маєте вплив *(за Ш. Ковi)*.

Запитання та завдання

1. Яку проблему порушено в тексті?
2. Про які кола пише автор? Намалюйте їх і заповніть прикладами.
3. Розкажіть, як ви уявляєте коло вашого впливу.
4. На чому треба зосередитися у своєму житті?
5. Які емоції та мрії викликав у вас текст?
6. Визначте вид виділених дієслів.
7. Доберіть синоніми до слова *ігнорувати*. Чому в тексті використано саме це слово?
8. Обґрунтуйте написання слова *суперкубок*.
9. Поясніть правопис частки ***не*** зі словами в тексті.

5. Прочитайте текст, обираючи в дужках потрібні сполучники. Поясніть свій вибір. Визначте групи сполучників за будовою і походженням.

Сара хотіла стати медсестрою, *(щоб, тому що, якщо)* захоплювалася своєю сусідкою, старшою медичною сестрою місцевої лікарні. Її неодноразово нагороджували за службу, *(але, проте, адже)* вона робила набагато більше, *(але, ніби, ніж)* просто свою роботу. Сара прагнула бути схожою на неї, *(тому, зате, наче)* вирішила, *(якщо, то, що)* добре було б попрацювати волонтером у медсестринській службі лікарні. На роботі дівчина теревенила** з подругами, насолоджувалася перервами в кафе *(зате, й, наче)* часто із запізненням виконувала свої обов'язки. А коли пацієнти поскаржилися, *(що, бо, а)* надто довго чекають на склянку води, *(а, бо, але)* Сара дивиться якусь телепрограму, дівчину спочатку попередили, *(бо, а, якщо)* потім звільнили. Негативна характеристика ускладнила Сарі вступ до школи медсестринства, *(щоб, то, і)* їй довелося ревно доводити іншим, *(що, і, а)* вона — людина відповідальна *(Дж. М. Темплтон)*.

- Визначте групи за значенням використаних у тексті прислівників.
- Назвіть дії дівчини, що дали підстави вважати її безвідповідальною. Наскільки важливо бути відповідальними на своєму робочому місці?

6. Прочитайте речення, запропонуйте два варіанти кожного з них *(за зразком)*: 1) сполучник з'єднує однорідні члени; 2) сполучник з'єднує частини складного речення. Поясніть розділові знаки.

Зразок. Необхідно вчитися ухвалювати рішення в кожній життєвій ситуації. 1. Необхідно вчитися ухвалювати рішення і брати на себе відповідальність у кожній життєвій ситуації. 2. Необхідно вчитися ухвалювати рішення в кожній життєвій ситуації, бо так ми набуваємо важливого досвіду.

1. Відповідальність допомагає нам стати впевненими в собі. 2. Узяти на себе відповідальність — означає шукати шляхи розв'язання проблем. 3. Наполеглива людина може досягнути дивовижних звершень.

Проаналізуйте роботу на уроці за довільною схемою. Наведіть приклади із життя або з літератури, коли людина брала на себе відповідальність за свої вчинки. Як це її характеризувало?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Сполучник як службова частина мови».
2. Випишіть із фразеологічного словника п'ятнадцять фразеологізмів зі сполучниками. Поясніть їхнє значення *(усно)*.
3. Напишіть есе «Чому важливо бути відповідальними?».

§ 41. Види сполучників за будовою і походженням

Ознаки ощадливості

Пам'ятайте, що завжди треба чітко визначати цілі.

Бесіда

1. Чим важлива для вас тема ощадливості? Що потрібно заощаджувати?
2. Доберіть за відведений час якомога більше слів, що можуть сполучатися з іменником *ощадливість*.
3. Чому в іменнику *миттю* є подовження приголосного, а в слові *ощадливістю* — немає?
4. Які є види прийменників за будовою і походженням?
5. Доберіть самостійно епіграф до уроку.
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ощáдливість, дарма що.

1. Визначте, за якою ознакою згруповано подані сполучники. Доповніть кожну групу власними прикладами. Складіть два речення з будь-якими.

але, і, та, як, або, що, чи	***начебто, щоб, зате, нібито, якби, проте***	***для того щоб, тому що, дарма що***

2. Розгляньте схеми, підготуйте за ними розповідь про види сполучників за будовою та походженням. Запропонуйте свої схеми, у яких подайте ці види як ́образи.

Сполучники за будовою

прості:	**складні:**	**складені:**
і (й), та, але, бо, ніж, наче, мов, як, що, а	утворені злиттям кількох слів: *зате (за + те), щоб (що + б), мовби (мов + би)*	утворені сполученням кількох слів: *для того щоб, через те що, тому що*

Сполучники за походженням

непохідні:	**похідні:**
за морфологічною будовою не пов'язані з іншими частинами мови: *і (й), та, або, бо, але*	утворені від інших частин мови: *зате, якщо, якби, дарма що, немовбито, для того щоб*

3. Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані?

1. **Дехто**, здобувши чималу суму, **негайно** помчить до крамниці й геть усе пустить на вітер. 2. Не важливо, як ти називатимеш власні гроші, важливо вже зараз ставитися до них серйозно. 3. Якщо хочеш грошей, знайди спосіб заробити їх *(К. Вермонд)*. 4. Коштів у них не те що **вдесятеро**, у сотні

разів більше, аніж у тебе, однак вони **заледве** зводять кінці з кінцями. 5. Я була готова гарувати*, проте робота мусила приносити мені задоволення. 6. Гроші **необхідні** в усіх сферах, тому що з їхньою допомогою можна легше реалізувати наші мрії *(Б. Шефер)*.

- Випишіть сполучники, групуючи їх за будовою. Поясніть написання виділених слів. Що означають сталі вислови *пустити на вітер* і *зводити кінці з кінцями*? Як вони стосуються ощадливості?
- Поясніть написання прислівників, використаних у тексті.

4. Запишіть прислів'я, уставляючи потрібні сполучники. Визначте види за будовою і походженням.

1. Запас ... пити, ... їсти не просить. 2. Кожна робота цікава, ... її охоче робиш. 3. Корінь навчання гіркий, ... плід його солодкий. 4. Не той друг, хто медом маже, ... той, хто правду каже. 5. Пізно копати криницю, ... вже пити захотілося. 6. Їв би кіт рибу, ... у воду не хоче. 7. Без розуму ... сокирою рубати, ... личака в'язати. 8. ... малий, ... й старого навчить *(нар. тв.)*.

5. Запишіть речення, уставляючи замість крапок сполучники з довідки. Визначте вид сполучників за будовою і походженням.

1. ... скільки ви заробляли, почніть створювати заощадження, відкладаючи десяту частину свого заробітку. 2. Кожна заощаджена монета має працювати ... давати дохід, ... не лежати мертвим капіталом. 3. Не живіть постійно в борг, ... це доля раба *(Дж. Клейсон)*. 4. ... хочете стати багатим, навчіться відкладати гроші на майбутнє *(С. Давлатов)*. 5. Моє життя стало набагато цікавішим, ... я навчилася правильно розпоряджатися своїми коштами *(Б. Шефер)*.

Довідка. Тому що, й, а, якщо, бо, хоч би.

- Чи можна спрогнозувати, яким буде речення (простим чи складним), зважаючи лише на використаний у ньому сполучник?

6. Розкажіть, як ви плануєте свої витрати, використовуючи сполучники: *через те що, для того щоб, з того часу як, попри те що, після того як, дарма що.*

7. Прочитайте текст, перекажіть його. Оцініть ситуацію для кожного зі співрозмовників. Кому з них бракує ощадливості? Як ви це визначили? На що варто звернути увагу, плануючи покупки?

Касовий термінал монотонно просигналив. Хлопець за прилавком підвів на мене очі:

— Вашу картку не прийнято, — мовив він. — Хочете спробувати ще?

З розпашілими щоками я знову спробувала запхати її в термінал і ввести код. Знову той самий сигнал.

— Картку відхилено. — Продавець знизав плечима.

— Навіть і не знаю чому, — сказала я і глянула в гаманець, може, там виявиться достатньо готівки, але ж ні... *(М. Павер)*.

8. Прочитайте подані нижче описи ситуацій. Запропонуйте способи заощадження для кожної з них. Використайте складні та складені сполучники.

1. Щоразу, збираючись на природу, ви купували бутерброди у відомих мережевих закладах. Останнім часом вони значно подорожчали.

2. Готуючись до будь-якої поїздки, ви інколи забували заздалегідь придбати питну воду, а в кіосках на вокзалі чи в потязі вона коштує значно дорожче.

3. Вас запросила близька людина на день народження. Постала проблема подарунка. Не роздумуючи, ви спокусилися на покупку подарунка в інтернет-магазині, що зекономило вам незначну суму.

За підсумками уроку напишіть кілька речень із такими початками: «Віднині я вмію ...», «Я успішно застосовую ...», «На мою думку, бути ощадливим — означає насамперед ...»

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Сполучник як службова частина мови».
2. Випишіть із підручника фізики або математики текст (п'ятдесят–шістдесят слів), у якому використані складені сполучники. Поміркуйте, чому в текстах наукового стилю їх уживають частіше, ніж у текстах художнього стилю.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чому важливо бути ощадливими?», «Як я заощаджую час».

§ 42. Сполучники сурядності та підрядності

Мистецтво надихає

Без фантазії немає мистецтва.
Ф. Ліст

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. З якою метою використовують сполучники в мовленні?
2. Для вивчення яких розділів важливе знання сполучників? Чому?
3. У яких випадках ставимо кому між однорідними членами речення?
4. Назвіть ключові слова, що визначають зміст іменника *натхнення*.
5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: гала́світа, натхне́ння.

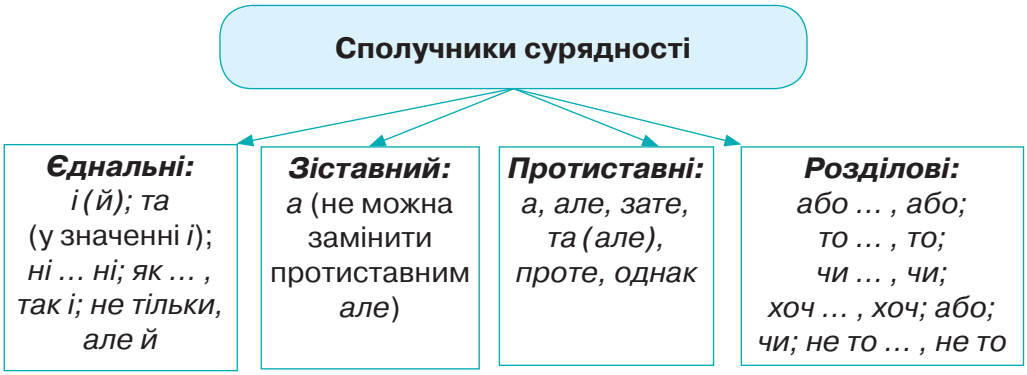
1. Прочитайте речення, визначте вид за будовою. Назвіть частини речень, з'єднані сполучниками. У котрому з речень ці частини рівноправні, а в якому — ні? Висловте припущення, які сполучники називають *сполучниками сурядності*, а які — *сполучниками підрядності*. Зробіть висновок про їхню роль у мовленні.

1. Осінь — пора жовтогарячого листя, смачного чаю та цікавих книжок, а ще ця пора особливо надихає на творчість. 2. Магія мистецтва полягає в тому, що воно наповнює людей життєвою силою в найважчі періоди життя *(Олена Листопад)*.

2. Ознайомтеся зі схемою та таблицею. Поставте за їхнім змістом три уточнювальні запитання.

Сполучники сурядності поєднують однорідні члени речення та рівноправні частини складного речення.

Сполучники підрядності поєднують залежні одна від одної частини складного речення.

Сполучники підрядності	
З'ясувальні	*що, як, чи, щоб*
Часові	*коли, тільки, як, доки, аж поки, відколи*
Наслідкові	*так що, так що аж*
Міри і ступеня	*аж, що, що аж*
Причинові	*бо, тому що, через те що, оскільки, позаяк, адже*
Допустові	*хоч (хоча), хай, незважаючи на те що, нехай*
Умовні	*якщо, якби, коли б, аби, раз*
Порівняльні	*як, мов, мовби, наче, неначе, нібито, ніби, немовби, буцімто*
Мети	*щоб, аби, для того щоб, задля того щоб*

3. Прочитайте речення. Назвіть у них сполучники. Визначте, що вони з'єднують і до якого виду належать.

1. У різні часи люди сприймали мистецтво по-різному. Спершу воно означало щось зроблене вручну, а нині цей тер-

мін використовують переважно, коли йдеться про картини, скульптури чи інші людські витвори, призначені для того, щоб їх розглядали *(С. Ґалл)*. 2. Мені завжди працюється краще, коли я послухаю музику *(Й. В. Ґете)*. 3. Один із найпрекрасніших дарів Божих — музика, що існує для того, щоб проганяти спокусу й дурні думки *(М. Лютер)*. 4. Слова інколи потребують музики, але музика не потребує нічого *(Е. Ґриґ)*. 5. Якщо ти в балеті не розкрився до 12–14-ти років, то більше ніколи не засяєш на сцені, адже у великому балеті можуть бути лише колібрі — повітряні, невагомі, прекрасні *(А. Любка)*.

- А як ви сприймаєте мистецтво? Що для вас є мистецтвом? Який вид мистецтва вас найбільше надихає?

4. Прочитайте виразно речення. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві. Визначте, де сполучники з'єднують однорідні члени, а де — частини складного речення. Чому, на вашу думку, митці слова присвячують темі осені так багато творів? Згадайте улюблені поетичні рядки про цю пору року.

1. Гніздиться осінь у верхів'ях хмар і скльовує щодня хвилини літа. 2. Просочується осінь із небес, і дряпають каштани стигле сонце. 3. Духмяна осінь листям шарудить і розсипає груш метеорити. 4. Пелюстки сонця падають **довкола**, щоб і у дощ світити у саду. 5. Із пуху рукавички в'яже осінь, а вітер **грається** її клубком. 6. Краде вітер золоті дукати, які вересень розвісив у гаю. 7. Галасвіта* біжать кудлаті хмари, і темне небо колеться дощем... *(Н. Шеденко)*. 8. Кожна людина повинна бути в душі поетом, якщо вона залюблена у світ *(І. Цюпа)*.

- Доберіть синоніми до виділених слів.
- Кого називають *митцями слова*? Чому?

5. Прочитайте текст. Перекажіть його. Про кого тут ідеться? Що найчастіше надихало митців? Прокоментуйте завершальне речення, висловивши власне ставлення.

Марія часто милувалася заходом сонця. Любила споглядати, як воно спалахує багрянцем перед тим, як сховатися від людських очей аж до світання. Вивчала барви, що розпливаються небом.

Малювала стоячи, однією рукою спершись на стіл, а іншою тримаючи пензлик. Багато хто мріяв потрапити на її заняття, щоб повчитися. Зазвичай заняття проходили просто неба.

— Тут краще за все творити, бо ж така природа гарна довкола, — казала своїм учням. — Найперше, що всіх радує, — це наша земля. Як полюбите кожну травинку й комашку, будете краще малювати *(за М. Рубан)*.

- Назвіть сполучники. Випишіть будь-які два речення, розширте їх так, щоб у них сполучники з'єднували однорідні члени (1) і частини складного речення (2).
- Розгляньте світлини. Якими барвами повниться світ під час заходу сонця? Запишіть назви кольорів (складні прикметники). Поясніть написання.

За підсумками уроку напишіть кілька речень про свої досягнення і труднощі, використовуючи сполучники.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть із художніх творів приклади, які ілюстрували б використання сполучників сурядності й підрядності в текстах.
2. Прочитайте текст. Напишіть свої міркування щодо думки, яку висловив письменник.

Коли хтось каже, що Моцарт легковажний, а Бах похмурий, Пікассо — примітивна мазанина, Фелліні — надумані дурниці, Фолкнер — нудний і пісний, чорний квадрат Малевича — «розводняк» для простаків, усмішка Мони Лізи — якась крива й неприваблива, він говорить не про Моцарта, Баха, Пікассо, Фелліні, Фолкнера, Малевича, Мону Лізу, а про себе... *(за М. Дочинцем)*.

§ 43. Написання сполучників

Спорт — це спосіб життя

Фізичні вправи можуть замінити безліч ліків, але жодні ліки у світі не можуть замінити фізичні вправи.

А. Моссо

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. На які групи поділяють сполучники за будовою?
2. Наведіть по три приклади сполучників кожної групи та запишіть їх.
3. Чи однаково пишемо ці слова? Чому?
4. Що, на вашу думку, визначає правильне написання?
5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: спритність, досконалість.

1. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Сформулюйте запитання, на які в ній є відповіді.

Сполучники пишемо
Разом:
утворені поєднанням повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *аніж, немовбито, зате, мовби, ніби, нібито, начеб, начебто, немов, отже, немовби, неначе, неначебто, отож, проте, щоб, якби, якщо, тобто, причому*
Окремо:
1) сполучники із частками ***би (б), же (ж)***: *коли б, але ж, коли б то, хоч би, хоча б, або ж, бо ж;* 2) складені: *дарма що, для того щоб, зважаючи на те що, попри те що, після того як, тоді як*
З дефісом:
отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то

2. Запишіть речення, знявши риску й обравши правильне написання сполучників та іменникових закінчень. Поясніть ваш вибір *(усно)*.

1. Високий зріст — це великий плюс, про/те швидкість, спритність і навички поводження з м'яч..м також важливі. 2. Його винайшли в 1891 році, то/ж це справді «молодий»

вид спорт.. . 3. Здоровецький м'яч боляче лупить по пальц.. ніг, тому/то важливо навчитися правильно його вести. 4. Деякі гравці так управно володіють м'яч..м, що здається, ніби/то вони всю гру пробігали по майданчику, не торкнувшись м'яча. 5. Закидаючи м'яч, стоячи за триочковою лінією, є шанс здобути три очк.. , тоді/як усі кидки в середині поля дають по два очк.. *(С. Аллен)*.

Про який вид спорту тут ідеться? Чи належить він до переліку паралімпійських ігор? Якого діаметру залікове кільце? За який кидок зараховують одне очко? Чи знаєте ви українські команди, що мають високі досягнення із цього виду спорту? Розкажіть про них.

3. Запишіть, групуючи за способом написання *(разом, окремо, з дефісом)*. До кожної групи додайте два власних приклади.

Сподіваюся, а/би перемогти, ніби/то навмисне, немов/би так і треба, я прошу про/те, якби/то так сталося, коли/б швидше змагання, тим/часом/як почалася гра, як/би/ж не він, тому/то хвилююся, як/би потрапити в команду, тренер попередив мене про/те, хоч/би хто взяв участь, то/ж тренуйся добре, начеб/то я роблю це вперше, немов/би/то вчора, бо/ж він чемпіон.

4. Складіть діалог на тему улюбленого виду спорту. Поставте по три запитання, у відповідях на які потрібно використати сполучники з різним способом написання.

5. Розгляньте малюнки. Підготуйте колективну розповідь про спортивні вподобання та досягнення вашого класу, використовуючи подані зображення. Запишіть усі сполучники, які використала кожна група.

Чим збагатив вас цей урок? До яких роздумів спонукав?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант із теми уроку *(п'ятнадцять слів)*.
2. Створіть колаж «Написання сполучників».
3. Напишіть есе «Мій улюблений вид спорту».

§ 44. Розрізнення сполучників та однозвучних слів

Таємничий світ музеїв

Музей — це набагато цікавіше, ніж здається на перший погляд. Найдопитливіші тут знаходять відповіді на питання: де? коли? як? що? яким способом?

Етнографічний комплекс «Українське село»

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Які ознаки сполучника як службової частини мови?
2. Як відрізнити самостійну й службову частини мови?
3. Чому світ музеїв називають *таємничим*?
4. Назвіть слова, пов'язані з темою музеїв.
5. Чому словом *музей* ми завдячуємо грекам?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: артефакт, діорама, експонат, панорама, трембіта.

1. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені слова, визначте їхню роль у реченні. До яких частин мови вони належать? Зробіть висновки.

1. У меморіальному музеї можна дізнатися **про те,** яким було життя видатних людей. 2. **Що б** там не говорили скептики, а час, проведений у музеї, працює на ваш розвиток. 3. Плануючи подорож до столиці України, ми міркували, **як би** відвідати Національний музей народної архітектури та побу-

ту України в селі Пирогові, де в одному музеї об'єднано всю країну. 4. Ми планували ще відвідати краєзнавчий музей, **проте** часу вже було обмаль. 5. **Щоб** оглянути унікальний підземний музей скульптур, доведеться зануритися на глибину 10 метрів з аквалангом. 6. **Якби** мені довелося побувати в литовському селі Бієтай, я неодмінно відвідала б найменший у світі музей, розташований у дуплі дуба *(з інтернету)*.

Який меморіальний музей ви відвідували? Як відвідини музею «працюють на ваш розвиток»? Зміст якого речення вас здивував? Чому?

2. Ознайомтеся з текстовою інформацією, трансформуйте її в таблицю чи схему, доповнивши власними прикладами.

Складні сполучники *таж, тож, якби, якщо, щоб, проте, зате, притому, причому* потрібно відрізняти від однозвучних поєднань самостійних слів (займенників або прислівників) із частками, прийменниками тощо: *та ж, то ж, як би, як що, що б, про те, за те, при тому, при чому*. Слова, що є самостійними частинами мови, відповідають на питання і виконують роль у реченні. Сполучникам це не властиво.

Наприклад: 1. Відвідавши Музей Голодомору, ми молимося **про те**, щоб злочини геноциду не повторилися ніде й ніколи. 2. Хтось бував у цьому музеї раніше, а хтось тут уперше, **проте** відчуття в усіх вражаючі.

Однозвучні слова відрізняються тим, що в першому реченні сполука *про те* (прийменник + займенник) відповідає на питання *про що?* і виконує роль додатка. Слово *проте* в другому реченні на питання не відповідає і не є членом речення, бо це сполучник.

Сполучник можна замінити синонімічним сполучником, а з однозвучним поєднанням інших частин мови цього зробити не можна. Сполучник *проте* можна замінити синонімічними сполучниками *зате, але, однак*.

3. Прочитайте речення. Які слова в них однозвучні зі сполучниками? Визначте, якими частинами мови вони є. Складіть і запишіть речення з такими сполучниками.

1. У музеї екскурсовод розповів про те, як Сергій Корольов працював над створенням першої ракети. 2. Що б там не сталося, вам обов'язково приділять належну увагу. 3. У журналі для відгуків ми подякували працівникам музею за те, що збагатили нас духовно, інформаційно й емоційно. 4. Поглянь, то ж справжня пектораль!

4. Розгляньте світлини. Експонати якого музею на них зображено? Чи довелося вам побувати в цьому музеї? Яке його призначення? Випишіть перелік зображених експонатів і доповніть їх власними прикладами.

Продовжте речення і запишіть їх. Поясніть написання сполучників та однозвучних із ними слів.

1. Я уважно розглядаю експонати, проте … . 2. Я уважно слухаю розповідь про те, … . 3. Якби знати, що … . 4. Як би мені хотілося дізнатися … .

5. Перепишіть речення, знімаючи риску. Поясніть написання. Підкресліть сполучники підрядності.

1. Вибач мені за/те, що так сталося. 2. Як/би ми зацікавилися цим раніше, то зовсім інакше планували б свої канікули. 3. Дякую вам за/те, що я сьогодні маю. 4. Поміркуйте про/те, який музей порадите однокласникам відвідати на канікулах. 5. Як/би хто хотів почути Гуцульщину, то мусив би відвідати музей гуцульського побуту та мистецтва «У трембітаря». 6. Трембіта — то/ж один із найпрекрасніших старовинних музичних інструментів в Україні. 7. Я хочу, що/б наш клас побував у Музеї писанки в Коломиї. 8. Як/би не було важко, ідемо до своєї мети.

6. Продовжте речення, об'єднавши їх у цікаву розповідь про музеї. Визначте, якими частинами мови є виділені слова. Обґрунтуйте відповідь.

Музеї бувають різні, **проте** ... . Одні — краєзнавчі — показують нам ... . Інші — історичні — розповідають про ... . Художні музеї зберігають і показують ... , **щоб** ... . Меморіальні розповідають нам **про те** ... . А ще ми знаємо такі музеї: ... . Хоч у нашому регіоні / місті музеїв небагато, **зате** ... .

Цінність музеїв полягає в тому... .

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Напишіть поради для іноземних туристів і туристок, які музеї варто відвідати в Україні. Використайте сполучники й однозвучні з ними слова.
2. Складіть пам'ятку «Як розрізнити сполучники й однозвучні слова?».
3. Напишіть есе на одну з тем: «Мої враження від музею», «Для чого потрібні музеї?», «Таємничий світ музеїв».

§ 45. Синонімічні й антонімічні сполучники

Що таке толерантність?

Толерантність — це можливість для кожної людини знайти розуміння і підтримку. Це про безпеку та довіру.

Б. Бердник

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Що називають *синонімами*?
2. Наведіть приклади синонімів-іменників, прикметників і дієслів.
3. Які слова називають *антонімами*? Коли найчастіше ми їх уживаємо?
4. Чи можна вважати антонімами слова *над* і *під, від* і *до, з* і *без?* Доведіть.
5. Доберіть синонім та антонім до слова *толерантність*.
6. Коли відзначають День толерантності?
7. Що означає «слово вашого дня»?

Слово вашого дня: позаяк.

1. Прочитайте речення, замінюючи сполучники варіантами, поданими в дужках. Чи змінився зміст речень? Який висновок можна зробити?

1. Неодноразово підмічено: чим *(що)* більше друзів, тим *(то)* щасливіша людина *(П. Вишебаба)*. 2. Толерантність не означає терпимість, адже *(бо ж, таж)* поважати та терпіти — це теж різні речі. 3. Соціалізація дітей з інвалідністю не менш важлива, ніж *(як, чим)* допомога сиротам. 4. Нас приваблюють люди, схожі на нас, але *(однак, одначе, та)* це не означає, що всі інші гірші за нас або *(чи)* якісь не такі. Не варто ділити всіх на своїх і чужих *(за Б. Бердник)*. 5. Життя таке коротке, тож *(тому)* спішімо робити добро.

2. Прочитайте правила, проілюструйте їх прикладами.

Можливі такі синонімічні заміни сполучників: *або — чи; але — зате, проте, а, однак, одначе, а втім, та; або — чи, чи то; адже — бо ж, таж; тож — отож, саме тому; якби — коли б; мов — немов, ніби, нібито, наче, неначе; ніж — як, чим; притому — до того ж; аби — тільки б.*

Для взаємозаміни сполучників ***і*** та ***й*** необхідно враховувати правила милозвучності.

Окремі сполучники можна замінити антонімічними, що передбачає зміну контексту: *Толерантність — це коли людина відчуває **і** розуміння, **і** підтримку, **і** безпеку, **і** довіру. Байдужість — це коли людина не відчуває **ні** розуміння, **ні** підтримки, **ні** безпеки, **ні** довіри.*

3. Запишіть словосполучення, обираючи правильний варіант сполучника. Поясніть уживання сполучників.

Ігор *(і, й, та)* Ольга, Микита *(і, й)* Дарина, Київ *(і, й)* Львів, дорослі *(і, й)* діти, восени *(і, й)* узимку, навчає великого *(і, й)* малого, роки *(і, й)* місяці, теорія *(і, й)* практика, вдень *(і, й)* вночі, щирість *(і, й)* відвертість, поблажливість *(і, й)* потурання.

4. Прочитайте текст. Передайте його зміст графічно. Доберіть заголовок. Визначте основну думку. Кому доцільно адресувати текст?

Розуміння толерантності не однакове в різних культурах, *(бо, з огляду на те що, оскільки, тому що)* залежить від історичного досвіду народів. Англійці розуміють це як готовність і здатність без протесту сприймати іншу особистість, а французи — як свободу іншого, його думок, поведінки, політичних і релігійних поглядів. У китайців бути толерантним — означає великодушно й щиросердо ставитися до інших.

Толерантність розуміють також як повагу та визнання рівності, відмову від примусу й домінування, визнання права кожного на власні думки та погляди.

Поділ людей на толерантних і нетолерантних досить умовний, *(бо, оскільки, тому що, з огляду на те що)* кожна людина у своєму житті здійснює *(як, не тільки)* толерантні, *(так і, а й)* нетолерантні вчинки, *(але, проте, однак)* здатність поводитися толерантно може стати особистісною рисою *(та, й)* забезпечити успіх у спілкуванні. Толерантні люди краще знають свої недоліки та переваги, *(тому що, унаслідок того що)* вони критично ставляться до себе й не прагнуть у всіх бідах звинувачувати інших. Толерантна людина не ділить світ на два кольори — чорний і білий, готова вислухати й зрозуміти інші погляди.

Почуття гумору та здатність посміятися над собою — особлива риса толерантної людини. У того, хто здатний до цього, менша потреба зверхньо ставитися до інших *(з інтернету)*.

Назвіть сполучники, визначте вид за будовою і походженням. Випишіть ті речення, де потрібно обрати в дужках варіант сполучника. Поясніть уживання сполучників ***і–й***.

5. Підготуйте колективну розповідь учням / ученицям молодших класів про толерантність. Використайте в ній подані речення.

1. Про толерантність нам розповідають філософи *(і, й, та)* письменники, соціологи *(і, й, та)* політологи, психологи *(і, й, та)* педагоги. 2. Толерантність — важлива риса, *(але, зате, проте, однак)* не варто толерувати … . 3. Про толерантність людини свідчать також слова, які вона вживає в мовленні, а саме: … . 4. Толерантними можна назвати таких

персонажів казок і мультфільмів: … . 5. Щоб бути толерантним, необхідно … . 6. Толерантність стає тоді однією з характеристик особистості, коли … .

Використайте подані нижче світлини, прокоментувавши зміст.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте мультимедійну презентацію «Синонімічні сполучники в казках і мультфільмах». Продемонструйте репліки персонажів, у яких можна замінити сполучники синонімічними.
2. Випишіть із фразеологічного словника десять фразеологізмів, до складу яких входять сполучники *мов, немов, наче.*
3. Напишіть есе «Що значить бути толерантними?».

ЧАСТКА

§ 46. Частка як службова частина мови

Навчаємося бачити й відчувати красу

Найголовніше — зберегти душевний
спокій і радісне зачудування світом.

М. Дочинець

Пам'ятайте: кожна маленька ціль сьогодні наближає вас до реалізації великих цілей у майбутньому.

Бесіда

1. Із чим насамперед у вас асоціюється слово *краса*?
2. Чи маєте ви звичку помічати її? Де саме?
3. Чи може бути красивим ранок? А роса на траві? А перший сніг?
4. Як ви розумієте епіграф?
5. Що викликає у вас «радісне зачудування»? Чому це важливо?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: чарівничий, роздолля, приваба.

1. Прочитайте текст. Чи відчуваєте ви *«радісне зачудування світом»*? Завдяки чому авторці вдається його передати? Які принади має зима? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

А зима **й** справді була лагідна: з неба сипав лапатий сніг **і** будив у душі ту перчинку, яка ховалася там із далекого літа. Разом із нею прокидалося і багато мрій: про ковзани, про діжку для капусти, з клепок якої були **б** добрі лижі, про ковані сани, які не всі могли мати. Дівчинка **хіба** в снах гасала на лижах: тато **не** дозволив розібрати діжку, тож вона так **і** не навчилася на них кататися.

Але в зими є ще одна велика **й** здійсненна мрія — подарунки від

святого Миколая. Софійка знала всі пісні про Чудотворця і кожного вечора в молитві просила Отця, щоб Миколай приніс їй гарний подарунок, старалася бути чемною, підмітала хату, носила з оборогу дрова та мріяла про ласощі, бо була велика ласунка *(за І. Савкою)*.

Запитання та завдання

1. Про які часи йдеться в тексті? За якими ознаками це можна розпізнати?
2. Назвіть ознаки «лагідної» зими.
3. Про яку «перчинку» йдеться в першому реченні?
4. А які зимові мрії у вас?
5. Які емоції та мрії пов'язані у вас із весною, літом? Чому?
6. Визначте належність виділених слів до частин мови.
7. З'ясуйте значення слів *оборіг* і *клепка*.
8. Доберіть синоніми до слова *гасала*. Чому письменниця вжила саме його?
9. Поясніть написання слова *здійсненна*.
10. Поясніть написання частки ***не*** зі словами в тексті.

2. Запишіть речення. Як змінюється зміст? Що спричиняє ці зміни?

1. Навряд чи Софійка знала всі пісні про Чудотворця. 2. Навіть Софійка знала всі пісні про Чудотворця. 3. Софійка знала не всі пісні про Чудотворця. 4. Софійка не знала всі пісні про Чудотворця. 5. Хіба Софійка знала всі пісні про Чудотворця? 6. Софійка теж знала всі пісні про Чудотворця. 7. Знала б Софійка всі пісні про Чудотворця! 8. Саме Софійка знала всі пісні про Чудотворця.

Що вам відомо про частку? Прочитайте подане нижче визначення частки. Які її ознаки як службової частини мови? Які функції в цих реченнях виконує частка?

Ча́стка — службова частина мови. Її функції — утворювати форми слів *(**нехай** звучить, помилувалася **б**)*, нові слова *(**ні**хто, **аби**де, **не**далеко, де**сь**)*, надавати різних смислових відтінків *(навіть, ледве не, бодай, навряд, ось, атож, хіба, годі, що за)*.

3. Прочитайте речення. До чого привертають увагу автори й авторки? Назвіть деталі, що не приваблювали вас раніше. Чи може бути красивим дощ? Який він — ліс, *«напоєний свіжістю»*? А *«росою інкрустована трава»*?

1. Чи бачили ви, як цвіте виноград? Миршавенький цвіт і не зовсім привітний. Навколо буяє веселкою сад, і тільки на лозах щось ледве помітне *(Ю. Вавринюк)*. 2. Ліс, аж по крони напоєний свіжістю, ніби на голову цілу підріс. Гілля, що низько над стежкою звішане, ронить настояних рос аметист. 3. Цей дощ — не дощ, це органза на вітрі, розгойдана у прорізі вікна. 4. Хай дихає між теплими долонями росою інкрустована трава... *(Н. Данилюк)*. 5. Ну от скажіть, хіба не дивина? Десь пролісок біля воріт узявся. Стоїть і слухає, як дихає весна *(О. Дриль)*.

Знайдіть у реченнях частки. Назвіть функції, які вони виконують. Оберіть одне з речень, перечитайте його кілька разів. Опишіть картину, що постала у вашій уяві *(усно)*.

4. Запишіть речення, додавши в них різні частки. Розкажіть, як вони вплинули на зміст *(усно)*. У якій порі року, на вашу думку, найбільше чарівливості й приваби?

1. Світ того дня сміявся сонцем, барвами, звуками. 2. Дощ сіявся через густе решето букових крон *(М. Дочинець)*. 3. Під парасольками грибів сховалось літо і зиркає з-під них на тихий дощ *(Н. Шеденко)*. 4. А у літа — бронзова засмага, мерехтливі стразики в очах! Вітерець, закоханий стиляга, причепився до літа, мов реп'ях *(Н. Данилюк)*. 5. Чутно було, як із гілля скрапувала роса *(Т. Янссон)*.

Складіть і запишіть із частками три речення, у яких назвіть найбільші приваби в природі.

5. Прочитайте речення. Визначте належність виділених слів до частин мови.

1. Статечний у кожному кроці, підкорить **собі** кожну мить. 2. Ідуть **собі** навпростець, забувши про час та лихо *(Л. Дмитерко)*. 3. **А** літо знай **собі** цвіло й ліпило коників із глею*. 4. **І** знову дощ. Ця мокра осінь ну не вгамується ніяк *(Г. Потопляк)*. 5. **А** за хвильку — дощ уже **й** пройшов, **і** таке блаженство непідробне літеплом по жилах понесе... *(Т. Іванчук)*. 6. Достигле небо репнуло від слів, **а** теплий дощ, слухняний, мов дитина, мене за руку босоного вів *(Я. Нечуйвітер)*.

Навіщо в нашому мовленні потрібна частка? Які можливості дає нам ця частина мови?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію частки як частини мови. Доберіть власні приклади.
2. Доберіть або складіть речення про явище природи, що викликає у вас здивування. Додайте почергово в нього якомога більше часток. Прокоментуйте, які функції виконує частка і як змінився зміст речення.
3. Напишіть есе «Ця краса мене надихає».

§ 47. Частки формотвірні та словотвірні

Твій вибір — цеглинка твого життя

У тебе є неймовірна можливість щосекунди робити вибір, що докорінно змінить твої звички та твою реальність — одразу ж або поступово.

Дж. Сінсеро

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Як утворюємо форми наказового й умовного способів дієслова?
2. Назвіть заперечні й неозначені займенники. Як вони утворилися?
3. Що вам відомо про частку ***не***?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: налаштувати, нерозважливий.

1. Прочитайте, переформатуйте текстову інформацію про частки в графічну. Представте свої результати класові.

Частки, за допомогою яких утворюємо граматичну форму, називаємо ***формотво́рними***. Цих часток в українській мові чотири: ***би, б, хай, нехай***. Вони можуть утворювати умовний *(здійснив би, допомогла б, піклувалися б)* і наказовий способи дієслів *(хай настане, нехай бентежить, хай збудуться)*.
Словотво́рні частки є засобом творення нових слів. За допомогою частки ***ні*** утворюємо заперечні займенники *(ніхто, ніщо, нічий, ніскільки)* і прислівники *(ніколи, ніде, ніяк)*.

За допомогою часток ***аби-, де-, будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -сь*** утворюємо неозначені займенники *(абихто, абищо, абиякий, дещо, якийсь, щось, казна-який, хтозна-хто)* і прислівники *(абиде, деколи, кудись, хтозна-коли, будь-коли)*. Частка ***не*** утворює нові іменники *(недруг)*, прикметники *(невисокий)*, дієприкметники *(незавершений)*, прислівники *(недалеко)*.
Словотвірні частки є префіксами або суфіксами.

2. Прочитайте текст. Випишіть слова, від яких можна утворити за допомогою часток нові форми чи нові слова. Утворіть і запишіть їх через риску. Поясніть, як відрізнити формотворення та словотворення.

Перебуваючи в роздумах, яке рішення обрати, як відреагувати на ситуацію, покладіть перед собою чистий аркуш А4 і розділіть його на чотири колонки. У першій напишіть усі свої інтереси й очікування від цієї ситуації. У другій — інтереси ваших рідних. Подумайте, чи ваше рішення не завдасть їм шкоди. Третю колонку заповніть переліком реальних результатів, до яких приведе ваш вибір. А в четверту запишіть, як позначиться це рішення на ваших далеких перспективах, як воно позначиться на вашому житті.

І ось тоді дуже багато чого стає очевидним *(з «Енциклопедії практичної психології»)*.

Змоделюйте ситуацію, у якій необхідно зробити вибір. Скористайтеся порадою психологів, розділіть аркуш паперу на чотири колонки. Висловте припущення і зробіть вибір. Поясніть, чим він умотивований.

3. Запишіть речення. Підкресліть формотвірні й словотвірні частки. Поясніть їхні функції.

1. Ворогами наших рішень нерідко є якісь короткочасні емоції та надмірна самовпевненість. 2. Якщо ви не пошкодуєте зусиль на ретельні пошуки, то неодмінно знайдете значно більше варіантів вибору. 3. У деяких ситуаціях вибору корисно розглядати кілька варіантів одночасно. 4. Знайдіть будь-кого, хто вже розв'язав вашу проблему, і ви зможете дечого в нього повчитися. 5. Не квапте себе: бажання вибрати

негайно спричиняє напруження, заважає чути себе. Якщо сидіти й чекати, нічого не зміниться, а тому робіть перший крок на шляху до змін *(Ч. Хіз, Д. Хіз)*.

4. Складіть діалог, під час якого обговоріть проблему вибору. Використайте «слова вашого дня».

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Життя постійно пропонує вам вибір. Уявіть, що ваш шлях попереду розгалужується на дві стежини. Одна — звивиста й терниста — веде до гірського кряжу. Інша — пряма, вистелена свіжоскошеною травою, а на розі стоїть фургон із морозивом.

На перший погляд, пряма дорога здається кращим варіантом. Чи не так? Але чи змінилася б ваша думка, коли вам повідомили, що відразу за фургоном із морозивом стежка закінчується? Звивиста дорога через гори значно довша, і подолати її буде непросто, але по той бік гір — воістину неймовірне видовище.

Завжди запитуйте себе, який вибір із більшою імовірністю допоможе вам досягти своєї мети. Ви можете обрати нетривалу перемогу або складніший шлях із ВЕЛИЧЕЗНОЮ винагородою наприкінці. Гірська стежина може виявитися мальовничою, а від краєвиду з гірської вершини перехопить дух *(за Д. Брауном, Н. Кеєм)*.

Запитання та завдання

1. Яку проблему тут порушено?
2. Чи актуальна вона для вас?
3. Який вибір зробили б ви? Чому?
4. Перед яким вибором ви поставали у своєму житті?
5. Чи завжди легко вибирати?
6. Чим ви керуєтеся, здійснюючи вибір?
7. Поставте запитання, відповідь на яке передбачала б глибоке розуміння прочитаного.
8. Випишіть ключові слова та розташуйте їх за ступенем важливості.
9. Знайдіть у тексті частки, визначте функції. Чи є поміж них формотвірні й словотвірні?
10. Випишіть по п'ять слів, від яких можна утворити: 1) граматичні форми за допомогою часток; 2) нові слова. Утворіть і запишіть їх.

Оцініть свою роботу, наголосіть на найважливішому, що ви засвоїли сьогодні. Визначте, що було складним на цьому уроці.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте текст. Назвіть у ньому формотвірні й словотвірні частки. Доповніть його прикладами зі свого життя чи життя ваших знайомих *(усно)*. Чому важливо вміти робити вибір?

Ви не можете змінити свого минулого, наприклад, викреслити день, коли познайомилися з людиною, яка потім зрадила вас, або зробити інший вибір. Але це зовсім не означає, що не можна змінити своє майбутнє.

Якщо ви зазнали невдачі колись, це не значить, що так буде завжди. Ви самі обираєте свій життєвий сценарій. Тому життя можна змінити в будь-яку хвилину. Намагайтеся робити виважений вибір *(з інтернету)*.

2. Оберіть одну з поданих нижче семи сфер, у якій вам недавно довелося здійснити вибір. Опишіть ситуацію та розкажіть, що вплинуло на ваше рішення.

Школа. Батьки. Одяг. Однолітки. Здоров'я. Гроші. Дозвілля.

3. Напишіть есе «Життя — це вибір!».

§ 48. Частки, що надають слову або реченню додаткових відтінків

Як навчитися працювати в колективі

Ніхто не може сам насвистувати симфонію. Потрібен увесь оркестр, щоб її зіграти.

Х. Е. Луккок

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Чому частка належить до службових частин мови?
2. Які функції виконує частка?
3. Що спільного й відмінного між часткою і сполучником?
4. Пригадайте відомі вам фразеологізми про переваги гуртової праці.

5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: **ніяковіти, налаштувати.**

1. Прочитайте інформацію про частку. Запишіть усі запитання, відповіді на які вона дає. Перевірте, як ви засвоїли її, поставивши ці запитання однокласникам та однокласницям.

Одна з функцій частки — надавати слову або реченню додаткових відтінків. Виокремлюють групу часток, що беруть участь в оформленні різних видів речень за метою висловлювання:

1) розповідних стверджувальних: *так, авжеж, аякже, атож, ага, еге, еге ж, гаразд;*

2) розповідних заперечних: *не, ні, ані;*

3) питальних: *чи, хіба, невже, що за, га, та ну;*

4) спонукальних: *бодай, годі, ну, на, -бо, -но;*

5) окличних: *що за, як, який, що то за, ну й.*

Є частки, що надають певного смислового відтінку слову чи групі слів, а саме:

1) ***підсилювально-видільні***: *навіть, тільки, лише (лиш), всього-на-всього, хоч, хоча б, принаймні, аж, же (ж), -бо, -но, -то, -от, -таки, усе, ще, уже, уже й, і, та, собі, о, ой;*

2) ***уточнювальні***: *буцім, буцімто, ледве не, ледве чи, справді, точно, власне, рівно, майже, приблизно, десь, мало не, трохи не, навряд чи, ніби, наче, неначебто, мов, мовби, немовби, саме, якраз;*

3) ***вказівні***: *то, ото, от, це, оце, ось, осьде, он, онде, воно.*

2. Прочитайте речення. Котрі з них містять нову для вас інформацію? Що вам відомо про особливості командної роботи?

1. На перше місце в переліку найбільш цінних навичок я поставив би саме вміння працювати в команді *(П. Ленсіоні)*. 2. Команда ж працює на загальний результат, а не на конкретного гравця. Сьогодні ти приносиш найбільше користі, а завтра — твій колега. 3. Ставлення до роботи, власні зусилля і вчинки — ось три речі, які потрібно контролювати членам команди. Це запорука результативної командної роботи *(Дж. Гордон)*. 4. Невже команда сильніша, ніж одинаки?

Назвіть частки. Яких відтінків вони додають? Чи можна їх замінити іншими? Наведіть приклади.

3. Продовжте речення, додавши обов'язково частки. Поясніть, яку функцію виконує кожна частка *(усно)*.

1. Зробити великий проєкт — у школі чи за її межами — простіше ... . 2. Під час роботи в команді наша увага зосереджена ... . 3. Об'єднавши в команду різносторонніх людей, ви зможете ... . 4. Добре, коли в команді є людина, яка ... .

4. Запишіть подані речення, додавши всіх можливих смислових відтінків різними частками. Поясніть, яких саме *(усно)*.

1. Головне — зберегти доброзичливу атмосферу в середині команди. 2. Хорошу команду вирізняє єдність. 3. Спільна мета має бути важливішою за особисту *(з кн. «Чого не вчать у школі»)*. 4. Командна робота робить мрію успішною *(Б. Гае)*.

5. Об'єднайтеся в чотири групи. Прочитайте текст. Поділіть між собою його частини (абзаци). Обговоріть у групах кожну частину тексту та проілюструйте її прикладами. Поясніть написання виділених слів.

Ефективна робота в команді можлива тоді, коли її учасники мають спільні **цінності** й дотримуються певних принципів. Саме вони роблять дії спільноти людей злагодженими. Розглянемо **деякі** з них.

Мета має бути чітко **сформульована** та всім зрозуміла. Побудова успішної команди можлива, коли всі, хто бере участь у процесі, спільно формулюють цілі, **розробляють** шляхи досягнення їх, приймають завдання та погоджуються із загальним планом.

Команда — це система, яка самотужки випускає готовий продукт чи проєкт. Для **якісного** результату та спрощення процесу **розв'язання** завдань важливо розподілити ролі з урахуванням знань і ключових навичок учасників. Справжня команда сама планує роботу, розподіляє ролі та долає труднощі.

Сенс командної роботи в тому, що всі завдання виконують колективно та злагоджено. **Високоефективна** команда — це команда, у якій учасники одне одного чують і довіряють. Довіра — це основа роботи в команді, від неї залежить подальший успіх **будь-якої** спільної роботи *(Є. Мороз)*.

6. Складіть діалог, під час якого обговоріть важливість уміння працювати в команді. Подані нижче частки використайте в репліках.

Справді, авжеж, гаразд, хіба, невже, годі.

Оцініть результати своєї роботи на уроці. Яка інформація була для вас найціннішою? Чи вважаєте ви себе командними гравцями?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із текстів художніх творів, уміщених у підручнику української літератури, п'ять речень із частками, які вивчали сьогодні. Поясніть, яких відтінків додали частки *(усно)*.
2. Запропонуйте проєкт для вашої команди та презентуйте його. Сформулюйте ідею, мету, очікуваний результат і кількість учасників команди. А головне — що саме має покращити цей проєкт.
3. Напишіть есе «Що робити, щоб усім у команді було добре?».

§ 49. Правопис часток *(узагальнення)*

Що таке відповідальність?

Якщо ви не змогли стати тим, ким хотіли, чи не досягли того, чого прагли, причина, вочевидь, не в обставинах, а у вас. Визнайте свою відповідальність і почніть діяти.

Н. Вуйчич

Визначати власні цілі — дуже відповідальна справа!

Бесіда

1. Написання часток із якими частинами мови ви вивчали?
2. На скільки груп за способом написання часток їх можна поділити?
3. Назвіть дієслова та прислівники, що у вашій уяві визначають суть слова *відповідальність*.
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: неквапливо, не зволікаючи.

1. Запишіть словосполучення. Які з них стосуються відповідальних людей? Поясніть написання часток.

Ніколи не запізнюватися, щоразу перевіряти, аніяк не здаватися, нехтувати зауваженнями, немовбито працювати, пожартувати невдало, недовиконувати завдання, неабияке бажання, несамовито працювати, тільки-но дізнатися, знайти будь-де, щовечора читати, знайшов би колись, нез'ясовані питання, не пасувати перед труднощами, нітрохи не розгубившись.

2. Об'єднайтеся в три групи. Розгляньте таблицю. Оберіть по одному способу написання часток. Використайте матеріали попередніх параграфів і підготуйте презентацію кожного способу написання часток. Використайте подані нижче та власні приклади.

Частки пишемо
Разом:
аби-, ані-, ні-, де-, чи-, що-, як-: *абищо, анітрохи, дедалі, чимало, щосили*
би (б), то, що: *немовби, щоб, нібито, абощо*
-ся, -сь: *повернуся*
не: *негода, невдовзі, неправда, нескорений*
Окремо:
1) ***не*** з дієсловами, дієприслівниками: *не злякатися, не знаючи*
2) з дієприкметниками, прикметниками *(у ролі присудка, є залежне слово): завдання не складне (не виконане), не знайдена вчасно річ*
3) є протиставлення: *не побілена, а розмальована*
4) ***би (б), же, ж:*** *знали б, хоч би, він же, але ж*
З дефісом:
-бо- , -но, -то, -от, -таки, будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-: *будь-коли, усе-таки, так-от, тільки-но, іди-бо, бозна-хто, хтозна-куди, будь-де*
не з власними назвами: *не-Європа*

3. Прочитайте текст. Запишіть слова, знявши риску. Поясніть написання часток. Чи можна вважати створення родинного дерева відповідальною справою? Чому? Хто з вас створив дерево свого роду? Поділіться досвідом.

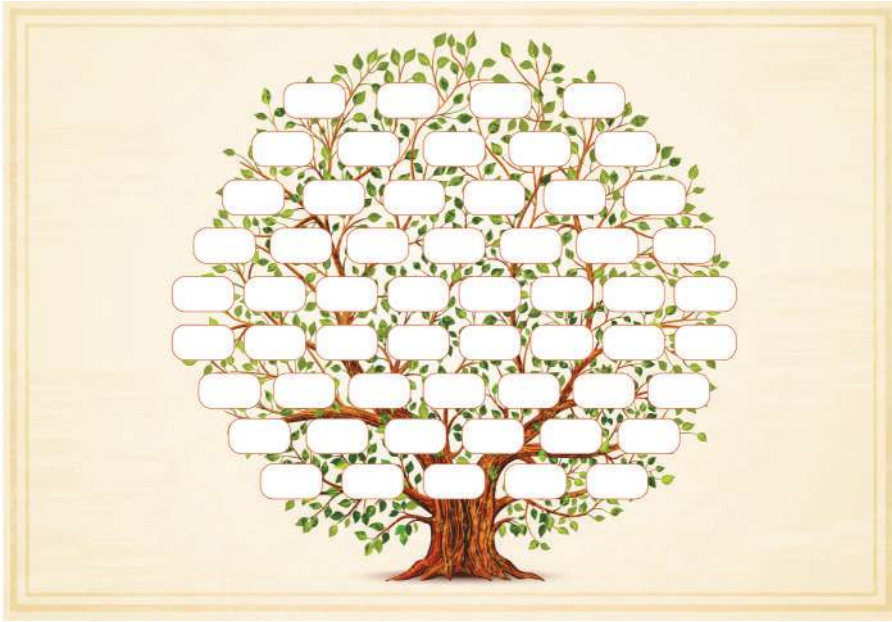
Вона ні/коли не/спала на ліжку королівського розміру. Не/сиділа на старовинному стільці часів королеви Анни.

Джуді ні/коли не/їла королівських кексів і не/бачила на власні очі мурашиної королеви.

Насправді, її восьмирічне життя було дуже навіть не/королівське.

Дотепер!

Джуді що/вечора створювала дерево на суспільствознавство. Не/дерево з листям. Не/дерево із жолудями. Родинне дерево! Дерево з бабусями й дідусями, тітками й дядьками, двоюрідними братами та сестрами *(за М. Мак-Доналд, П. Рейнолдс)*.

4. Запишіть фразеологізми, завершивши їх. Поясніть написання часток і значення фразеологізмів, користуючись довідкою.

1. Заварив кашу, так ... . 2. Не погань криниці, бо ... . 3. Не роби того комусь, що ... . 4. Їв би кіт рибку, а ... . 5. Не торгуй рибою, яку ... . 6. Без кави пан ... . 7. Не так діється, як ... . 8. Крапля точить камінь не силою, а ... *(нар. тв.)*.

Довідка. Схочеш водиці; не жалій ні молока, ні масла; слово сіється; не ласкавий; у воду не хоче; ще не впіймав; частим падінням; тобі не мило.

5. Прочитайте текст. Висловте особисте ставлення до прочитаного. Підготуйте своє тлумачення суті фрази *узяти відповідальність*. Проілюструйте його прикладами із життя.

Узяти відповідальність за те, що відбувається у вашому житті, — це, коли, замість: «Нічого не відбулося сьогодні», «Бізнес ніякого доходу не приносить», ви кажете: «Я нічого не створив для себе сьогодні цікавого», «Я нічого не зробив у своїй справі, щоб досягти успіху».

Узяти відповідальність — це коли я ставлю собі запитання: «Що я хочу сьогодні змінити, щоб отримати задоволення?» А потім дію: телефоную людині, купую квиток або дістаю з антресолей хокейну ключку. Коли я ставлю собі запитання: «Що саме я вважатиму для себе успіхом у моїй справі?», «У чому він полягає та із чого складається?», «Хто мені в цьому може посприяти?» Отримавши відповіді, дію: телефоную людині, або пишу лист, або призначаю зустріч, або збираю інформацію.

Це і є «усвідомити та взяти відповідальність за свої дії» *(за О. Шубік)*.

- Розгляньте колаж. Чи можна вважати його ілюстрацією до тексту? Що зобразили б ви?
- Підготуйте запитання щодо написання часток.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію одного зі способів написання часток.
2. Доберіть і запишіть сім досі вам не відомих фразеологізмів із частками. Поясніть значення *(усно)*.
3. Напишіть есе «Як я уявляю відповідальність».

§ 50. Вигук як особлива частина мови. Групи вигуків за значенням

Мовленнєвий етикет

Ніщо не коштує нам так дешево й не цінується так дорого, як ввічливість.

М. де Сервантес

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Що вам відомо про вигук?
2. Чому його називають особливою частиною мови?
3. Чи можна обійтися без вигуків? Для чого їх використовують?
4. Як у мовленні людини виявляється ввічливість, шанобливість і шляхетність?
5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: гайда, шанобливий, шляхетний.

1. Розгляньте малюнки. Розкажіть однокласникам та однокласницям, коли ви вживаєте ці вигуки в життєвих ситуаціях.

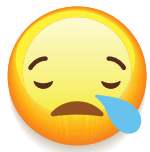
АХ!

ТАК ОТОЖ!

ОВВА!

ОЙ, ЛИШЕНЬКО!

ХА-ХА-ХА!

ТРЯСЦЯ!

ЩЕ Б ПАК!

СМІХ, ТА Й ГОДІ!

ЕГЕ Ж!

Ви́гук — особлива частина мови, що виражає почуття та волевиявлення, не називаючи їх.

Вигук не належить до жодної групи частин мови; не змінюється, не є членом речення; але коли його вживаємо в значенні іншої частини мови, він набуває її ознак і виконує роль у реченні.

Групи вигуків за значенням

Емоційні (виражають почуття та переживання: радість, сум, горе, гнів, жаль, образу, зневагу, фізичний біль тощо): *о, ой, гей, ах, пхе, матінко, ет, оввa, леле, жах, а, ат.*

Звуконаслідувальні (відтворюють різні шуми, голоси тварин і сигнали): *ш-ш-ш, дзень, ку-ку, гур-гур.*

Волевиявлення: • передають заклик, спонукання до дії, звертання, оклик тощо: *нумо, ану, цабе, но, алло, гей, годі, стоп, тпру, марш, гайда, агов;* • слова ввічливості, що виражають привітання, прощання, подяку, прохання, пробачення тощо: *добридень, здорові будьте, моє шанування, доброго ранку, на добраніч, дякую, перепрошую, даруйте, бог на поміч, прощавай, до побачення.*

2. Прочитайте речення. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова. Що вони означають? Яку роль виконують у мовленні?

1. «**Ти ба**, такий морозяка, а пташка вже дожидає весни», — казала Баболя. 2. Мені подобаються білогруді й рябенькі голуби. Люблю, як вони сідають на лутку потойбіч шибки й туркочуть: **гуль-гуль**. 3. Мама всміхнулася: «**Ану**, доню, біжи в ту кімнату, до тебе завітав гість!» — «**Леле**! Ще і який несподіваний!» 4. **Оввa**! У мене вийшло! Я стала шукати ще квіти та знайшла їх стільки, що вони заледве помістилися в моєму блокноті *(Г. Кирпа)*. 5. Як давно ви запитували себе: «**Агов**, друже, як ти?» 6. **Гай-гай**, полетіли, на голівку сіли *(нар. тв.)*.

Чому авторка вжила слово *морозяка*? Доберіть слова з іншими суфіксами, зазначте, як змінюється значення. Котре з речень вам знайоме з дитинства?

3. Запишіть вигуки. Складіть діалог двох друзів, які давно не бачилися та хочуть поділитися новинами, враженнями й емоціями. Використайте у своїх репліках вигуки. Дотримуйтеся правил етикету.

Еге ж!	Овва!
Отакої!	Ще б пак!
Ану!	Дякую!
Агов!	Добридень!
Пхе!	Гайда!
Дзуськи!	Нумо!

Поміркуйте й визначте вигуки, якими варто замінити в мовленні запозичені слова «Вау!», «Упс!».

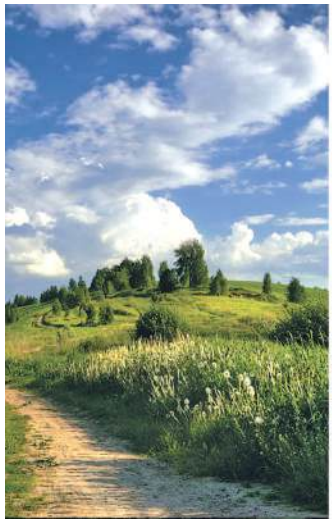
4. Прочитайте речення. У ролі яких частин мови тут ужито вигуки? Як ви це визначили?

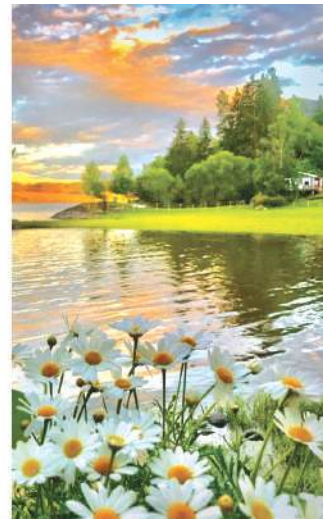
1. Яке «Помагайбі!», таке й «Доброго здоров'ячка!» *(нар. тв.)*. 2. Листи без «добридень» і «до побачення», без підпису й часто з трьома крапками в кінці... 3. А ти пам'ятаєш, як я впала, а ти перечепилася і — гу-гух на мене? *(Г. Кирпа)*. Серпневі дощі відзвучали сонатою Баха, у повені неба вчувається тужне «курли»... *(Н. Данилюк)*.

5. Прочитайте виразно речення. Назвіть вигук, визначте, до якої групи за значенням він належить. Пригадайте й запишіть вигуки, за допомогою яких можна передати своє захоплення красою.

«Ти ба, який місяць, — казала Баболя, що любила стояти й просто дивитися на місяць. — Хмари одним махом порозсував і світить» *(Г. Кирпа)*.

Розгляньте світлини. Висловте свої почуття від споглядання краси, використовуючи вигуки *(усно)*. Чим здивувало вас небо?

6. Прочитайте речення. Перебудуйте їх так, щоб у них були використані вигуки.

1. Того вечора шурхотів дощ. Він мовби вчився вимовляти літеру «ш». А оскільки в нього не дуже виходило, то трішки шепелявив. Я на той час уже всі шиплячі вимовляла *(Г. Кирпа)*. 2. Тополине пір'я. Спека дошкуляє. Косять травам коси. Комашня дзижчить *(Н. Янушевич)*. 3. Листопад починається з хрусту на калюжі морозної кірки *(Н. Данилюк)*. 4. Я осінь люблю і за те, що вітер дерева колише, що скоро тепло золоте огорне морозяна тиша *(Г. Чубач)*. 5. Краплі-балерини позабули втому, скачуть безупинно під литаври грому *(Л. Дмитерко)*.

Розляньте світлину. Опишіть її, використовуючи вигуки *(усно)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте колаж «Вигук: калейдоскоп моїх почуттів».
2. Випишіть із текстів українських пісень сім речень із вигуками.
3. Напишіть есе «Чим привабливий мовленнєвий етикет українського народу?».

§ 51. Дефіс у вигуках. Розділові знаки в реченнях із вигуками

Міжкультурна комунікація

Життя наше — це подорож,
а дружня бесіда — це візок, що
полегшує мандрівникові дорогу.
Г. Сковорода

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Які можливості дає нам вигук?
2. Чи могли б ми у своєму мовленні обійтися без вигуків?
3. Як на письмі передати всі інтонаційні малюнки?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ґречний, їй-пра́во.

1. Прочитайте текст. Назвіть вигуки. Укажіть, до якої групи вони належать. З якою метою вжиті ці слова?

Усі ви добре знаєте, що півень співає «ку-ку-рі-ку».
У Німеччині вважають, що півень співає «кі-ке-ре-ки».
У Туреччині — «ко-ко-рі-ко».
В Англії — «ко-кей-дуолду».

Таке різноголосся виникло через те, що в кожній мові люди пристосовують звуки тварин до вимови й звуків своєї рідної мови *(з посібника «Яка це прекрасна наука — мовознавство!»)*.

Пишемо з дефісом:
1) вигуки, утворені повторенням того самого буквосполучення: *кру-кру, тук-тук, киць-киць, гай-гай, тьох-тьох;*
2) складні вигуки *їй-богу, їй-право.*

Розділові знаки ставимо:
1) після вигуків, що стоять на початку речення, ставимо ***кому***: ***Ох,*** *ця осіння дощова сльота…*
2) якщо вигуки вимовляємо з окличною інтонацією, ставимо ***знак оклику***: ***Ах!*** *Як же гарно тут осінньої пори!*

Не відокремлюємо розділовими знаками:
1) якщо вигук ужито в значенні самостійної частини мови та є членом речення: *Не чула я твого «**алло**».*
2) на початку речення, якщо після вигуку вжито особовий займенник, а за ним — звертання: ***Ой*** *ти ж роде мій…*

2. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й ставлячи, де треба, дефіс. Обґрунтуйте написання. Поясніть, яку функцію виконує кожен вигук *(усно)*.

1. Гиля/гиля сірі гуси не колотіть нам води. 2 Ой чий то кінь стоїть? *(нар. тв.)*. 3. Гей ти поле колоскове молодість моя! *(В. Сосюра)*. 4. Ой ти дівчино з горіха зерня… *(І. Франко)*. 5. Чуємо журавлине «кру/кру/кру». 6. Протягли своє «ку/ку/рі/ку» горласті півні *(Панас Мирний)*.

3. Прочитайте текст, поясніть написання вигуку й розділові знаки. Визначте групу за значенням. Пригадайте й запишіть дві групи звуків: приємні та неприємні вам. Обґрунтуйте вибір. Які звуки є вашими улюбленими? Складіть із ними речення та запишіть.

Дз-з-з-з-зи-и-и-и-нь! На світі чимало огидних звуків. Як-от: коли шкрябають нігтями по дошці в класі, чи коли мама наспівує в ду́ші заставку з передачі «Матч дня», чи коли невміло грають на волинці. Але немає гіршого звуку, ніж будильник рано-вранці в понеділок *(Т. Маклоклін)*.

4. Прочитайте текст. Випишіть ключові слова. Сформулюйте одним реченням тему. Що нового ви дізналися? Що вас здивувало? У яких ситуаціях ця інформація важлива? Сформулюйте шість запитань, що розпочинатимуться словами *що, де, коли, як, чому, навіщо*. Чи потрібно нам запозичувати чужі етикетні формули?

«Здрастуйте, друзі!» — **ле(г, х)ко** та звично написала я першу фразу. А ви так само **ле(г, х)ко** та звично, **не/затримуючись,** прочитали її.

Але уявляю ваше здивування, **якщо/б** початок був такий: «Їли ви сьогодні?» або такий: «Чи здорова ваша худоба?»

Адже це **те/ж** вітання. Саме такими фразами обмінювалися, зустрічаючись, жителі Стародавніх Китаю, Монголії, Єгипту. На перший погляд це видається смішним, але якщо подумати трохи, то **ле(г, х)ко** можна довести, що «чи здорова ваша худоба?» — те саме, що «здрастуйте».

І справді, що було основою життя монгола-кочівника в давні часи? Його стадо. Здорова худоба — вистачає їжі — усе благополучно в родині. Загинула худоба від хвороби або від **не/стачі** кормів — і в людей голод, недуги, смерть. Ось і виходить: побажати здоров'я рогатим годувальникам скотаря — усе одно, що побажати здоров'я йому та його родичам.

Якими тільки вітаннями не користувалися люди: Салют! Чао! Салам алейкум! Хау ду ю ду!

Словами «я вас (тебе) бачу» обмінюються, зустрічаючись, зулуси*. А плем'я жителів Африки **пр(и, е)думало** вітання на всі випадки в житті: *акуше* — робітникові, *акуаре* — стомленому, *акурін* — мандрівникові, *аквалейло* — **чужо/земцеві**. Є особливі вітання для людини, яка сидить, лежить, для щасливої або нещасної та ін. Уявляєте, як важко маленьким африканцям, поки вони все це вивчать? Адже переплутати не можна. Це вважають **не/вихованістю** *(за В. Дороз)*.

- Запишіть виділені слова та поясніть правила написання.
- Визначте тему й основну думку тексту.

Оцініть результати своєї роботи на уроці. Яка інформація була для вас найціннішою? Що треба враховувати в процесі міжкультурної комунікації?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із текстів художніх творів, уміщених у підручнику української літератури, п'ять речень із вигуками. Поясніть написання та розділові знаки.
2. Складіть словничок увічливості з етикетних висловів.
3. Напишіть есе «Що важливо для міжкультурного спілкування?».

§ 52. Узагальнення вивченого про службові частини мови

Україна — частина Європи

Країн багато на великій карті,
Та серед них — вона, твоя єдина.
Її люби і будь завжди на варті,
Бо це твоя земля, це Україна.

М. Савка

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

1. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: містя́ни, облóга.

2. Прочитайте епіграф. Як ви розумієте слова М. Савки? Доберіть означення до слова *Україна*.

3. Перепишіть текст, виправивши в ньому помилки. Визначте належність виділених слів до частин мови. Підкресліть прикметники, що мають ступені порівняння. Знайдіть у тексті аргументи для доведення тези «Україна — частина Європи».

Україна — одна з **найбільших** країн Європи, мальовничий край, що має славетну історію, унікальну чарівну природу **й** неповторну культуру.

Місто Київ — це не лише славетна столиця нашої Батьківщини, а й ключова ланка **єднання** різноманітних історичних епох. Київ **відіграв** визначну роль у формуванні слов'янської цивілізації, закладенної ще за часів Русі.

З давніх часів **наша** столиця була економічним **і** культурним центром у Східній Європі. В XI столітті Київ був найбільшим містом Європи, у 50 разів більшим за площею, ніж тогочасний Лондон, і в 10 разів більшим, ніж Париж. Місто сягнуло найвищого розквіту за князювання Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.). Його доньки стали королевами в різних європейських країнах. Анна стала дружиною французького короля Генріха I. Назгадку про це є напис кількома мовами **на** її пам'ятнику, **установленому неподалік** Парижа. Дру-

Київ за часів Ярослава Мудрого. *Реконструкція*

га дочка Ярослава Мудрого — Єлизавета — була одружена з норвежським королем Геральдом Суворим, а третя — Анастасія — з угорським королем Андрашем I *(з «Великої книги маленьких українців»)*.

Розгляньте світлину. Опишіть її, використовуючи вигуки *(усно)*.

4. Випишіть словосполучення з прийменниками, визначте вид за будовою. Доберіть до виділених слів усі можливі прийменники. Поставте запитання, відповідь на яке можна знайти в тексті.

Важко перелічити імена всіх тих видатних людей **України**, які вчилися в Києво-Могилянській академії — справжньому храмі наук. Тут навчалися майже всі майбутні **гетьмани** України. Зокрема, Іван Виговський, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Юрій Хмельницький, Іван Скоропадський. Навчався тут і відомий поет-філософ Григорій Сковорода, пам'ятник якому стоїть біля академії.

На **навчання** сюди їхали з усього слов'янського світу *(за М. Слабошпицьким)*.

Розгляньте світлину. Пригадайте з уроків історії України, хто був її засновником.

Києво-Могилянська академія

Ювілейна монета, номіналом 2 гривні. *2015 р.*

5. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Випишіть прийменники разом зі словами, з якими вони вжиті. Визначте їхній відмінок. Назвіть у тексті сполучники, визначте, що вони з'єднують і до якого виду належать. Поясніть написання ***не*** з різними частинами мови. Назвіть два-три правила, які можна проілюструвати прикладами з тексту. Визначте ключові слова. Використовуючи їх, перекажіть текст.

А каву пити Європу навчив українець. Не вірите? Думаю, що про Юрія Кульчицького, українського шляхтича й австрійського дипломата, ви чули. Не чули? О, то я вам розповім.

Давно це було, ще в XVII столітті у Відні. Хлопець із Самбірщини, Юрко Кульчицький, тоді трішки підсобив віденцям у війні. Допоміг зняти облогу з міста. Кажуть, що під час облоги Відня турками, коли ситуація в місті загострилася, почалися хвороби й не вистачало харчів, то Юрій Кульчицький зголосився пробратися через табір турків, щоб зв'язатися з герцогом Лотаринзьким Карлом V і попросити про допомогу. Мудрий був чолов'яга, знав багато мов, зокрема й турецьку. Одягнутий, як турецький купець, разом зі слугою-сербом пізнього вересневого вечора через одну із західних брам міста вирушив у подорож. І знаєте, яке диво з ним трапилося? Прикра дощова погода. Тобто це не диво, але із цього все розпочалося. Турецький ага, побачивши, як вони змокли, чемно запросив їх до свого шатра обсохнути. Звісно, він пригостив їх кавою. Напій Кульчицькому дуже сподобався. Ага радо поділився секретами його приготування.

Пам'ятник
Ю. Кульчицькому. *м. Львів*

На ранок мандрівники вирушили в дорогу. У результаті все вдалося. Відень було врятовано. А вдячні містяни визнали Кульчицького героєм. Міська рада нагородила Юрія чималою сумою грошей, подарувала буди-

нок, відзначила його подвиг срібною медаллю. А з трофеїв, здобутих у турків, Кульчицькому віддали 300 мішків кави.

Пан Кульчицький дуже просто розпочав свій бізнес. Він варив напій та розносив його всім охочим. Згодом відкрив у Відні першу кав'ярню *(за Д. Корній)*.

Знайдіть в інтернеті відомості про видатних українців та українок, знаних у Європі та світі. Підготуйте повідомлення про одного / одну з них. Презентуйте в класі.

6. Прочитайте текст. Які міркування виникли у вас після прочитання? Чому авторка вважає, що в умовах сучасного світу Україні немає ціни? Перекажіть текст, додаючи частки. Яку функцію вони виконують? Чи можна слово *супер* уважати вигуком? Обґрунтуйте відповідь.

А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни *(Л. Костенко)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою. Назвіть ключові слова уроку.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із творів художньої літератури текст на сто слів, підкресліть у ньому всі службові частини мови. Поясніть їхню роль.
2. Доберіть або складіть два речення про цікавий український чи європейський туристичний об'єкт. Додайте почергово в них якомога більше часток. Прокоментуйте, які функції виконує частка і як змінився зміст речень.
3. Напишіть есе «Чому Україна — це супер?».

§ 53. Способи пошуку інформації

Що таке успіх?

Не складайте малих планів, їхня магія не здатна запалити серце. Складати великі плани — це мати великі надії. Працюйте, зробіть порядок вашим гаслом, а чесність — вашим маяком.

Д. Бернгем

Визначте для себе цілі на цей урок і на весь день.

Бесіда

1. Яке значення для вас має інформація?
2. Які способи пошуку інформації вам відомі? Котрими ви користуєтеся частіше?
3. Чи відчуваєте труднощі в процесі пошуку?
4. Який зміст ви вкладаєте в слово *успіх*? Чи важливо це для вас?
5. Які дії та результати вважаєте успішними?
6. Що означає «слово вашого дня»?

Слово вашого дня: спе́катися.

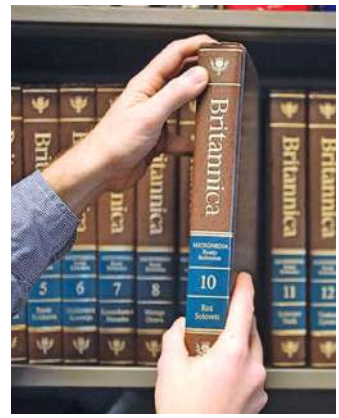

1. Складіть і запишіть перелік труднощів, які у вас виникають під час пошуку необхідної інформації.

2. Прочитайте текст. Висловте своє ставлення до прочитаного. Відтворіть інформацію за допомогою замальовки, ескізу.

Є три способи отримання інформації: поглинути несвідомо, нам її хтось повідомить або ми самостійно її відшукаємо. Навчання, коли ми засвоюємо нову мову через занурення в середовище, зазвичай найефективніше. В умовах класних занять і роботи більшість інформації передають нам одним із двох способів: нам її прямо повідомляють або ми її самостійно знаходимо. Останні два десятки років наукових досліджень переконливо довели, що ми пам'ятаємо речі краще й довше, якщо відкриваємо їх самі, ніж просто отримуємо готові *(Д. Левітін)*.

3. Прочитайте текст. Перекажіть його від третьої особи. Визначте відому й нову інформацію. Порівняйте «море можливостей» оповідача й сучасної людини.

Британська енциклопедія

Коли я був дитиною, мама купила мені «Британську енциклопедію». Вона важила аж 59 кілограмів (іронічно, але це факт із вікіпедії). Пам'ятаю: я був неймовірно вражений тим, до якої кількості інформації отримав доступ завдяки статтям у цих книжках. Вечорами в нас був «час запитань», коли я загадував, про що хочу дізнатися більше, і ми шукали відповіді на сторінках енциклопедії. Цей новий доступ до інформації відкривав мені море можливостей, але в нього були свої нюанси — я був дитиною і не розумів їх. Відповіді закарбовувалися на сторінках у момент, коли їх друкували. А перелік тем був обмежений тими, які редакційна команда вважала важливими. Водночас про мої інтереси вони, звісно, не знали нічого.

Бути дитиною сьогодні — зовсім інша річ. У дітей буквально є доступ до всієї інформації на світі через інтернет, достатньо тільки пальцем поворухнути. Більше немає фільтра редакційних команд чи застарілих друкованих версій, які треба оновлювати. У моїй «Британській енциклопедії» було близько сотні тисяч статей. У вікіпедії — понад шість мільйонів статей лише англійською мовою *(за Р. Кулаттою)*.

Знайдіть речення, у яких є частки. Яку роль вони відіграють?

4. Розгляньте таблицю *(с. 186)*. Поставте кілька уточнювальних запитань у разі потреби. Передайте її зміст своїми словами. Поділіться власним досвідом пошуку інформації: якому способові віддаєте перевагу, які правила полегшують вам пошук інформації.

Способи пошуку інформації
Указати адресу сторінки Якщо відома точна адреса сайту, де розміщена інформація.
Звернутися до пошукового сервера Найбільш зручний та ефективний спосіб.
Пересування за гіперпокликаннями Для пошуку документів, наближених за змістом до заданого.
Правила, що полегшують пошук інформації
1. Користуйтеся різними пошуковими системами.
2. Намагайтеся переглянути більше сторінок.
3. Правильно формулюйте ключові слова.
4. Будьте пильні й критичні (не всьому, що видає вам інтернет, можна вірити).
5. Використовуйте модифікатори (звичайні розділові знаки, коди країн допомагають звузити результати пошуку).
Ефективність пошукової роботи вам забезпечать такі вміння:
1. Чітко формулювати запитання. Де розташоване озеро Ялпуг? Хто такий Платон Симиренко?
2. Вибирати найкраще джерело. Найцінніша інформація не завжди буде першою: за допомогою голосового пошуку уточніть, чи надійне джерело.
3. Оцінювати користь. Запитуйте себе, чи звучить це логічно з огляду на відому вже інформацію.

5. Оберіть одне із завдань для пошуку інформації. Складіть алгоритм пошукових дій. Обґрунтуйте.

1. Знайти інформацію для повідомлення про вчорашню важливу подію у вашому регіоні.

2. Підготувати відповідь на запитання, чому в Україні одна державна мова, а у Швейцарії — чотири.

3. Останнім часом доводиться чути в публічному мовленні форми «радости, незалежности» та «радості, незалежності». Як же правильно?

Підсумуйте цей урок, використавши слова й ілюстрації. Розкажіть про свої емоції та досягнення. Чи вважаєте цей урок успішним? Чому?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть колаж «Мої успіхи».
2. Підготуйте презентацію «Надійний спосіб пошуку інформації».
3. Напишіть есе «Чому важливо бути поінформованими?».

§ 54. Вибір джерела інформації *(практично)*

Сучасні технології

Інформаційна проблема XXI століття — це проблема вибору.
Д. Левітін

Визначте цілі на цей урок і прагніть досягнути їх.

Бесіда

1. Що називають *джерелом інформації*?
2. Які джерела інформації ви знаєте?
3. Котрі джерела називають *надійними*?
4. Як правильно вибрати джерела інформації? А як це робите ви?
5. Назвіть уміння, які допомагають зробити пошук ефективним.
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ретéльно, жéвріти.

1. Прочитайте речення. Узагальніть інформацію і зробіть висновки, наскільки важливі для нас сучасні технології, які можливості дають нам.

1. Коли світ охопила пандемія COVID-19 і 1,2 мільярда студентів залишили традиційні аудиторії, навчання також переїхало у віртуальний світ. 2. Я **працюю** в Сенаті США та **спостерігаю**, як технології, з якими бавився в дитинстві, **доносять** голоси виборців просто в наші офіси у Вашингтоні. 3. Треба **розуміти**, що цінність віртуального світу — не лише розваги, це тестова лабораторія ідей, які збагачують наше життя та поліпшують життя нашого оточення *(Р. Кулатта)*. 4. Українці й небайдужі громадяни країн світу постійно **долучаються** до збору коштів на потреби ЗСУ в боротьбі з російськими загарбниками.

Випишіть виділені дієслова, поставте їх у форму 2-ї особи однини теперішнього часу. Поясніть вибір закінчень.

2. Розгляньте світлини. Поміркуйте, у яких сферах нині активно задіяні інформаційні технології. Оберіть будь-які дві сфери та розкажіть кількома реченнями, які можливості й переваги вони мають від цього.

3. Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Якої помилки припустилися діти? Що мало викликати в них сумніви? Запропонуйте свій алгоритм дій у цій ситуації. Поясніть написання виділених слів.

Дональд Лу, дослідник із Коннектикутського університету, вирішив перевірити, чи вміють школярі середніх класів ефективно відрізняти правду від вигадки. Суть експерименту така: дослідник домовився з учителями, щоб ті дали учням завдання написати роботу з найбезглуздішої теми, яку він зміг вигадати, — **«Червонокнижний тихоокеанський північно-західний** деревний восьминіг». Звісно, **ніякого** такого «восьминога» не існує, до того ж головоногі в принципі на деревах **не живуть.**

Завдання дослідника просте: порахувати кількість учнів, які зрозуміють, що це — розіграш, вигадка.

Школярі зайшли в інтернет, відшукали сайт, який навмисне створила команда Лу. Там було описано місця проживання, особливості харчування «восьминога». Навіть розмістили **відфотошоплені** світлини, на яких «восьминіг» лізе на засніжену сосну.

У результаті лише один зі школярів засумнівався, решта — здали роботу із цитатами й деталями з єдиного сайту, який створила команда Лу *(за Р. Кулаттою)*.

4. Прочитайте текст. Опишіть емоційний стан дівчинки. Що є причиною такого стану? Чи доводилося вам переживати подібне під час пошуку інформації? Що означає *«читати між словами й над рядками»*? Коли пошуки захоплюють більше?

Мої пошуки захоплюють мене **все** сильніше... ось зараз навіть не можу згадати, як я саме знайшла свою Варвару. **Усе** було так швидко й не те що нелогічно — просто дивно. Заходиш на один сайт, читаєш там про когось, переходиш на наступний сайт, довідуєшся щось нове про рідне місто та людей, що жили в ньому сто років тому. І раптом чомусь від **усього**, що читаєш, перехоплює подих. І **ніби** починаєш читати між словами й над рядками — не знаю, чи ви розумієте, що я маю на увазі. Коли читаєш над рядками, відчуваєш, що зір став гостріший. Бачиш значно більше деталей навколо. І деталі розсипаного пазла починають складатися в яскраву картину *(Дз. Матіяш)*.

- Чому в дієсловах *заходиш* і *читаєш* різні закінчення? Якими частинами мови є виділені слова? Поясніть написання префіксів у підкреслених словах.

5. Прочитайте текст. Що означає фраза *«вікіпедія нам у поміч»*? Що вам відомо про Варвару Ханенко?

М. Неврев. Варвара Ханенко

Тож повертаюся до моєї тезки Варвари Ханенко: вона відразу стала моєю улюбленицею, попри те, що я про неї ще нічого не довідалася. Але вікіпедія нам у поміч, як завжди. Моя Варвара (сподіваюся, вона не образиться, що я так її називаю) була дочкою відомого всім киянам власника цукрових заводів, мецената й колекціонера Миколи Терещенка. Народилася в Глухові — там її батько мав маєток.

Глухів... Чи далеко він від Батурина? Дев'яносто кілометрів. Із сучасного погляду не дуже — хорошою дорогою мій тато доїде за годину. Якщо дорога не дуже — за півтори. А в часи Варвари Терещенко (це, як ви зрозуміли, її дівоче прізвище), певно, то було далеко. Якщо їхати бричкою... А який зв'язок між Глуховом і Батурином, між Варварою Терещенко й Кирилом Розумовським, останнім українським гетьманом? Ви здивуєтеся, але цей зв'язок таки є! *(за Дз. Матіяш)*.

- Знайдіть відповіді на запитання останнього абзацу. Які способи пошуку тут доцільні?

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Знайдіть інформацію для поданого завдання. Розкажіть, яким джерелам у цій ситуації потрібно віддавати перевагу й чому.

Захар вагається, як правильно написати: «Різдвяний піст» чи «різдвяний піст». Бабуся запевнила, що обидва слова з малої літери (вона так у школі вчила), а тато сказав, що назву посту треба писати з великої літери. Сестра знайшла статтю в газеті, де обидва слова написано з малої.

2. Підготуйте відповідь на запитання про зв'язок між Глуховом і Батурином. Розкажіть про вибір джерел *(усно)*.
3. Прочитайте епіграф до уроку *(с. 187)*. Напишіть свої міркування щодо думки автора.

§ 55. Якість і достовірність інформації

Інформаційні технології в моєму житті

Доступ до віртуального світу
критично змінив те, як ми живемо.
Р. Кулатта

Визначте для себе цілі на цей урок і досягайте їх.

Бесіда

1. Що нового ви дізналися нещодавно в інтернеті?
2. Яка інформація вас засмутила, а яка — викликала позитивні емоції?
3. Чи завжди інформацію ви приймаєте беззастережно?
4. Яку інформацію називають *достовірною*? Назвіть її джерела.
5. Як інформаційні технології змінили ваше життя?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: достеменно, сподіваний, упевнитися.

Я́кість інформа́ції — сукупність властивостей, завдяки яким її можна використовувати з користю, для задоволення потреб споживача.

Показниками якості інформації є достатність (повнота), доступність, актуальність, точність, своєчасність.

Достовірною є інформація, що не викликає сумнівів і відповідає дійсності.

Достовірність інформації визначає її властивість відображати реальні об'єкти з необхідною точністю.

Піддавайте сумніву достовірність текстів, що містять такі ознаки:

1) наявність у заголовках слів *сенсація, такого ви ще не бачили, читати всім, досі про це ніхто не знав, тільки сьогодні* та ін.;

2) використання емоційних слів: *неймовірно, шокуюче, вражаюче*;

3) розміщення в тексті закликів до конкретних дій: *поспішайте*;

4) звернення до почуттів, як-от: *Як вони могли? Це такий сором!*

1. Прочитайте текст. Поставте три уточнювальні запитання. Прокоментуйте кожен зі способів. Чому автори називають найпотужнішим підходом освіту? Що є показником медійної грамотності?

Є три основні способи захиститися від хибної інформації та дезінформації онлайн. Перший — технології. ІТ-компанії можуть за допомогою машинного навчання виявляти дезінформацію в мережі.

Другий підхід — державне регулювання. У деяких країнах уже є закони, що забороняють створення чи поширення фейкових новин... Але хто визначатиме, що таке фейкові новини?

Третій і найпотужніший підхід — освіта. Якщо навчати людей медійної грамотності й критичного мислення, проблему хибної інформації та дезінформації можна розв'язувати знизу вгору *(К. Берґстром, Дж. Вест)*.

2. Прочитайте речення. Сформулюйте запитання, відповіді на які тут є.

1. Одна фейкова новина змусила представника впливової країни погрожувати іншій впливовій країні ядерним ударом. 2. Через соцмережі можна легко та швидко транслювати великі обсяги дезінформації різними каналами. 3. Мета сучасної пропаганди — не просто дезінформувати чи просувати певну політику. Її мета — виснажити ваше критичне мислення, знищити правду. 4. Неправдиві новини — це передусім не знаряддя пропаганди. Здебільшого їх пишуть з іншою ме-

тою — щоб генерувати рекламний прибуток *(К. Берґстром, Дж. Вест)*. 5. Ще одна дисфункція нашого цифрового світу — дедалі більша толерантність до обману. 6. Відтоді, як головним джерелом інформації стали соціальні медіа, наше вміння ухвалювати правильні рішення опинилося в зоні ризику *(Р. Кулатта)*.

Чи можна вірити всьому, що чуєте, читаєте або бачите? Чому небезпечно не розуміти, що перед вами недостовірна інформація? Що робити, якщо ви поділилися інформацією, а згодом дізналися, що вона неправдива? Як ви реагуєте, якщо в соцмережах хтось ділиться неправдивою інформацією?

3. Прочитайте перелік запитань, які допомагають визначати достовірність інформації. На котрі з них ви звертаєте увагу?

Хто автор чи творець інформації? Яка мета автора? Чи правильний URL? Як можна підтвердити ще ці тези? Чи застаріла ця інформація? Чи достовірні тут світлини та графіки?

Які онлайн-ресурси для перевірки інформації ви знаєте? Який ресурс може допомогти отримати вихідну інформацію про відеозапис із YouTube? За допомогою якого сайту ви перевіряєте, чи правдива інформація?

4. У засобах масової інформації поширюють багато неправдивих відомостей. Прочитайте подані нижче приклади. Які з них є неправдивими? Поділіться досвідом, як перевірити це.

1. Цього року вперше за всю історію було присуджено Нобелівську премію з математики.

2. Астрономи нещодавно знову визнали Плутон планетою.

3. Міжнародне дослідження якості освіти PISA не перевіряє, чи засвоїли учні зміст освітньої програми, а оцінює, наскільки вони здатні використовувати здобуті знання, уміння та навички в реальному житті.

Наскільки тема уроку важлива для вас? Чим ви збагатили себе на уроці? Що здивувало вас, а що змусило задуматися?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Наведіть приклад неправдивої інформації. Продемонструйте способи спростування її.

2. Дайте розгорнуту відповідь на запитання «Чи можна довіряти вікіпедії?». Обґрунтуйте свою думку.
3. Напишіть есе «Що станеться, якщо не піддавати сумніву інформацію?».

§ 56. Вербальні й невербальні засоби інформації

Штучний інтелект

Сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

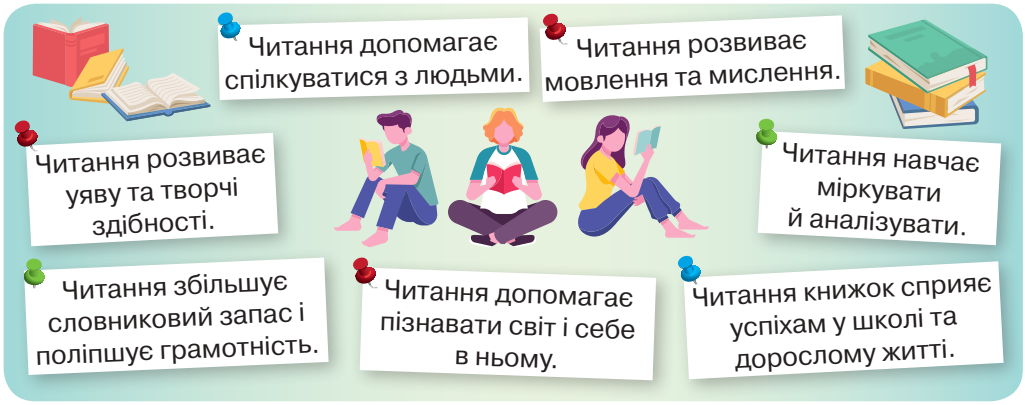
Бесіда

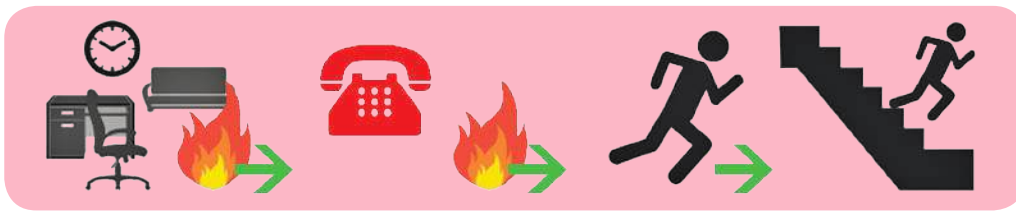
1. Що означають прикметники *вербальний* і *невербальний*?
2. З якими іменниками вони можуть поєднуватися?
3. Які є види інформації?
4. Котрі з видів (текстова, графічна, числова, звукова, відео) передають інформацію вербально, а які — невербально?
5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: **бездога́нно, дивови́жа, добря́че.**

1. Виконайте завдання.

Розгляньте інформацію, подану на блакитній і рожевій плашках. Перекажіть *(усно)*. Якими засобами її створено? У яких ситуаціях доцільні невербальні засоби?

2. Оберіть одне із завдань і виконайте його.

1. Пригадайте передану невербально інформацію, яка супроводжує вас по дорозі до школи. Запишіть, про що вас інформують і яке її призначення.

2. Пригадайте передану невербально інформацію в приміщенні вашої школи та перетворіть її на вербальну.

Поміркуйте та зробіть висновки, коли доцільна вербальна, а коли — невербальна інформація.

3. Розгляньте малюнок. Яким засобом на ньому передано інформацію? Про що вона інформує? Прочитайте подані нижче тексти. Перетворіть малюнок на вербальну інформацію, а текстову інформацію відтворіть невербально.

I. Замисліться: сотні тисяч років у людей була монополія на майже кожну складну навичку — говорити, робити логічні висновки, розв'язувати завдання, знаходити інженерні рішення та здійснювати дослідження. Уміння людини ніколи не піддавали сумніву, адже в нас не було конкурентів. Однак у світі штучного інтелекту (ШІ) ми втратили цю монополію. ШІ уже може безпечніше кермувати автомобілем, краще обслуговувати клієнтів, досконаліше аналізувати ринок та ефективніше за людей закривати клієнтів у ритейлі* *(Р. Кулатта)*.

II. Незалежно від того, чи буде в наших дітей кар'єра в музиці, інженерії, бухгалтерській справі чи графічному дизайні, вони працюватимуть у командах, у яких будуть не лише люди. Тож у цьому новому світі цілком логічно запитати себе: яка цінність людей? Чи є унікальними людські здібності? Чи буде нашою унікальною властивістю гумор, емпатія,

креативність, здатність любити? Якщо так, то як це розуміння може нам допомогти подвоїти зусилля для розвитку цих здібностей, щоб ми могли відрізнятися від наших цифрових колег? Чи є особливі рішення та дії, які мають виконувати лише люди? *(Р. Кулатта)*.

4. Прочитайте інформацію. Передайте її невербальним способом.

Штучний інтелект (ШІ) широко застосовують у різних галузях, зокрема в медицині, фінансах, автоматизації виробництва, транспорті, освіті, ігровій індустрії та інших. Він ефективний для автоматизації рутинних завдань, оптимізації бізнес-процесів, аналізу великих обсягів даних, розпізнавання образів, управління системами та створення інтелектуальних помічників.

ШІ використовує різні технології і алгоритми для опрацювання інформації та ухвалення рішень. Одним із ключових підходів у ШІ є машинне навчання, яке дає змогу комп'ютерній системі самостійно навчатися на основі великих обсягів даних, а також розпізнавати óбрази, виконувати аналіз тексту, прогнозувати тренди* та багато іншого *(за М. Самком)*.

Поділіться своїми враженнями від уроку та досягненнями.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Оберіть будь-яку інформацію, передану невербальним способом, і перетворіть її на вербальну.
2. Оберіть будь-яке громадське місце (парк, вокзал, вулиця міста чи села тощо), де наявна невербальна інформація. Укладіть перелік і продемонструйте. Перетворіть її на текстову *(усно)*.
3. Напишіть есе «Чи скрізь доцільна текстова інформація?».

§ 57. Опрацювання та перетворення інформації

Як технології змінюють людину

Визначте цілі для цього уроку.

Бесіда

1. Що означає *опрацювати інформацію*?
2. Які способи перетворення інформації вам відомі?
3. Наскільки важливо вміти перетворювати інформацію?
4. Що вам відомо про інфографіку?
5. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: галузь, зазирнути, заохочувати.

1. Прочитайте текст. Яку думку утверджує автор? Чи поділяєте її ви? До яких користувачів технологій ви належите? Обґрунтуйте відповідь.

Які відмінності між активним і пасивним використанням технологій? Для пасивних користувачів технології — спосіб споживати інформацію і розважатися, а для активних — інструмент для поліпшення світу довкола *(Р. Кулатта)*.

2. Прочитайте визначення інфографіки. Розкажіть про цей спосіб опрацювання інформації. Використайте подані ілюстрації як приклади.

Інформаційна графіка, або ***інфографіка,*** — це спосіб подання інформації, призначеної для сприйняття чи запам'ятовування, засобами різноманітних графічних знаків (діаграм, схем, графіків, малюнків тощо).

3. Прочитайте текст, перекажіть його стисло. Чому авторка вживає слова *мереживо, міражі, нетрі*? Що означає «*мережане царство масок*»? Дайте відповіді на поставлені в тексті запитання.

У мереживі мережі... У мереживі міражів... У нетрях Нету...

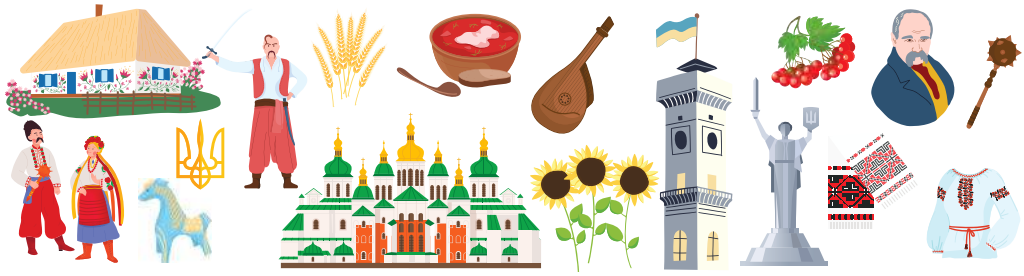
У мережаним царстві масок, примружених очей, несправжніх імен. Там усе має свою назву — чужу, коротку, красиву, незрозумілу — нік, лінк, логін, браузер, акаунт, байт, піксель, йоксель-моксель. Там усе не наше, усе молоде, як, власне, і саме мереживо.

Туди залітають випадково, а затримуються надовго. Що тримає? Ким почуваєшся тут, у просторі етеру, якого начебто й немає, та він цілком реальний, який не можна помацати, та він є, який усюди — і ніде? Ким почуваєшся? Мухою? Павуком?

Я почувалася більше мухою. Зовсім маленькою. Дрозофілою *(Л. Романчук «У мереживі мережі»)*.

Створіть інфографіку тексту.

4. Розгляньте варіанти подання України іноземним туристам в інфографіці. Запропонуйте свій варіант. Які елементи ви збережете, а які — ні? Що додасте? Обґрунтуйте вибір.

5. Оберіть будь-який параграф підручника історії або іншого предмета *(на ваш вибір)*. Відтворіть уміщену в ньому інформацію графічно.

Наскільки важлива в наш час інфографіка? Де її корисно використовувати? Чим збагатив вас цей урок?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть інфографіку на одну з тем: «П'ять найцікавіших творів з української літератури», «Технології в моєму житті».
2. Оберіть один із творів української літератури, передайте його зміст за допомогою інфографіки.
3. Напишіть есе «Яким було б моє життя без сучасних технологій?».

§ 58. Використання інформації в різних ситуаціях спілкування *(практично)*

Шануймо своїх героїв

У моїй країні війна, отже,
я маю її захищати.
М. Мединський

Визначте для себе цілі на урок і досягніть їх.

Бесіда

1. Яку інформацію ви вважаєте для себе цінною?
2. Як ви її зберігаєте? Навіщо потрібно це робити?
3. З ким асоціюється у вашій уяві герой / героїня?
4. Як ви розумієте зміст афоризму до цього уроку?
5. Що, на вашу думку, означає шанувати своїх героїв / героїнь?
6. Що означає «слово вашого дня»?

Слово вашого дня: відчайдухи.

1. Прочитайте текст. Що з вивченого раніше він містить? Пригадайте, чим відрізняються факт і думка. Навіщо мовці вдаються до перебільшення чи брехні? Кого називають відчайдухом?

Розгляньмо інформацію, якою люди обмінюються в типовому спілкуванні. Для цього уявімо розмову двох прадавніх людей.

Факт: Наш ватажок учора на полюванні вбив кабана.

Брехня: Він здолав звіра швидко й легко.

Перебільшення: Кабан був завбільшки з ведмедя!

План: На наступному полюванні ми будемо наслідувати нашого вождя.

Передбачення: Думаю, ми всі станемо вправними мисливцями.

Фантазія: Дух цього кабана тепер живе в усіх кабанах.

Думка: Як на мене, полювання — надто небезпечне. Треба бути обережними *(за Т. Джексоном, К. Ґітіан)*.

Змоделюйте свій варіант спілкування сучасних мовців так, щоб у ньому було відтворено різні види інформації.

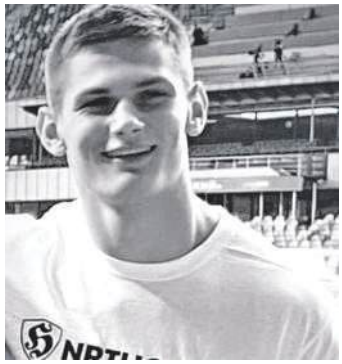
2. Прочитайте речення. Плани й мрії цих людей обірвала війна з російськими окупантами. Як згаданих захисників характеризують їхні дії, плани та вчинки? Змоделюйте ситуації, у яких доцільно використати цю інформацію.

1. Артем Димид, правнук історика Івана Крип'якевича та депортованого в Сибір священника Артемія Цегельського, 24 лютого 2022 року перебував у США, проте відразу після повномасштабного російського вторгнення повернувся в Україну, склав присягу й вирушив на передову. 2. Роман Ратушний у 2018 році заснував ініціативу, що бореться проти забудови зеленої зони Протасового Яру в Києві. 3. Семен Обломей був студентом третього курсу Навчально-наукового інституту лісового та садово-паркового господарства. Мріяв стати арбористом — доглядати й лікувати дерева. 4. Роман Барвінок-Скрипаль не підлягав призову через поганий зір, але приховав це, щоб боронити свою країну. Кожну вільну хвилину навіть в окопі намагався вдосконалювати свою музичну майстерність — був скрипалем. 5. 4 жовтня 1989 року, попри сувору заборону комуністів, Олег Куцин уперше вивісив синьо-жовтий прапор у рідному місті Тячеві, а в 1990-му був серед тих, хто підняв український прапор над Говерлою.

3. Оберіть один із текстів, уважно прочитайте його. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. На момент повномасштабного* вторгнення 21-річний Євген Слюсаренко навчався на третьому курсі Київського

Євген Слюсаренко

університету імені Бориса Грінченка за спеціальністю «Комп'ютерні науки». Але кинув усе й у складі добровольчого батальйону брав участь в операції оборони Києва. А згодом продовжив захищати Україну від окупантів уже у складі спецзагону ЗСУ.

22 квітня 2022 року машина з Євгеном та його трьома побратимами підірвалася на протитанковій міні в Харківській області. У той день бійці його підрозділу знайшли місце розташування ворожого угруповання, що мало стосунок до звірств у Бучі, і знищили значну частину ворога *(з інтернету)*.

ІІ. Олег Сірий — майстер спорту України з гребного слалому* та водного туризму. Неодноразово ставав чемпіоном і призером в Україні, брав участь у чемпіонатах Європи. Крім того, спортсмен упевнено стояв на лижах і працював гірськолижним рятувальником. Саме в Карпатах 24 лютого 2022 року його й застала звістка про початок повномасштабної війни.

Олег Сірий

Олег повернувся додому й вирушив на фронт, щоб самому захищати свою родину та країну від російських окупантів. Сірий служив у розвідці.

Яна Рихліцька

На жаль, чергове завдання під Бахмутом стало для веслувальника фатальним. 11 травня 2023 року Олег загинув *(з інтернету)*.

ІІІ. Яна Рихліцька була бойовою лікаркою 93-ї бригади «Холодний Яр». Власне, і позивний «Яра» із цим пов'язаний. До лав Збройних сил України вступила з початком повномасштабного вторгнення та працювала в стабілізаційному пункті Бахмута.

3 березня під час евакуації поранених її автівка потрапила під ворожий обстріл. Яна загинула. Їй було 29 років. До повномасштабного вторгнення Росії дівчина працювала в харківській ІТ-компанії.

Як згадують побратими, Яна була людиною вчинків, доброю та емпатичною*. Батьки дівчини відмовилися від допомоги, замість цього просять донатити* на ЗСУ *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Якою темою об'єднано тексти?
2. Які почуття викликала у вас ця інформація?
3. Чому важливо шанувати своїх героїв і героїнь?
4. Як це потрібно робити?
5. Пригадайте імена відомих вам захисників і захисниць України.
6. Визначте основну й другорядну інформацію.
7. У яких ситуаціях доцільно використати цю інформацію?

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте речення. Про кого в них ідеться? Знайдіть більше інформації та запишіть прізвища й імена героїв і героїнь. Підготуйте усну розповідь про одного / одну з них.

1. Наймолодший Герой України. 2. Колеги по сцені називали його українським Паваротті. Від його голосу завмирала душа та щеміло серце. 3. Вона отримала нагороду матері-героїні за те, що народила шістьох дітей і стільки ж узяла на виховання з дитячого будинку. 4. Вона 14 років прожила в Італії, однак після повномасштабного російського вторгнення повернулася додому, щоб захищати Україну. 5. Цій красивій дівчині назавжди 28. Їй знадобилося два дні, аби ухвалити рішення піти на фронт, де вона навчала військових тактичної медицини, евакуювала поранених, а потім опанувала керування безпілотниками.

2. Напишіть есе «Що означає шанувати героїв і героїнь?».

§ 59. Поради читачам. Мета читання

Роль книжки в житті людини

Читання — віконце, через яке діти
бачать і пізнають світ і самих себе.
В. Сухомлинський

Відповідно до поданих запитань сформулюйте й запишіть свої цілі на цей урок.

Бесіда

1. Що таке *текст*?
2. Чим для вас є читання?
3. Скільки приблизно часу на тиждень ви витрачаєте на читання?
4. Чи супроводжуєте процес читання приміткаами, виписуванням із текстів?
5. Як обираєте книжки для читання?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: міркувати, насолоджуватися.

1. Ознайомтеся зі змістом таблиці. Від чого, на вашу думку, залежить вид читання? Які види застосовуєте найчастіше? Поділіться своїм читацьким досвідом. Яке читання ви вважаєте вдумливим? Складіть схему або карту пам'яті «Види читання».

Види читання
Переглядове: має на меті попереднє ознайомлення з текстом *(читання анотації, передмови книжки, окремих частин тексту, визначення ключових слів)*.
Ознайомлювальне: його мета — загальне ознайомлення зі змістом тексту *(виявлення основної думки (ідеї) і порушених у тексті проблем)*.
Поглиблене: має на меті докладне вивчення змісту тексту *(виписування окремих фрагментів, понять, визначень їх, перечитування складних місць у тексті)*.
Аналітично-критичне, творче: його мета — аналіз та оцінювання *(формулювання різних запитань, сортування матеріалу за певними критеріями, коментування, рецензування тексту)*.

2. Розкажіть про мету читання зазначених інформаційних джерел.

Тлумачний словник, байка, анотація до книжки, допис у соціальній мережі, текст художнього твору, казка, легенда, оголошення, рекламний текст.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання за його змістом.

Мені, щиро кажучи, не дуже віриться, що люди читають для розширення світоглядних обріїв, підвищення грамотності, самовдосконалення і таке інше. Як на мене, то люди читають з інших причин. Це — чудовий спосіб відволіктися від своїх проблем і **непоганий** спосіб **розслабитися**. Читаєш — і ніби п'єш **м'ятний** чай. Це також **прекрасна** можливість пережити чужий досвід, унікальний спосіб самоствердитися за рахунок інших. Зізнайтеся, скільки разів ви вдоволено думали, що **ніколи** б **не вчинили**, як ця героїня або герой. А ще — це специфічний спосіб побувати в різних країнах, містах і місцях, неперевершена можливість порадіти тому, що маєш.

Читання — чудодійна терапія, бо справді гоїть біль, передовсім душевний. Коли книжка **розчулює**, разом зі слізьми із серця вимиваються страждання.

Книжка надає можливість створити враження розумної людини. А від враження до справжності — один крок.

Читання — це оптимальний спосіб згаяти час.

Читання — це можливість розширити світоглядні обрії, підвищити грамотність і все те, що було на початку, бо це правда. А книжка — це дієвий інструмент стати розумнішим *(за А. Акуленко)*.

Запитання та завдання

1. Випишіть із тексту ключові слова.
2. Сформулюйте й запишіть запитання, на яке дає відповідь текст.
3. Чи з усіма положеннями ви погоджуєтеся? Обґрунтуйте відповідь.
4. Чим для вас є читання? Чому?

5. Які емоції та відчуття ви переживаєте, коли берете до рук нову книжку?
6. Який вид читання ви обрали для виконання завдань?
7. Яка книжка вас розчулила, а яка — дала змогу помандрувати?
8. Поясніть написання виділених слів.

4. Ознайомтеся з порадами для читацького кола. Прокоментуйте їх і доповніть власними. Визначте спосіб дієслів у тексті, поясніть доцільність уживання їх.

1. Перед читанням погортайте книжку, ознайомтеся з її змістом і загальною побудовою. Перегортаючи сторінки, обміркуйте заголовки.

2. Якщо є передмова, прочитайте її, адже там представлено цікаві відомості про автора / авторку та книжку.

3. Налаштуйтеся на читання, не поспішайте читати. Не «ковтайте» сторінки, намагайтеся читати уважно та вдумливо, щоб краще зрозуміти й запам'ятати текст.

4. Під час читання будуть траплятися незнайомі слова, не оминайте їх, а знайдіть значення в словниках.

5. Читайте вдумливо, але вчіться охоплювати поглядом цілі фрази й речення.

Що вас зацікавило під час уроку? Яка інформація виявилася новою? Які емоції відчували впродовж уроку?

5. Виконайте домашнє завдання.
Об'єднайтеся в групи для підготовки проєкту «Слово в усіх вимірах». Кожна група обирає одне з поданих слів для дослідження.

Книжка, жебоніти, обрій, левада, вікно, надія, дорога.

Наприклад, слово *дорога*. Учасники проєкту визначають, скільки «граней» слова вони зможуть охопити. «Гранями» вважаємо фонетичні, лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні особливості слова. Кожен учасник досліджує щось: особливості звукового складу й вимови; лексичні (значення слова — пряме й переносні; синоніми, омоніми, антоніми; походження), у яких фразеологізмах є це слово; як його правильно писати та змінювати, як сполучається з іншими словами тощо. Сфера творчого пошуку необмежена (наприклад, вірш, фільм про це слово).

Які словники для підготовки проєкту ви використали? Якими видами читання скористалися?

§ 60. Вдумливе читання

Читання робить нас кращими

Найкраще, що може зробити книжка для людини, — змусити її діяти.

Т. Карлейль

Визначте для себе цілі на цей урок і досягніть їх.

1. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: бе́дрик, живи́ця, шафра́н.

2. Прочитайте текст, перекажіть його, згорнувши підручник. Потім перечитайте ще раз, зосереджуючись на порушеній проблемі, поміркуйте над нею. Пригадайте ситуації, які підтверджують основну думку. Чи можна назвати читання тексту вдруге вдумливим? Чому?

У художньої літератури є два призначення. По-перше, вона відкриває вам залежність від читання. Жага дізнатися, що ж станеться далі, бажання перегорнути сторінку, необхідність продовжувати, навіть якщо буде важко, тому що когось спіткала біда, і ти маєш дізнатися, чим усе це закінчиться...

У цьому є справжнє задоволення. Це змушує пізнавати нові слова, думати по-іншому, продовжувати рухатися вперед, виявляти, що читання є насолодою! Одного разу усвідомивши це, ви — на шляху до постійного читання.

Найпростіший спосіб гарантовано виростити грамотних людей — це навчити їх читати й довести, що читання — це приємна розвага. Найпростіше — знайдіть книжки, які їм подобаються, дайте доступ до цих книжок і дозвольте їм прочитати.

По-друге, художня література породжує емпатію. Коли ви дивитеся телепередачу чи кінофільм, ви споглядаєте, що відбувається з іншими людьми. Художня проза — це щось, що ви творите з 33-х букв і розділових знаків, і ви, використовуючи свою уяву, створюєте світ, населяєте його й дивитеся довкола чужими очима. Ви починаєте відчувати речі, відвідувати місця та світи, про які ніколи не знали. Ви дізнаєтеся, що зовнішній світ — це теж ви. Ви стаєте кимось іншим, і коли повернетесь у свій світ, то щось у вас трішки зміниться.

Емпатія — це інструмент, який збирає людей разом і дає змогу поводитися не як самозакохані одинаки. Ви також знаходите в книжках дещо життєво важливе для існування в цьому світі. І ось воно: світові не обов'язково бути саме таким. Усе може змінитися *(Н. Гейман)*.

Вдумливим називають уважне читання тексту задля кращого розуміння та осмислення його. Важливо вникнути в сутність порушеної проблеми й зосередитися на деталях.
Цей вид читання передбачає виписування слів, звернення до словників, перечитування фрагментів тексту.

3. Уважно прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Випишіть ключові слова. Поясніть написання виділених слів. Випишіть кілька тез, які треба взяти собі на озброєння. Знайдіть у тексті твердження, висловлене як припущення. Яке слово це доводить?

Дослідження засвідчили, що людина, яка читає багато й часто, навчається набагато легше, ніж та, яка рідко бере в руки книжку або не читає загалом. Читання — **не пасивний** процес. Отримуючи новий матеріал, людський мозок **негайно** починає обробляти його. Під час читання люди несвідомо погоджуються або «сперечаються» з прочитаним, дивуються, дратуються, симпатизують головним героям чи відчувають до них огиду. Читання допомагає з легкістю приймати й обробляти будь-яку **невідому** інформацію, а значить — навчання буде набагато ефективнішим.

Недавно експеримент Єльського університету довів, що читання продовжує життя. Це пов'язано з активною роботою мозку, що дає змогу організму якомога довше залишатися молодим, **підтримуючи** тонус, розумові здібності та пам'ять. Цікаво, що цих корисних властивостей не має читання газет, журналів, реклами й записів у соціальних мережах. Науковці дійшли висновку: читання — складний неврологічний процес, під час якого задіяні різні частини мозку. Можливо, читання стане ліками від багатьох хвороб *(за Д. Даниленком)*.

4. Уважно прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з авторкою? Розкажіть, де, коли, що і як ви любите читати. Що заважає вам зосередитися під час читання? Випишіть слова, значення яких

вам не зрозумілі, і з'ясуйте їх за словником. Чому для читання це важливо? Яке місце для читання ви вважаєте ідеальним? Чому?

«Ідеальний читач мусить уміти ідеально сидіти», — вважав Альберто Мангель. «Є книжки, що потребують спеціальних поз для читання», — уважала Колетт, яка, наприклад, «Історію Франції» Жуля Мішле читала, згорнувшись калачиком у кріслі з котом під боком. Задоволення від читання великою мірою залежить від того, наскільки вам зручно. Як пригадує Мангель, відома книжкова програма для дітей на BBC розпочиналася завжди із запитання ведучого: «Чи зручно ви вмостилися?» Зручна поза допомагає зосередитися, адже читання є формою найвищої концентрації. Коли ми не можемо **сконцентруватися**, то одне й те ж речення перечитуємо п'ять разів, **нічого не розуміючи**.

Зосередитися вдавалося в дитинстві, коли читанню можна було **віддаватися беззастережно**. Про це писав Марсель Пруст. Він згадував, як дратувало його все, що відволікало від читання, — бджола, обід, друзі. Усе це здавалося марною перервою в омріяному читанні.

Пруст пише не про те, що читав, а про те, що відчував під час читання, про те, де й за яких обставин читав. Я сама **пам'ятаю** намет у **Бескидах**, луку, гостру колючу траву та бачу себе за читанням **«Чарівної гори»** Томаса Манна...

Найкращим для мене *(містом, місцем)* читання є скелі на морському **узбережжі** Болгарії. Читаючи, я час од часу відводжу погляд від книжки й дивлюся на затоку, сонце сідає щораз нижче, *(зрештою, з рештою)* швидко падає вниз *(за Ю. Соболевською)*.

Назвіть місця в тексті, де дотримано правил милозвучності. Виберіть із дужок доцільне для контексту слово. Поясніть написання виділених слів.

5. Складіть «розсипані» слова так, щоб із них утворилися речення. Із цих речень складіть текст. Визначте його основну думку.

Читання, вголос, тренує, його, збагачує, голос, інтонаціями.

Є, читання, чинником, основним, й, духовного, розвитку, інтелектуального. Добирати, потрібно, літературу, якісну. Книжки, однодумців, себе, навколо, об'єднують.

6. Прочитайте поезію. Уставте на місці крапок пропущені слова. Що ви уявляєте? Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. З якою метою їх використано? Поясніть значення виділених слів. Чи можна сприйняти текст цілісно, якщо в ньому є незрозумілі слова? Розпізнайте у світлинах поетичні рядки.

Я бачила, як літо між **отав**
Визбирувало **бедриків** вогнистих
І клало у **мереживний** рукав,
Мов знайдене розірване … .

Пухкої хмари вовняний кожух
Повис вгорі над **готикою** сосен.
Крізь темний ліс крадеться тихо … ,
Закутана в **шафранну паранджу.**

Н. Данилюк

Чим збагатив вас урок? Які завдання сподобалися найбільше? Що вдалося? Над чим треба попрацювати ще?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Уважно прочитайте параграф підручника історії або літератури. Сформулюйте й запишіть два-три уточнювальні запитання за текстом.
2. Уважно й повільно прочитайте кілька сторінок твору художньої літератури, розкажіть про свої відчуття та емоції. Випишіть ключові слова, визначте тему тексту.
3. Напишіть есе «Як читання впливає на мене».

§ 61. Критичне читання

Що означає мислити критично?

Критичне мислення — це процес ретельного аналізу ідей і фактів для того, щоб визначити, у що вірити і як діяти.

А. Деббінк

Визначте для себе цілі на цей урок і досягніть їх.

Бесіда

1. Що, на вашу думку, означає *мислити критично*?
2. Назвіть відомі вам ознаки критичного мислення.
3. Чому в наш час важливо розвивати критичне мислення?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: доко́нче, некова́пом.

1. Прочитайте текст. Чи збігається авторське визначення критичного мислення з вашим? Відповіді на які запитання дає текст? Поставте запитання, щоб відповідь передбачала глибоке розуміння прочитаного. Поміркуйте та розкажіть, для розв'язання яких життєвих проблем важливе вміння мислити критично.

Критичне мислення — це такий тип мислення, коли людина не вірить інформації, яка до неї надходить, а перевіряє, ставлячи її під сумнів. Це допомагає знаходити помилки.

Багато людей вірять у все, що почують, прочитають чи побачать. Так ми піддаємося різноманітним маніпуляціям, віримо в брехню, обманюючи себе й інших. Інструментом нашого захисту від маніпуляцій, викривлень, помилок аргументації, власне, і є вміння критично мислити.

Критичне мислення має бути виваженим, неупередженим, нейтральним, не суб'єктивним і моральним. Чесність із собою та чесність під час роботи з фактами й висновками, навіть якщо вони вам не подобаються, — це ваш моральний вибір *(за А. Горяїновим)*.

Узагальніть прочитане та зробіть висновок, яке читання можна вважати критичним. Наведіть приклади з власного життя чи суспільної практики, коли інформацію необхідно було ставити під сумнів.

2. Прочитайте алгоритм критичного мислення. Чи можна його назвати кроками критичного читання? Чи все вам зрозуміло? Оберіть один із поданих нижче текстів. Розробіть послідовність критичного читання його та подайте як схему. Запишіть числа словами. Поставте у форму родового, давального й орудного відмінків ужиті в тексті числівники.

Сотні років тому в Сполучених Штатах на сірих вовків полювали так активно, що ті опинилися на межі вимирання. Коли «Закон про види, які вимирають» ухвалили, вовків було додано до переліку тварин, які перебуватимуть під охороною (а це означає, що полювати на них незаконно, адже їх залишилося дуже мало). Відтоді популяцію вовків було відновлено, тож нині в 48-ми штатах їх налічують понад 6000.

Тепер, коли популяція вовків збільшилася, дехто хоче вилучити їх із переліку видів, що вимирають. Інші ж переконані, що вилучати цих тварин із переліку не потрібно.

Уявіть, що ви члени Конгресу й маєте вибрати рішення, за яке потрібно проголосувати. Розпочніть із поданих кроків.

Крок 1. Ставте запитання
Хто хоче вилучити вовків із переліку? А хто хоче залишити? 6000 вовків — це багато чи мало? Що станеться, якщо вилучити вовків із переліку?
Крок 2. Збирайте факти
Опитайте фермерів, власників ранчо та лісників, що мешкають у місцях, де водяться вовки. Поспілкуйтеся з людьми, які вивчають цих тварин. Зберіть інформацію з книжок, ЗМІ.
Крок 3. Опрацюйте зібрані факти
Перевірте факти. Проаналізуйте інформацію. Виявіть логічні хиби, неточності.
Крок 4. Висловте припущення та перевірте їх
Чи завжди вовки становлять загрозу? Вилучення вовків із переліку справді буде негативним для їхньої популяції?
Обговоріть це з іншими людьми та візьміть до уваги їхні думки. Зробіть висновок та ухваліть рішення.

Детектор логічних хиб, емпатія, дослідження та слухання — ці інструменти тобі знадобляться, щоб мислити самостійно *(за А. Деббінк, А. Мешоном)*.

І. Значна частина, якщо не більшість, любителів бігу віддають перевагу пробіжкам під музику. Це й не дивно, адже улюблена музика мотивує, що особливо важливо під час тривалих пробіжок за вже добре знайомим маршрутом. Тому вибір зручних навушників для бігу — така ж відповідальна справа, як і підбір спортивного одягу. Так уважають продавці навушників.

На думку батьків, навушники під час бігу — небезпечні, оскільки розсіюють увагу та відволікають від звуків, що попереджають про небезпеку.

ІІ. Невдовзі вершини Закарпаття можуть забудувати вітряками. Уже на етапі дослідження вітру компанії, які отримали дозвіл від місцевих громад на встановлення метрологічних щогл, проклали через заказник дорогу, пошкодили там дерева й чорничники на полонинах.

Природоохоронці закликають не будувати вітропарки на високогір'ї. Їхній головний аргумент — Українські Карпати не придатні для таких масштабних конструкцій. Натомість влада й інвестори до компромісів не готові, просуваючи проєкти, вони порушують природоохоронне законодавство *(з інтернету)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

3. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть з інтернету уривок тексту, у якому порушено актуальну суспільну проблему. Опрацюйте його критично за поданим зразком *(с. 210)*.
2. Напишіть есе «Навіщо мені критичне мислення?».

§ 62. Зміст прочитаного. Проблеми в тексті

Книжки, які необхідно обов'язково прочитати

Хороша та книжка, яку розгортаєш смакуючи, а згортаєш — збагатившись.

А. Олкотт

Визначте для себе цілі на цей урок і досягніть їх.

Бесіда

1. Що, на вашу думку, можна вважати проблемою?
2. Як виявити проблему в тексті?
3. Яке значення має для вас книжка?
4. Які книжки ви прочитали впродовж поточного місяця?
5. Назвіть порушені в них проблеми.
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: нажи́во, ко́їтися.

1. Прочитайте епіграф. Як ви розумієте його значення? Висловте свої міркування щодо його змісту. Книжку називають *«інструментом насадження мудрості»* (Я. Коменський), *«альфою та омегою кожного знання»* (С. Цвейг), *«подарунком, заповіданим автором людському роду»* (Д. Аддісон). А що означає книжка для вас? Сформулюйте й запишіть власне визначення книжки. Чи вважаєте ви книжку вдалим подарунком для друга / подруги?

2. Прочитайте текст мовчки. Запропонуйте власний поділ його на абзаци, зважаючи на структурні особливості, смислову закінченість, єдність змісту й логічну послідовність викладу. Охарактеризуйте текст за планом: тема, проблема, основна думка тексту, доречність застосування мовних засобів. Розкажіть про свій досвід користування соцмережами.

З Віктором вони тепер спілкувалися есемесками. Ті есемески були не прості, а з підтекстом. У них було завуальовано так багато несказаного, що вистачило б на ціле оповідання. Чому не спілкуватися наживо? Бо над кожним словом треба було думати, як над текстовим завданням із надважливого предмета. Можна було стирати, і знову писати, і знову стирати написане. А якщо довго не було відповіді, то можна було навигадувати такого, що вистачить на цілий роман із продов-

женням. Те ж саме коїлося з електронними листами, з тією різницею, що листом можна було пересилати одне одному загадково-містичні вірші й есе, які доводилося потім довго розшифровувати. Досі вона не була зареєстрована в жодній соціальній мережі. Смішно кому сказати, але вона їх боялася. Це ж величезна кількість людей отримає доступ до її особистої інформації. А якщо зробити сторінку тільки для друзів, то як тих друзів обирати: за гарними світлинами та поширеними ними дописами? А де гарантія, що ці світлини й ці дописи справжні? *(за А. Хомою)*.

Що означають слова *підтекст, есемеска з підтекстом*? Коли вживаємо слова *нескáзаний* і *несказáнний*?

Якщо ***тема*** — це зображені в тексті події, явища, особливості характеру чи вчинки героїв, то ***проблема*** — це авторське бачення обраної теми, один аспект обраної теми, який автор хоче розкрити. Наприклад, *тема* — читання. У тексті може бути порушено кілька *проблем* цієї теми, а саме: *Яку роль відіграє читання в житті людини? Як вибрати книжку для читання? Чому люди стали менше читати? Якій книжці віддати перевагу — паперовій чи електронній? Як заохотити дітей до читання?* та ін.

3. Прочитайте текст. Які емоції він у вас викликав? Визначте тему та проблему тексту. Яку думку в тексті прямо не сформульовано? Як ви «прочитали» її? Які мовні засоби для цього використано?

Усі казали: «Очкарик». І поблажливо посміхалися. Так, ніби виправдовували його худі, гострувáті плечі. «Наш очкарик», — шепотіли тихенько в нього за спиною. Так, аби не почули його лапаті вуха. І скрушно хитали головами. Ніби співчували йому — кволому, безпомічному в такому страшному, жорстокому світі. А коли він прийшов на роботу без окулярів і з подряпиною на скроні, усі дивувалися: «Що це з тобою? Ти впав?» І перешіптувалися: «Хто ж це побив його, бідолашного?» А він усе відмахувався рукою та бурмотів: «Нічого страшного...» А з вечірніх новин стало відомо про маленьку дівчинку та якогось нападника. І, здається, рятівник був худий і незграбний. Очкарик *(Слава Світова)*.

Розкажіть про свої емоції та досягнення під час уроку. Чи вважаєте ви цей урок успішним? Чому?

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Спрогнозуйте, про що йдеться в книжках із такими назвами: «Моя подруга з темної матерії» *(К. Безкоровайний)*, «Вісім крафтових історій» *(А. Бачинський)*, «Кеди в небі» *(В. Макарик)*. Які проблеми порушують автори? Сформулюйте відповіді двома-трьома реченнями й запишіть їх. Перевірте за допомогою інтернету правильність своїх припущень. Поділіться результатами роботи на наступному уроці.
2. Складіть список із десяти книжок, які ви радите прочитати однокласникам та однокласницям.
3. Напишіть есе «Електронна чи паперова книжка?».

§ 63. Вторинні тексти. Детальний переказ

Популяризація читання у світі

Читання книжок — найпрекрасніша розвага, яку вигадало людство.

В. Шимборська

Визначте для себе цілі на цей урок і досягніть їх.

Бесіда

1. Що означає прикметник *вторинний*? У поєднанні з якими словами його вживають?
2. Які тексти називають *вторинними*? У яких ситуаціях їх використовують?
3. Що таке *детальний (докладний) переказ*?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: книгообмін, заохóта.

Детáльний перéказ — це докладний, вичерпний, послідовний і точний виклад тексту своїми словами.

1. Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях та з якою метою ви використовуєте детальний переказ. Розкажіть, що саме вам доводилося переказувати детально.

2. Ознайомтеся з пам'яткою. Чи треба записувати текст на чернетці? Чому переказ називають *вторинним текстом*?

Пам'ятка

Як підготувати детальний переказ

1. Прочитайте або прослухайте текст.
2. Поділіть його на смислові частини й визначте мікротему кожної.
3. Сприймаючи текст удруге, запишіть і запам'ятайте ключові слова й словосполучення, важливі факти, прізвища, дати.
4. Складіть план переказу.
5. Проговоріть його про себе.
6. Відредагуйте місця, де було допущено логічні, текстові (неточність, порушення послідовності) чи інші помилки. У разі потреби повторіть правила наголошування, вимови, творення граматичних форм тощо.

3. Прочитайте текст. Визначте його тему, проблему й основну думку. Яка інформація зацікавила вас найбільше? Чому в різних країнах світу приділяють особливу увагу популяризації читання? Що вам відомо про заохочення до читання в Україні? Що для цього можете зробити ви в родині, класі, школі?

Приватна британська дослідницька компанія «NOP World» з'ясувала, що Чехія — шоста у світі серед країн, де люблять читати. У середньому кожен чех витрачає понад сім годин на тиждень на читання книжок. Близько 40 % дорослих — активні користувачі бібліотек. Мережа книгозбірень тут найщільніша в Європі: на кожні 10 тисяч чехів припадає понад 5 бібліотек. Основа життєздатності бібліотеки — великий каталог книжок, який постійно поповнюють вітчизняними та світовими новинками.

На сьогодні 11 міст світу відзначені престижним титулом — Місто літератури ЮНЕСКО, і серед них — Прага. Завдяки співпраці книгарень, літераторів і міських чиновників у Празі є близько десяти вуличних бібліотек, де будь-хто може безкоштовно взяти книжку або додати до бібліотеки власну.

Кожна п'ята чеська дитина хоче отримати в подарунок на Різдво книжку. Не дивно, що однією з найбільш успішних на ринку категорій книжок є дитячі.

Через книжку маленьких чехів навчають робити добро. Наприклад, проєкт «Читання допомагає» побудований на

тому, що за кожну прочитану книжку дітей винагороджують грошима. Правильно відповівши на кілька запитань стосовно книжки, школяр отримує близько двох доларів США, які може витратити на доброчинність за власним бажанням. Читаючи книжки, школярі щороку збирають понад 400 тисяч доларів на допомогу безхатченкам, тваринам чи на ремонт дитячих будинків.

Мета сучасних бібліотекарів — перетворити книгозбірні на культурні осередки громади *(А. Шаманська)*.

Перекажіть текст, використовуючи пам'ятку з вправи 2. Чому переказ називають *вторинним текстом*? Пригадайте ситуації, у яких вам потрібне вміння детально переказувати.

Чим збагатив вас урок? Над формуванням яких умінь ви працювали сьогодні? Де вони знадобляться вам?

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Знайдіть в інтернеті інформацію про популяризацію читання в Україні, підготуйте детальний переказ її.
2. Оберіть найцікавіший, на ваш погляд, параграф підручника історії, підготуйте докладний переказ будь-якої його частини.
3. Напишіть есе «Як зробити читання популярним в Україні?».

§ 64. Опис у художніх текстах

Словесні малюнки

Визначте для себе цілі на цей урок і на весь день.

Бесіда

1. Що таке *опис*?
2. У яких ситуаціях використовують опис?
3. Яку роль відіграє опис у художньому тексті?
4. Що означають «слова вашого дня»?
5. Доберіть самостійно епіграф до уроку. Поясніть.

Слова вашого дня: осокі́р, дива́цький.

1. Ознайомтеся з поданою інформацією. Перекажіть її детально, додавши самостійно складений приклад. Виконайте завдання.

О́пис — тип мовлення, метою якого є відтворення характерних ознак описуваного об'єкта.
Опис створюють, щоб охарактеризувати предмет (істоту чи неістоту), тобто повідомити про його ознаки. У цих текстах подано нову інформацію, заради якої створено висловлення. Кожне наступне речення додає до сказаного нові ознаки. У науковому стилі характеристика предмета має бути повною, а в художньому роблять акцент на яскравих деталях.
Майстерний художній опис впливає на емоції та уяву читачів.

Уважно розгляньте репродукцію картини. Назвіть усі деталі, які необхідно згадати, описуючи її.

І. Роп'яник. Рано-уранці. *2011 р.*

2. Перепишіть текст, уставляючи пропущені букви й знімаючи риску. Про яку пору року й час доби йдеться? Які мовні засоби допомогли це з'ясувати? Визначте тип мовлення тексту. Які картини постають у вашій уяві? Що можна «побачити» та «почути» з тексту?

Червоно/мідяне сонце викотилося на з..лену гр..бінку пра/лісу так швидко, мов/би чиїсь руки, пр..лаштувавши його на пружній дубовій гілці, пр..гнули ту гілку до самої землі й раптом відпустили. Біло/пері хмарки по/одиноко прогулювалися в не/осяжній в..сочині, боячись пр..смалити лебединий пух своїх ро..чесаних вітром боків об мідну ро..печену кулю.

І кожний кущ, кожне деревце має власний колір. Сосни — темно/зелені, молоді явірці й осокори пр..крашені такою світлою зеленню, мовби листя їхнє вимите в розчині з н..бесної бірюзи та сонячних променів. А листя молодих кленів — червоне, ніби захлюпане соком ранкової зорі *(М. Руденко)*.

3. Прочитайте текст. Перекажіть його за ролями. Які елементи опису тут згадано? Яка їхня роль? Допоможіть Сашкові уточнити його замовлення, складіть опис снігу, використовуючи запропоновані в тексті параметри. Поясніть написання виділених слів. Виконайте тестові завдання.

— А я собі замовлю тридцятий айфон! — Мишко аж пирснув зі сміху.

— А я **...слономишу**! — Матвій намагався перекричати всіх у класі.

Чого лише **не вигадували** Сашкові однокласники. Ще б пак! Така нагода! За найбільш **дивацьке** прохання до **святого** Миколая — подарунок! І не просто подарунок — а здійснення того дивного побажання!

От тепер Сашко ламав собі голову: що б такого вигадати? І щоб приз отримати, і щоб утерти носа всім у класі! Але, як на зло, нічого путнього йому на думку не спадало. А нині був останній день, коли можна відправити той злощасний конверт із побажанням!

Надворі вже сутеніло. І мама ввімкнула ліхтарики. Вона до свят завжди **прикрашала** гірляндами вікна **знадвору** й **невеличку** голубу ялинку на подвір'ї. Замерехтіли вогники-зірочки — значить, скоро свята! Але які там свята, як немає снігу? Сашко голосно зітхнув. Йому **пригадалося**, що торік на Миколая він отримав омріяні лижі, а його братик — санчата. І що? Усе те добро так і простояло на ґанку без діла.

Сашко зітхнув, і тут йому спало на думку:

— А замовлю я сніг!

Наступного ранку Сашко прокинувся від гучного стуку в його вікно. Він скочив із ліжка і, як був у картатій* піжамі, побіг до вікна. Надворі стояв хлопець у святковому ковпаку з білим помпоном. На плечах у гостя висіла велика жовта сумка з логотипом **суперпошти**.

— А! Це кур'єр! — здогадався **вмить** Сашко.

— Привіт, хлопче! Ти Сашко? — кур'єр тримав у руках його конверт.

— Це я! — вигукнув той радісно.

— От і добре, — кур'єр витягнув із сумки ручку та якийсь бланк. — Тут потрібно уточнити інформацію.

— Яку ще інформацію? — засумнівався Сашко, адже в нього було все чітко написано: «Замовляю у святого Миколая СНІГ!»

— Це ж ти замовляв сніг?

— Я! — Сашко ствердно хитнув головою.

— Тоді потрібно уточнити параметри.

— Які параметри?

— Як які? Снігу! Хлопче, якщо чогось бажаєш, то мусиш уміти точно формулювати свої бажання! — Кур'єр налаштувався щось записувати в бланк. — Колір?

— Колір снігу? — Сашко почухав потилицю.

— Білий? Блакитний? Сріблястий? Золотавий? Сірий? **Брудно-чорний**... ? — Кур'єр підняв на нього очі.

Сашко закляк: то, певне, був якийсь жарт.

— Нехай буде сріблястий... — Сашко не зводив здивованих очей із кур'єра, а потім із його кулькової ручки, яка ковзала по бланку. Вона писала зеленим.

Кур'єр уточнював щільність, висоту, як має падати сніг, щоб **розсипався** чи ліпився, рипучий чи **беззвучний**, термін придатності... *(за М. Титаренко)*.

Чому слова *що б* і *щоб* пишемо по-різному?

1. Підкреслене речення містить
   - **А** прохання
   - **Б** пропозицію
   - **В** повідомлення
   - **Г** інструкцію
2. З тексту можна дібрати приклади антонімів до слів
   - **А** щоденний, мовчати, вигадувати, лежати
   - **Б** світлий, точно, білий, чорний
   - **В** старий, тихо, одночасно, заговорити
   - **Г** радісно, останній, вечір, мала
3. Для відображення пошуку розв'язання якогось питання автор уживає фразеологізм
   - **А** на думку спало
   - **Б** ламати голову
   - **В** простояло без діла
   - **Г** чухати голову

Яка інформація зацікавила вас найбільше? Назвіть ключові слова уроку. Чим збагатив вас урок?

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художнього тексту опис. Визначте, яких частин мови в ньому використано найбільше. З якою метою опис вжито у творі?

2. Складіть опис улюбленого куточка природи в художньому стилі.
3. Напишіть есе «Цей дощ я люблю…», використовуючи елементи опису.

§ 65. Емоційний складник художнього тексту

Емоції важливі

Слухай, що говорять люди, але
розумій, що вони відчувають.

Східна мудрість

Визначте для себе цілі на цей урок і на весь день.

Бесіда

1. Як впливає настрій однієї людини на інших?
2. Як впливає настрій на події, що з нами відбуваються, на наші вчинки?
3. Чи можна навчитися керувати своїми емоціями?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: грайли́вий, смере́ка.

1. Прочитайте речення. Про яку пору року йдеться в них? Які емоції вони у вас викликають? Випишіть слова, використані для створення емоційності тексту. Знайдіть словесний відповідник, який конкретніше описує емоцію, коли ви відчуваєте себе «круто» або «кепсько».

1. У небі бризкає веселкою не раз, лякає вітром хмар сріблясті згустки, вербові котики цілує повсякчас і теплим подихом випростує пелюстки *(Л. Дмитерко)*. 2. Дзюрчать струмки й калюжі сині-сині… Це, мабуть, небо викупалось в них. Яскраве сонце в березневу днину фарбує в сіре залежалий сніг *(О. Афонін)*. 3. І знову щастя світла мить настане побачити ось цей вербовий цвіт *(Г. Потопляк)*. 4. Струмок сокоче в оболоні, чимдуж струмує до ставка *(І. Низовий)*. 5. Ве́снонько, блакитноока звійнице, в кучерях заплутались бруньки! Рівчаки видзвонюють і піняться, дріботять камінням навпрошки. 6. Гучні струмочки захлюпочуть зрубом, грайлива річка розплете косу… І так на серці стане любо-любо, немов із нього струшують росу!.. 7. Підсніжників шовкові пелюстки проріжуться, мов зубики в малечі *(Н. Данилюк)*.

8. Сумує лев, підперши підвіконня, весна до Львова править навмання, щорік в її підпряжці менше коней, а цього року — жодного коня *(Я. Устименко)*.

2. Прочитайте текст. Зробіть висновки щодо важливості емоцій у житті людини. Що може бути їхньою причиною? Які емоції вам найважче передати словами?

Емоції відіграють важливу роль у тому, як ви мислите й поводитеся. Емоції оберігають вас і допомагають залишатися у фізичній безпеці, спонукаючи реагувати на загрози, миттєво попереджають вас про небезпеку та змушують реагувати. Так звані соціальні емоції (провина, сором, удячність, любов) допомагають людям жити й співпрацювати, спрямовують стосунки, які тримають разом людей — родину, друзів, сусідів і суспільство загалом. Емоції також дають змогу вам творити, висловлювати ідеї та думки *(за Дж. Хессон)*.

У художніх текстах письменники використовують низку *емоційних засобів*, як-от:
1) слова, що позначають емоції та переживання: *гнів, радість, любити, ненавидіти* тощо;
2) словотвірні засоби: *малес**еньк**ий, здоров**ил**о, сон**ечк**о*;
3) слова з емоційним компонентом: *безнадія, благодать, світло, дивовижа, небога, світлий, тихий, палкий, худий, гоїти, жебоніти, нидіти, спіткати, тремтіти, клекотіти, неймовірно, знехотя, знічев'я, спекотно, холодно, несила, нестерпно, піднесено, врочисто*.

3. Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Що відчувають персонажі? Якими словами автор передає це? А які емоції викликала ця історія у вас? Доберіть і запишіть слова, що передають ваш емоційний стан. Запропонуйте шляхи розв'язання цієї проблеми.

Ця історія розпочалася в бібліотеці. Анна захоплювалася читанням, тому часто ходила туди після уроків. Пані Монсен, яка там працювала, теж любила книжки. Їй було майже п'ятдесят. Та незважаючи на це, Анна й пані Монсен були добрими подругами...

Одного разу, коли Анна прийшла в бібліотеку, пані Монсен мала засмучений вигляд.

— Чому ви сумна? — запитала Анна.

— Через книжки, — відповіла пані Монсен, — які ніхто не бере.

— А є такі книжки, які ніхто не бере? — здивувалась Анна.

— Є, ще й багато.

— А чому їх ніхто не бере?

— Бо чимало людей проходять повз них, не здогадуючись про їхнє існування, — тихо відповіла пані Монсен *(К. Гаґеруп)*.

4. Прочитайте текст. Визначте основну думку. Які емоції викликає у вас вірш? Чим вабить вас літо? А які ознаки зими є причиною ваших позитивних емоцій? Охарактеризуйте мовні засоби, використані авторкою.

За вікнами… За вікнами — зима,
А я пливу думками в тепле літо.
В той дивний світ, де холоду нема,
Де небо чисте, зливами умите.
Де жайвір сипле пісню чарівну,
Де в стиглих травах можна заблудитись.
Мені б хоч на хвилиночку одну,
Щоб літа досхочу напитись.
Пройтися б полем, де розлиті пшениці
Рясніють колосом черленим.
Зайти б до лісу, де гарячі промінці
Чуби цілують у дубів і кленів.
Я хочу ранків, викупаних в росах,
Радіти розмаїттю різних квітів.
Ну що тут вдієш, коли в білу зиму
Так мріється про кольорове літо.

О. Дриль

Чим корисна для вас тема уроку? Зобразіть свій настрій на уроці (малюнок, геометричні фігури тощо).

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художнього тексту уривок, що містить емоційний складник. Визначте мовні засоби його створення.
2. Складіть опис улюбленого куточка природи, з яким пов'язані позитивні емоції (блаженства, натхнення, задоволення, подиву, спокою тощо).
3. Напишіть есе на тему «Емоції літа».

§ 66. Прийоми редагування тексту

Плекаємо доброчесність

Одна важлива річ, яку ви можете зробити, — це взяти за звичку бути завжди чесними із собою та іншими.

Дж. М. Темплтон

Визначте цілі, що будуть дороговказом на цьому уроці.

1. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: доброчесний, плекати.

2. Прочитайте епіграф. Висловте свої міркування щодо його змісту.

3. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Чи можна назвати іспанського спортсмена доброчесним? Чому? Яких помилок можна припуститися в написанні виділених слів, не знаючи правил?

У грудні 2012 року в Іспанії відбувалися **змагання** бігунів із **великим** призовим фондом. У забігові брали участь найсильніші атлети світу.

Кенієць Абель Мутаї, бронзовий призер **Олімпійських ігор** у Лондоні з бігу на 3 тисячі метрів із перешкодами, упевнено вийшов у лідери, але **не дійшовши** до фінішу, зупинився. Він помилково подумав, що вже перетнув фінішну межу й почав вітати глядачів, які **іспанською** намагалися **сказати** йому, що він ще **не фінішував**. Інший спортсмен, іспанець Фернандес Аная, що вийшов до фінішу другим, **міг би скористатися** помилкою **кенійця** та посісти перше місце, але він почав підштовхувати Абеля в спину, показуючи на фінішну межу.

Після забігу Фернандес сказав, що йому важливіше зберегти гідність, ніж виграти золоту медаль *(з інтернету)*.

4. Прочитайте діалог. Кого б ви назвали великодушною людиною? Чому? Складіть за цим зразком діалог про доброчесність.

— Що таке великодушність?

— Розумієш, бувають душі маленькі, як гаманець. Туди тільки гроші покласти можна. А бувають такі душі, куди поміщаються і небо, і земля, і люди, і тварини... Оце і є великодушність *(із журналу «Пані»)*.

Редагува́ння те́ксту — це перевірка й виправлення відповідно до літературних вимог (структури тексту, його змісту, логіки викладу, норм літературної мови).

5. Ознайомтеся з порадами досвідчених редакторів. Розкажіть, яких із них ви дотримуєтеся. Як це допомагає вдосконалювати текст?

1. Усі помиляються. Навіть досвідчені автори неодноразово переробляють і переписують свої тексти, щоб досягти кращого результату. Тому завжди уважно перечитуйте свої тексти.

2. Прислухайтеся до думок і порад людей, яким ви довіряєте.

3. Дайте відповіді на запитання: *Чи досягнуто мети? Чи оригінальний текст? Чи цікавий?* Якщо виявите якісь хиби, поміркуйте, що треба змінити.

4. Визначте структурні частини тексту.

5. Перевірте, чи в абзаці відображено лише одну думку (1 абзац — 1 думка).

6. Чи відповідає зміст назві твору?

7. Уточніть достовірність фактів, використаних у тексті.

8. Простежте за логікою викладу.

9. Перевірте за словником або іншим додатковим виданням значення чи написання слів, якщо є така потреба *(з книжки «Пиши сильно»)*.

6. Знайдіть у тексті орфографічні, граматичні помилки, виправте їх. Відредагуйте текст п'ятикласника, використовуючи поради й позначки. Запишіть відредагований текст.

Одного разу ми з батьками і нашою собакою Рексом поїхали до лісу за гребами. Перед цим пройшов рясний дощь, тож гребів мало бути багато. Дійсно, у лісі було дуже багато гребів. Ми збирали лесички, маслюки. Швидко назбирали повні корзини і повні відра. Тато показав мені красіві мухомори. Мухомори збирати не можна. Вони отруйні й небезпечні. Тепер я знаю мухомори. У них чирвоні шляпки з білими пятнишками. Під сосною я побачив виликий гриб. Я хотів його зрізати. Аж тут я побачив змію. Я злякався і почав кричати. Підійшов тато і сказав, що це не змія. Це вуж. А мама сказала, що вуж безпечний. Тепер я можу упізнати вужа. Його довжина приблизно 120 см. Тіло чорне. На голові дві помаранчеві плями. Тепер я вужа не злякаюся. Я вже не боюся ходити в ліс.

7. Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Як ви ставитеся до використання чужих думок у власній роботі? Дайте відповідь на запитання, поставлене в тексті.

Інколи тобі може здаватися, що краще запозичити думки й вислови з книжок, бо вони написані правильно та красиво, а ти сам не можеш так написати. І це правда. Адже формування власного стилю — це копіткий і тривалий процес. Неможливо навчитися добре писати за короткий період. Цей процес вимагає терпіння та зусиль. Але результати варті цих зусиль. Коли ти сформуєш власний стиль, його почнуть упізнавати. А це означає, що почнуть пізнавати й тебе як власника цього стилю.

Що ж потрібно, щоб відшукати свій стиль, свою манеру письма? *(з «Довідника з академічної доброчесності для школярів»)*.

Чим збагатив вас урок? Над формуванням яких умінь ви працювали сьогодні? Де вони знадобляться вам?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Відредагуйте три рекламні тексти або оголошення, що містять помилки.
2. Прочитайте уважно есе, яке ви писали раніше. Перегляньте, як можна вдосконалити текст. Порівняйте обидва варіанти та зробіть висновок.
3. Напишіть есе «Навіщо редагувати тексти?».

§ 67. Висміювання. Насмішка

Правила безконфліктного спілкування

День без усмішки —
утрачений день.
Ч. Чаплін

Результати цього дня ми плануємо самі!

Бесіда

1. Що таке *комунікативна мета (намір)*?
2. Чи однаковий намір у людей, які сміються, висміюють і насміхаються? Котрі з названих дій корисні, а які завдають прикрощів і болю?
3. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: дошкуля́ти, потерпа́ти, свавíлля.

1. Розгляньте малюнки. Які комунікативні наміри на них зображено? Як ви це визначили? Чи всім дітям комфортно? Що для вас означає «безконфліктне спілкування»?

2. Прочитайте текст за ролями. Охарактеризуйте емоційний стан Сашка. Що слугувало для цього причиною? На що друзі мали б звернути увагу? Чим відрізняються дієслова *сміятися* і *насміхатися*? Як потрібно реагувати на жарти й сміх? А як реагуєте ви?

— Зажди, Сашку! Ти куди?

— Та смійтеся собі на здоров'я! Мені з вами нíчого робити! З кого вам ще зуби скалити, як не з мене?! Знайшли клоуна.

— Зовсім ні, — запевнила його Ярина. — Ми ж не насміхаємося — просто сміємося, бо ти смішний, коли гнівáєшся...

— А я що кажу? Знайшли клоуна й розважаєтеся!

— Та охолонь, — підійшов до нього Артем і легенько поплескав по плечі. — Вередуєш, як дівчисько.

— Та ну тебе! — Сашко смикнув плече, проте вже без образи в голосі. — Старий пресує мене, ви регочете...

— Припини, здійняв бучу на рівному місці, — не відступав Артем.

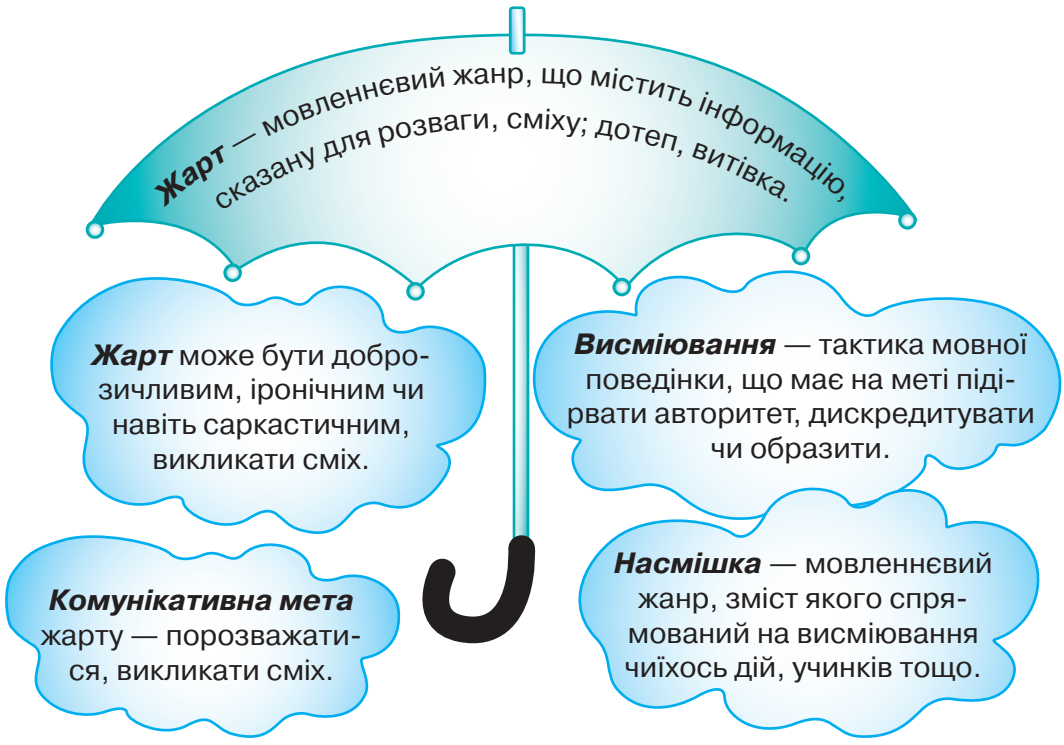
— Не глузували ми з тебе, а просто сміялися, — додала Ярина. — Це не одне й те ж.

— Цікаво — чому не одне й те ж? — буркнув Сашко.

— Глузування пекуче, а сміх теплий, — мовила дівчина *(О. Радушинська)*.

Чи згодні ви, що *«глузування пекуче, а сміх теплий»*? Наведіть приклади з власного життя, життя інших людей чи художнього твору.

3. Розгляньте схему. Наведіть приклади доброзичливого жарту. Дайте відповіді на запитання. Як потрібно реагувати на доброзичливий жарт і на насмішку? Як жарти й висміювання допомагають у боротьбі з ворогом?

Чому жарт називають «комунікативним вітаміном», а здатність жартувати високо цінують у людях? Коли жарт у спілкуванні є парасолькою, коли — зброєю, а коли — отрутою?

Брати на сміх, виставляти кого- чи що-небудь у смішному вигляді, глузувати, кепкувати з когось, із чогось — ***це комунікативна агресія***, прояв бажання завдати комусь болю, сприяти породженню конфліктів.

4. Прочитайте афоризми. Висловте власні міркування щодо їхнього змісту. Зробіть припущення щодо того, яким було б наше життя без жартів, гумору й сміху. Сформулюйте одним-двома реченнями висновки з прочитаного й запишіть їх.

1. Добрий сміх, хороше почуття гумору — показники духовного здоров'я людини. Уміння сміятися над егоїстичними проявами в собі — необхідний елемент розвитку людини *(М. Лайтман)*. 2. Завжди сміюся, коли можу, адже це найдешевші ліки *(Дж. Байрон)*. 3. Хто сміється, той не злиться, бо сміятися — значить прощати. 4. Сміх потрібен для того, щоб покращити настрій, а не висміювати когось *(М. Нікуліна)*. 5. Усміхайтеся — і матимете друзів, будете похмурі — матимете зморшки. 6. Рішення всміхнутися у важку хвилину — це приймати життя легше й виявляти більше любові до всіх, хто навколо вас *(Дж. Еліот)*. 7. Учіться більше сміятися. Я вважаю, що сміх так само святий, як і молитва *(Ошо)*.

5. Прочитайте текст. Про що розмірковує авторка? Чи погоджуєтеся ви з висловленими думками? Що означає *кепкувати* та *глузувати*? Чи вдаєтеся ви до цього? Що почуває людина, з якої глузують чи кепкують? Чому сарказм *«жовчний, отруйний, руйнівний»*?

Як мало ми сміємося радісно та весело, і як багато ми насміхаємося. Кепкуємо. Глузуємо. Гордовито чи з підстьобом. Так, щоб зачепити, уколоти, поранити. Більше іронізуємо. Ще більше — упадаємо в сарказм. Жовчний, отруйний, руйнівний. Як хочемо бути дотепними. Як боїмося бути смішними. Наче це щось непристойне чи недостойне дорослого — так наївно й по-дитячому сміятися *(М. Титаренко)*.

Складіть діалог, за основу якого взято доброзичливий жарт. Як він впливає на спілкування?

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть фразеологізми. Поясніть зміст. Чого навчають і від чого застерігають перлини народної мудрості? Доберіть власні чотири приклади фразеологізмів про гумор і жарти.

1. Жартувала баба з колесом, доки в спицях застряла. 2. Жартуй, глечику, доки не луснув. 3. Із жарту часом і біда буває. 4. Із чужої біди не смійся. 5. У дім, де сміються, обов'язково приходить щастя *(нар. тв.)*.

2. Пригадайте випадок із життя або уривок із художнього твору, за основу якого взято висміювання. Перекажіть його та висловте власне ставлення.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чому глузування пекуче, а сміх теплий?», «Жарти, що мені до смаку».

§ 68. Захват. Захоплення

Магія музики

О, музика, неначе справжнє диво,
чарує, заворожує серця...
Звучить натхненно, ніжно і красиво.

Н. Красоткіна

Пам'ятайте: звичка ставити цілі — дуже корисна.

Бесіда

1. Які позитивні емоції ви знаєте?
2. Котра емоція є реакцією людини на щось неймовірно красиве, корисне й захопливе?
3. Як її передати словами?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: славень, гінко, заворожувати.

1. Прочитайте речення. Чи знайомі вам відчуття, коли музика «*заворожує*», «*проникає в душу*»? А які емоції переповнюють вас, коли українці виконують свій славень? Від якої музики «*холоне кров*»? Прокоментуйте зміст четвертого речення.

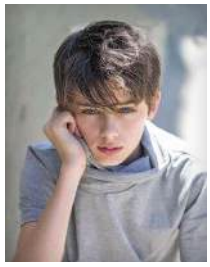
1. Залою лилася музика, яка заворожувала, романс поступово розкривався у звуках бандури й фортепіано, скрипки та

гітари. 2. Це була музика, через яку в жилах холонула кров, яка пробуджувала якийсь древній голос пращурів, бунтарський дух і гордість, яка «туманила» голову й заворожувала до мурашок по шкірі... 3. Мелодія чарувала й полонила своєю відвертістю, проникала в душі, заповнювала собою всі шпаринки *(з інтернету)*. 4. Зал завмер на кілька митей... А потім усі як один зірвалися з місць, зайшлися в зливі оплесків із криками: «Біс! Біс!» Зал вирував і скандував несамовито: «Ще! Ще! Ще!» *(І. Роздобудько)*.

2. Прочитайте подану інформацію. Перекажіть її зміст. Пригадайте, коли ви переживали такі емоції та що викликало їх.

За́хват — велике внутрішнє піднесення, почуття радісного задоволення, стан зачарованості, позитивне емоційне збудження.
Захо́плення — це стан, емоції, які неможливо описати одним словом, прояв найвищого задоволення від чого-небудь. Так пояснюють психологи.
А щоб передати цей стан, поділитися своїми почуттями, використовуємо мовленнєві жанри — захват і захоплення, які за своїм змістом тотожні. Дуже важливо вміти проговорювати свої емоції, випускати їх назовні, ділитися ними. Наприклад: *Це неймовірно! Я вперше слухала орга́н! Відчуття таке, ніби в душу мою хлюпнули чистоти й свіжості! Ніби виросли крила та піднесли мене до небес! Ніби довкола стало світліше! Ніби це сон чи казка!*

3. Пригадайте, що, крім музики, може спричинити велике внутрішнє піднесення. Погляньте на смайлики та світлини. Прокоментуйте, які емоції вони відтворюють. Доберіть слова, якими цю емоцію ви зазвичай передаєте. Пофантазуйте, що саме могло викликати захоплення в дітей.

Матінко!

Овва!

Леле!

Пригадайте українські вигуки. Назвіть ті, що передають захват і захоплення.

4. Прочитайте текст. Зробіть висновки щодо важливості емоційного стану, який називають захватом і захопленням. Чи можете ви сказати про себе як про людину, *«здатну помічати прекрасне»*? Що означає *«помічатити прекрасне в дрібницях»*? Наведіть приклади.

Емоції здатні окрилити людину або штовхнути її до краю бездонної прірви. Людина, яка відчула захват від чого-небудь, здатна не тільки самостійно перебувати в цьому стані, а й заражати тих, хто живе разом із нею. На думку психологів, це здатність людини помічати прекрасне в дрібницях, стан сплеску сильної радості, який зазвичай є короткостроковим явищем *(з інтернету)*.

5. Прочитайте уривок із твору. Доповніть завершальне речення словами, що передають захват красою природи. Запишіть його.

Ромко підвівся з ліжка, геть збентежений, підійшов до вікна й визирнув на засніжене подвір'я. У ту ж мить із-за хмари з'явилося ранкове сонце, перетворюючи сніжне покривало на розсипи блискучих діамантів. Засліплений їхнім сяйвом, хлопчик вигукнув: «... !» *(за А. Бачинським)*.

6. Підготуйте діалог про події, явища, людей або предмети, що викликали у вас почуття захвату. Продемонструйте, як ви це робите. Чи достатньо лише вигуків, щоб поділитися враженнями?

Здійсніть рефлексію, щоб визначити, чи вдалося вам досягнути поставленої мети.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Пригадайте вчинки людей, які варті захоплення. Перекажіть, додавши слова захоплення *(усно)*. Передайте ваші почуття та наголосіть на тому, що саме викликало у вас такий емоційний стан.
2. Опитайте членів своєї родини про те, що в них викликає найбільший захват. Запишіть речення, якими вони передають почуття захвату.
3. Напишіть есе «Що я відчуваю в момент захоплення красою?».

§ 69. Повідомлення

Українські композитори

Важливо відродити всю несправедливо забуту якісну українську класичну музику.

І. Остапович

Поставте цілі на цей урок і досягніть їх.

Бесіда

1. Що вам відомо про види інформації?
2. Які є способи подання інформації?
3. Яка інформація найцінніша?
4. Чи вважаєте ви себе добре поінформованими? Чому? Що необхідно, щоб такими бути?
5. Назвіть імена класичних українських композиторів. Чи є серед них улюблені?
6. Що означає прикметник *славетний*? Кого ми так називаємо?
7. Про кого можна сказати словами І. Роздобудько: *«Ти — ювелір у музиці. Кожна твоя нота — різьба по золоту»*?
8. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: славе́тний, бенте́жити.

1. Прочитайте подану нижче інформацію про повідомлення. Наскільки важливий цей жанр мовлення для вас? До якого способу передання повідомлення ви вдаєтеся найчастіше?

Повідо́млення — це жанр мовлення, що містить інформацію на визначену тему *(про події, явища, предмети, людей та їхню діяльність тощо)*.

Повідомлення спонукає слухачів до роздумів, дій, критичного мислення, оцінювання сприйнятої інформації.

Є різні *способи подання повідомлення*: текстовий, числовий, графічний, відео, звуковий, комбінований тощо.

Щоб повідомлення було корисним, цікавим і захопливим, дотримуйтеся поданих *вимог*.

1. Інформація, яку ви повідомляєте, має бути правдивою та актуальною.
2. У межах заявленої теми намагайтеся дати вичерпну інформацію.
3. Використовуйте нові, досі не знані факти, наводьте приклади.
4. Наведені факти мають підтверджувати тезу, а не суперечити їй.
5. Дбайте, щоб повідомлення було оформлене грамотно.

2. Прочитайте повідомлення. Обговоріть їх. До чого вони спонукають вас? Чи можна вважати їх завершеними, вичерпними? Чому? Обґрунтуйте. Складіть власний список із п'яти–семи найвпливовіших митців України всіх часів.

І. Українська музика горіла в полум'ї двох світових війн. Її знищували, поливали брудом і намагалися викреслити з нашої пам'яті. **Про/те** вона пережила заборони та репресії і звучить у всьому своєму різноманітті.

Борис Лятошинський — одна з (потужніших, найпотужніших) і (впливовіших, найвпливовіших) особистостей в історії українського мистецтва. **Як/би** мені треба було скласти список митців України всіх часів, я б назвав Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку й поруч із ними — Бориса Лятошинського *(П. Гінтов)*.

ІІ. Англомовна версія «Щедрика» — «Carol of the Bells» — у передріздвяних радіоетерах охоплює величезну аудиторію.

Так «Щедрик» перетворився на пісню, без якої сьогодні **не/можна** уявити Різдво в **будь/якій** частині світу. В Америці щороку протягом грудня «Щедрик» лунає з кожної крамниці чи ресторану. Він є в кожній збірці, у кожному плейлисті різдвяних пісень. Його можна почути в численних голлівудських різдвяних стрічках. І, незважаючи на цю шалену популярність «Щедрика», майже **ні/хто** за кордоном **не/знає** імені автора *(П. Гінтов)*.

Запишіть виділені слова, знявши риску. Поясніть написання. Який ступінь порівняння доцільний для цього тексту? Обґрунтуйте.

3. Прочитайте текст. Поділіться своїми емоціями. Поміркуйте, чи можна подати це повідомлення комбінованим способом. Як саме? Запропонуйте свої варіанти.

20 лютого 1948-го Василь Барвінський мав відзначити своє 60-ліття. Та за кілька тижнів до цієї дати його арештували. Аби не здіймати галасу, зробили це не у Львові, а в Києві, куди Барвінський поїхав у відрядження. Українського композитора, твори якого на той час уже виконували, а ноти видавали по всьому світові — Європі, США, Японії — звинуватили в державній зраді й вислали до Мордовії на 10 років.

Перед тим, як відправити в Мордовію, композитора змусили «підписати дозвіл» на знищення всіх його творів. І комуністи зробили це показово у дворі закладу, яким Барвінський керував понад 20 років, — усі рукописи його творів спалили *(з інтернету)*.

Чим збагатив вас цей урок? Які емоції переважали? Чому? Наскільки важливо сьогодні вміти готувати повідомлення?

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Проєкт львівського Будинку органної та камерної музики «Ukrainian Live Tour», організований за підтримки Українського культурного фонду, популяризує українську класичну музику й імена українських композиторів. Для цього визначено список композиторів, зокрема й репресованих, які «музикою хотіли нести добро та високі емоції». Оберіть із цього переліку одного з митців і підготуйте про нього повідомлення.

Василь Барвінський, Борис Кудрик, Сидір Воробкевич, Станіслав Людкевич, Василь Безкоровайний, Нестор Нижанківський, Зиновій Лисько, Анатолій Кос-Анатольський, Лєшик Мазепа.

2. Доберіть інформацію, якої бракує, щоб вважати повідомлення вправи 2 вичерпними *(на вибір — один із текстів)*.

§ 70. Інструкція

Дозвілля та стиль життя

Умієш працювати —
умій і відпочивати.

Нар. тв.

Визначте для себе цілі на урок, прагніть стати цілеспрямованими.

Бесіда

1. Що вам відомо про інструкцію?
2. Чи доводилося вам вивчати інструкцію? Які види її ви знаєте?
3. Навіщо потрібна інструкція? У яких ситуаціях інструкція життєво необхідна?
4. З якими труднощами ви стикалися, читаючи інструкцію?
5. Чи може інструкція стосуватися вашого дозвілля?

6. Як цей жанр мовлення пов'язаний із відповідальністю за себе та своє здоров'я?
7. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: ца́рина, увира́знювати, крамни́ця, рукотво́рний.

1. Прочитайте правила. Перекажіть їх своїми словами, додавши приклади з власного досвіду.

Інстру́кція — це жанр мовлення, що містить перелік дій, завдяки яким можна досягнути необхідних результатів.

Мета інструкції — пояснити правила, що регулюють безпеку дій, здоров'я чи діяльності *(інструкція з техніки безпеки);* навчають правильно користуватися приладами, предметами, знаряддям тощо *(інструкція з експлуатації);* ознайомлюють із правилами гри, приготування страви чи виготовлення виробу.

Інструкція містить перелік правил, виконання або невиконання яких вплине безпосередньо на якість певної діяльності, здоров'я, життя чи безпеку адресата.

Адресат у цьому жанрі прихований, тому звертання не передбачено. Але особливості його треба враховувати, укладаючи текст так, щоб він був зрозумілий.

2. Розгляньте подані нижче малюнки. Висловте міркування, яких помилок треба уникати, складаючи інструкцію.

3. Прочитайте інструкцію. Перекажіть її. Яке її призначення? Пригадайте, чим наповнене ваше дозвілля. У які ігри ви граєте? Наведіть приклад інструкції вашої улюбленої гри.

Гра «Я знаю багато імен (міст, річок, країн, назв квітів, кольорів тощо).

Кількість учасників / учасниць: три та більше.

Допоміжні засоби: скакалка.

Місце проведення: майданчик для ігор.

Правила гри: два учасники / дві учасниці беруть скакалку й починають її крутити. Третій / третя, перестрибуючи через неї, каже: «Я знаю три країни: Австрія, Україна, Італія!» Потім через скакалку стрибає наступний учасник / наступна учасниця, але називає вже на одне слово більше. Гра триває доти, поки хтось не зможе назвати заздалегідь заявлену кількість слів. Слова, що вже звучали, повторювати не можна. Перемагають найспритніші й найкмітливіші.

4. Прочитайте інструкцію, що навчає користуватися праскою. Знайдіть помилки та відредагуйте текст. Як правильно вимовляти виділені слова? Яких правил у ній бракує? Доповніть.

Це праска. Перш ніж користуватися нею, переконайтеся, що її технічні характеристики **збігаються** з характеристиками електромережі.

Для користування приладом потрібна спеціальна прасувальна доска чи інша рівна поверхня, накрита тканиною.

Перевірте, чи не забруднена поверхня праски. Гладьте тільки чисту білизну! Інакше пятна, що є на одежі, **залишаться** назавжди.

Щоб речі мали кращий вигляд, варто гладити їх зволоженими. Саме тому на сучасних прасках є пульверизатори.

Речі гладять уздовж, а не впоперек, щоб одяг зберігав форму.

Ніколи не залишайте надовго гарячу праску на одязі.

Хто з вас уміє користуватися праскою? Наскільки важливо вивчати інструкцію побутових приладів? Чому необхідно дотримуватися її?

Звірте свої цілі з результатами. Зробіть висновки.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте інструкцію для молодших брата чи сестри, як правильно користуватися ліфтом.
2. Розробіть інструкцію «Що треба знати, збираючись у ліс».
3. Напишіть есе «Як проводити дозвілля з користю для себе?».

§ 71. Знайомство

Знайомтеся — це я!

Найкращий спосіб піднести свою цінність — самому піднестися у власних очах.

М. Сенборн

Поставте перед собою цілі й наполегливо досягайте їх.

Бесіда

1. Що означає для вас знайомство?
2. Чи любите та вмієте ви знайомитися?
3. Наскільки важливе це вміння для людини?
4. Хто має бути ініціатором знайомства?
5. Що потрібно говорити про себе під час знайомства?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: доладно, залюбки, ручкатися.

1. Прочитайте афоризм. Поясніть, як ви його розумієте. Чи вмієте ви радіти досягнутому?

У житті є два головні завдання: перше — досягнути бажаного, друге — радіти досягнутому. На друге здатні лише наймудріші *(І. Матейків)*.

2. Прочитайте текст. Охарактеризуйте емоційний стан Владислава. Чим він спричинений? Уявіть себе на місці хлопця та відкоригуйте його поведінку. Хто мав би взяти на себе ініціативу знайомства — господар чи гостя? Чи правильно вчинила дівчина, добираючи короткі форми імені Владислав?

Тітка трохи відсунулася, і за її спиною Владик помітив гарненьку худорляву дівчину.

— А це Галюся, дочечка моя. Знайомтеся...

Владик похнюпився та опустив плечі. Він зрозумів, що посидіти спокійно за комп'ютером найближчим часом не вдасться. Галюся, приязно всміхаючись, пройшла в кімнату та сіла на краєчку дивана. Владик умостився навпроти в комп'ютерному кріслі й зовсім не знав, як поводитися. Що їй казати? От же ж халепа**!

— Та не парся** ти, — раптом сказала Галюся і розстебнула спортивну сумку. — Я ж розумію. Упала як сніг на голову. Я Галя. А тебе як звати?

— Владислав...

— То що, Славко, так?

— Та ні, Владик...

— А-а-а. Ну, я тут, у куточку, тихенько. Я не заважатиму, і розважати мене не треба. Тільки дай підключитися, а то в дорозі розрядився.

Галя дістала з надр сумки нетбук, мишку й шнур, помітила розетку, увімкнула та заклацала мишкою... *(за А. Коршуновою)*.

Що означає *«як сніг на голову»*? Запропонуйте власний варіант завершення тексту.

3. Прочитайте інформацію про жанр «знайомство». Перекажіть її, доповнивши правилами етикету, що супроводжують цей жанр. Пригадайте, коли вперше та з ким ви знайомилися.

Мета жанру «знайомство» — установлення між учасниками спілкування певних стосунків. Для кожної людини це важливо. Знайомлячись, ви розширюєте коло друзів і приятелів.

Намагайтеся під час знайомства дивитися співрозмовникам у вічі, говорити про себе чітко, цікаво, виразно й коротко. Будьте щирими, називайте співрозмовників на ім'я. Уникайте зловживання займенником «я». Обмежтеся трьома-чотирма аспектами вашого життя: для першої розмови цього буде достатньо. Наприклад, під час екскурсії в іншому місті можна поділитися такою інформацією:

«Мене звати Назар (Ірина) *(краще під час знайомства називати повне ім'я або коротку форму (Оля, Сашко), зменшувально-пестливі доречні у вузькому родинному колі чи серед*

близьких друзів). Я родом із Черкас. Навчаюся в сьомому класі. Відвідую цю виставку, оскільки моє захоплення — ретроавтомобілі».

Залежно від ситуації можна додати відомості про інші ваші захоплення, про школу та клас, про те, що ви цінуєте в людях, що любите читати, у які ігри граєте тощо. Не треба перевантажувати співрозмовника / співрозмовницю великим обсягом інформації про себе. Залиште це для подальшого спілкування.

4. Прочитайте фрагмент знайомства. Яке враження справляє людина, що так знайомиться? Що ви б порадили в цій ситуації?

Маю честь відрекомендуватися вам. Мене звати Настюха (Ольчик, Дімон, Колян, Аллуся). Мою маму — Танька, а батька — Олег. Не знаю, що про себе розповісти, хвалити себе нескромно. Я вчуся в 7-му класі. Люблю подорожувати й зависати в інтернеті.

5. Розгляньте світлини. Складіть діалог, у процесі якого діти знайомляться. Які особливості їхнього знайомства?

6. Поміркуйте, що про себе ви будете говорити в поданих ситуаціях знайомства.

Ви переїхали в інше місто:

1) прийшли знайомитися з директором школи;

2) у новій школі на перерві знайомство з однокласниками й однокласницями;

3) перша зустріч із новим тренером із плавання.

Що важливе для себе ви сьогодні засвоїли? Які знання і вміння вважаєте корисними?

7. Виконайте домашнє завдання.

Об'єднайтеся в групи по п'ять-шість осіб для виконання проєкту «Слово в усіх вимірах». Оберіть собі слово для дослідження та підготуйте презентацію, у якій відтворіть багатогранність слова. Дослідіть його фонетичні, лексичні, граматичні особливості, зв'язок із фразеологією, покажіть, у яких царинах суспільного життя вживають це слово.

Крило, надія, осоння, зерно, картатий, бриніти.

§ 72. Дружня бесіда

Чим для тебе є дружба?

Дружба — це відповідальність,
а не привілей.

Х. Джебран

Сформулюйте цілі на цей урок і досягайте їх.

Бесіда

1. Що називаємо *діалогом*?
2. Чи кожну розмову можна назвати бесідою?
3. Яку бесіду ви назвали б дружньою?
4. Доберіть антонім до прикметника *дружній*.
5. Як почуваються учасники дружньої бесіди?
6. Що необхідно для того, щоб бесіда була дружньою?
7. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: шанобли́во, чу́битися, уподо́бати, упертих.

1. Прочитайте тексти. Поміркуйте над тим, яку розмову можна назвати *бесідою*, яку бесіду — *дружньою*. Обґрунтуйте відповіді. Які почуття викликало у вас прочитання текстів? Назвіть невербальні знаки, розшифруйте їх. Котрий текст ви хотіли б змінити? Як саме?

І. Він зустрів її якось випадково, гасаючи в парку на велосипеді. Тереза стояла з мольбертом, пензлями й малювала. Здивувався, бо не сподівався її побачити, а надто — з етюдником.

— Не знав, що ти малюєш, — промовив Чалага. Сказав це тихо, радше собі, а не їй, але вона почула його.

— Тобі подобається? — запитала дівчина. У її великих сірих очах він помітив відблиски сонця.

— А мені здається, тут ніби чогось бракує...

Він стенув плечима:

— Та ні, ніби нічого... А можна дивитися, як ти малюєш? Я не буду тобі заважати.

— Звісно, але мені залишилося зовсім трішки... *(О. Сайко)*.

II. Наступного дня, коли Денис зустрічав Оксану біля її під'їзду, дівчина сказала:

— Ти знаєш, що Катька на вас образилася?

— О! — щиро здивувався. — А це ще чого?

— Бо вона думала, що ви, найближчі друзі, першими підтримаєте її ідею Супербалу й першими запишетеся в список героїв.

— Ага, — реготнув Денис.

— Не смішно, — Оксана холодно глянула на хлопця.

— Не смішно, це правда. Навіть невесело. Якби можна було повеселитися від душі, я б першим записався. А так, подумай сама: ну невже ми з Біланом схожі на тих, які фанатіють від різних там суперменів? *(за А. Кокотюхою)*.

III. Хлопці перезирнулися.

— Я Кость, — відрекомендувався мій новий знайомий. — Грати вмієш?

— Не дуже, — чесно зізнався я.

— Нічого, — заспокоїв мене Кость. — Головне — діяти злагоджено. Відбиваємо удари по черзі й не заважаємо один одному.

— А ти звідки? — запитав я.

— З Дніпра, — відповів Кость. — Але там у мене немає друзів.

— Як це — немає друзів? — не зрозумів я.

— Справжніх друзів, з якими я міг би вирушити в навколосвітню подорож.

Я задумався. Раніше мені здавалося, що для того, аби назвати когось своїм другом, достатньо їздити разом на велосипеді, багато сміятися та писати одне одному різні дурниці. Словом, проводити разом час... *(за Т. Шилом)*.

Прочитайте подану інформацію. Чи збігається вона з вашими визначеннями й припущеннями? Чи достатньо *«їздити разом на велосипеді, багато сміятися... писати одне одному різні дурниці... проводити разом час»*, щоб називатися друзями?

Ознаками бесіди є діалог, спільна тема й завдання, обмін думками. Дружньою бесіду роблять приязна атмосфера, взаємоповага, емпатія, толерантність і бажання порозумітися.

Бесіди бувають різними за місцем проведення, темою розмови й метою, яку ставлять перед собою співрозмовники.

Місцем проведення бесіди може бути школа, бібліотека, спортзал, кафе, парк, вокзал, громадський транспорт, власне житло, велелюддя тощо.

Люди обирають для бесіди різноманітні ***теми***: шкільні (робочі) справи, спорт, мистецтво, захоплення, тварини, події в країні (у світі), плани на майбутнє тощо.

Учасники дружньої бесіди ставлять перед собою зазвичай такі завдання: обговорити, з'ясувати, висловити ставлення, домовитися, поділитися почуттями та враженнями, порадитися, порозумітися тощо.

2. Розгляньте світлини. Визначте ймовірне місце, тему й мету бесіди. Оберіть одну зі світлин, складіть за нею текст дружньої бесіди й озвучте його в ролях.

3. Прочитайте текст. Які жанри мовлення тут згадано? Візьміть речення з тексту за репліки в дружній розмові. Складіть і запишіть бесіду двох друзів. Назвіть ознаки дружньої бесіди у створеному тексті.

Усе, що я тобі розкажу, хай буде нашою таємницею. І ти пообіцяй — ні, тут-таки, одразу мені пообіцяй, що це залишиться між нами й що ти не будеш сміятися!

А взагалі, смійся собі на здоров'я скільки завгодно, — я, правду кажучи, тепер уже й сам ледве стримуюся, щоб не розреготатися, — але не насміхайся! Ну, бо кому приємно, коли з нього насміхаються? У нашому класі таких немає. Думаю, що й у всій школі жодного не знайдеш.

Ото й мені неприємно *(І. Андрусяк)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Укладіть і запишіть правила дружньої розмови. Прокоментуйте їх.
2. Випишіть або складіть текст дружньої розмови двох літературних персонажів.
3. Напишіть есе «Чим для мене є дружба?».

§ 73. Конспект

Наука — це цікаво!

Головне завдання цивілізації —
навчити людину мислити.

Т. Едісон

Хочете стати цілеспрямованими — визначайте для себе цілі щоразу.

Бесіда

1. Із чим у вас асоціюється слово *конспект*?
2. Навіщо вам вивчати цю тему?
3. Поміркуйте й назвіть ситуації, коли знадобиться вміння конспектувати. Чи доводилося вам раніше щось конспектувати?
4. Пригадайте, що вам відомо про абревіатури. З якою метою їх створюють?
5. Якими застосунками ви користуєтеся, коли треба створити конспект?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: набу́ток, допи́тливість.

1. Прочитайте тексти про різні погляди на конспектування. Як би ви охарактеризували автора кожної думки? До котрої з них схиляєтеся?

І. У мене поганий почерк. Не люблю писати конспекти. Тому віддаю перевагу лише книжкам. Зараз узагалі ніхто конспектів не пише. Не за кожним лектором можна встигнути записати.

ІІ. Я обожнюю писати конспекти від руки, мене це не стомлює, бо я навчаюся з почутого виокремити головне, а ще — треную свою творчість і розвиваю уяву. Зміст почутого намагаюся уявити в певних о́бразах і замалювати їх. Це дає змогу мені замінити окремі слова малюнками. Крім того, шліфую звичку швидкопису *(з інтернету)*.

ІІІ. З мене досить. Ситий по горло. Я присягнувся більше не записувати механічним олівцем у записник, аж поки не знайду кращого способу створення нотаток. Новий спосіб приносив задоволення і був веселим. Я придумав назву для цього процесу — скетчнотатки. Вони не сухі та детальні, а прості й зрозумілі. Їх побудовано із цінних думок та ідей, які твій мозок збирає і накопичує під час розмов, нарад, випадковостей. Скетчнотатки стосуються того, як ти слухаєш і схоплюєш цінні ідеї, а не того, як гарно ти малюєш *(М. Роде)*.

2. Прочитайте подану інформацію. Узагальніть її і зробіть висновки щодо важливості вміння конспектувати.

Конспе́кт — це короткий виклад важливої інформації.
Уміння конспектувати важливе сьогодні для людини будь-якого віку, яка прагне щось пізнати, навчитися нового. Конспектування важливе ще й тому, що розвиває самостійність, увагу, уяву, пам'ять, аналітичне мислення.
Є такі *види конспектів*:
1) план-конспект *(запис матеріалу у вигляді розгорнутого плану)*;
2) текстуальний, або цитатний *(складається з уривків чи цитат оригіналу тексту)*;
3) вільний *(зміст передаємо своїми словами)*;
4) тематичний, або вибірковий *(конспектуємо не все, а лише якийсь аспект інформації)*.
Нині набуває поширення схематичний, або опорний, конспект *(інформацію подаємо у формі схем, малюнків, формул, діаграм тощо)*.

Критерії хорошого конспекту:
— стисліcть *(не більше 1/8 тексту оригіналу);*
— ясність, чіткість структури;
— точність змісту, фактична достовірність;
— наявність ключових елементів;
— оригінальне подання матеріалу;
— фіксація вихідних даних джерела.
Правила конспектування:
— виділяйте важливе *(кольором, шрифтом);*
— використовуйте позначення, символи;
— застосовуйте абревіатури, скорочення;
— уникайте зайвих слів, довгих і складних речень.

3. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Запишіть перелік запитань, відповіді на які тут є. Законспектуйте, обравши зручний для вас спосіб. Яких правил ви дотримувалися? Чи можна вважати ваш конспект хорошим? Чому?

Усім відомо, що перш ніж піде дощ, мають з'явитися хмари. Та звідки ж вони беруться? Повітря сповнене невидимих оку випарів води, що конденсується та перетворюється на рідину, краплі води. Ці краплини прилипають до часточок солі та пилу — так званих аерозолів. Піднімаючись догори, повітря вистигає, його здатність утримувати випари води знижується — виникає конденсація. Коли ж повітря перенасичене й більше не здатне утримувати випари води, виникають хмари.

Є різні типи хмар: перисті (*cirrus*, дуже високі й тонкі хмаринки), купчасто-дощові (*cumulonimbus*, дуже великі грозові хмари), купчасті (*cumulus*, окремі пухнасті хмарки) і шаруваті (*stratus*, сірі шари хмар, що утворюються на будь-якій висоті). Звісно, не кожна хмара свідчить про те, що збирається на дощ, та якщо в її латинській назві є суфікс *-imbus* або префікс *nimbo-*, тоді ця хмара дощова *(С. Стенб'юрі)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте конспект одного з параграфів підручника історії або української літератури.
2. Ознайомтеся з можливостями застосунків для підготовки конспектів, наприклад Microsoft OneNote — застосунок для нотаток. Складіть інструкцію або запишіть відео, як користуватися ним.
3. Напишіть есе «Чи справді наука — це цікаво?».

§ 74. Комунікативні наміри. Поділитися враженнями

Будьте господарями свого життя

Враження стають яскравішими,
якщо ними ділитися.

Е. Бусбі

Визначте цілі на цей урок і день, щоб наповнити його добрими й корисними справами. Контролюйте реалізацію цілей.

Бесіда

1. Що називаємо *комунікативним наміром*?
2. Назвіть відомі вам комунікативні наміри, доберіть приклади з власного життя.
3. Які наміри спричиняють конфлікт?
4. Чи любите ви ділитися враженнями? З ким найчастіше?
5. Про які враження хочеться розповісти насамперед? А які частини мови для цього треба використати?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: розкі́шний, запа́морочливий, дивови́жний, си́ла-силе́нна, захо́пливий, приголо́мшувати.

За тлумачним словником, ***вра́ження*** — це те, що залишається у свідомості людини від побаченого, пережитого, прочитаного тощо. Отже, *ділитися враженнями* — це розповідати комусь про побачене, пережите, прочитане.

Ділитися враженнями можна з власної ініціативи й на прохання співрозмовника / співрозмовниці. Щоб ваші враження зацікавили їх, робіть це красиво, яскраво, образно. Не обмежуйтеся репліками «Добре!», «Круто!», «Так собі!», «Неймовірно!», уникайте чужого «Вау!».

Послідовність може бути такою:

1) назвіть емоцію, почуття, що переповнюють вас *(я рада (-ий), задоволена (-ий), зворушена (-ий), розчарована (-ий), засмучена (-ий), обурена (-ий)* тощо);

2) охарактеризуйте враження, уживши прикметник, прислівник, порівняльний зворот *(Розкішна виставка! Неймовірно цікаво! Надто одноманітно… подібне до фантастики!)*;

3) деталізуйте подію, ситуацію *(по-перше, … по-друге, … по-третє …* або: *спочатку … , потім … , далі …).*
Завершити можна порадою *(раджу побачити (прочитати, відвідати), не варто планувати)* або висновками *(Одним словом, я добре провела / провів канікули. Загалом це не лише цікаво, а й пізнавально. Прикро, що даремно згаяла / згаяв час).*

1. Пригадайте подію (явище, інформацію), що справила на вас сильне враження. Які емоції вона викликала? Користуючись поданим зразком, поділіться своїми враженнями.

2. Прочитайте зразки текстів, за допомогою яких мовці діляться враженнями. Прокоментуйте й оцініть їх.

І. Познань — фантастичне історичне місто, у якому кожен має побувати. Я відвідала безліч гарних місць і цікавих екскурсій, їздила до Гданська та Сопоту на море. Також познайомилась із великою кількістю прекрасних людей із різних куточків світу. Я дуже вдячна, що в мене була можливість відвідати літні курси Nawa. У мене залишилося багато яскравих спогадів та емоцій після цієї поїздки, які ніколи не забуду *(Ю. Іваніцька)*.

ІІ. Неймовірні враження від професійної акторської гри. Краєвид, костюми акторів, діалект — усе це неабияк доповнює незабутній сюжет кінострічки! Після перегляду ми почерпнули багато патріотичної інформації та переконалися в унікальності українського духу! Також здобувачі освіти довідалися про давні українські традиції і звичаї карпатських жителів. Кінофільм «Довбуш» укотре переконав нас, що український народ незламний та нездоланний, отже, перемога в російській загарбницькій війні — за нами! *(М. Ґавадзин)*.

ІІІ. Я скажу чесно: дебютний виклик до збірної України — це дуже несподівано. Я тільки думав про те, щоб працювати на тренуваннях, робити все можливе та неможливе, аби потрапити сюди. Був дуже-дуже щасливий, коли отримав повідомлення. Як і для кожного, це дуже важливо для мене. Починаючи із шести років — це була моя мрія *(М. Таловєров)*.

3. Прочитайте текст. Чи склалося у вас враження про Америку? Чи цікава для вас така інформація? Про що свідчать ці враження? Як вони характеризують оповідачку? Назвіть слова з тексту, що позначають здивування дівчини. Випишіть слова з емоційно-оцінними суфіксами.

Обіцяла ділитися враженнями про Америку — тож тримайте!

Справді вражають розміри. Тут усе ВЕ-ЛИ-ЧЕЗ-НЕ! Величезні й широчезні дороги, величезні порції в ресторанах, величезні готелі, величезні магазини, гігантські моли (це не просто бутики, крамниці, кав'ярні, ресторани й кінотеатри, це справжнє місто в місті — з окремими вуличками, парковками тощо). Тут гігантські навіть пляшки з молоком! Правда, ту ємність навіть пляшкою не назвеш, вона містить 3,78 л! А ще величезні музеї *(Н. Ясіновська)*.

4. Прочитайте текст. Перекажіть його від 3-ї особи. Яку книжку ви недавно прочитали? Поділіться, що вас у ній вразило найбільше.

Знаєте, чим мене прикро вразила стаття у вікіпедії про Варвару Ханенко? Що там немає жодного слова про її маму. Навіть якщо Варварина мама не була такою видатною, як батько, це неправильно.

Отож це було справою принципу — знайти про Варварину маму хоча б щось і присвятити їй бодай кілька рядків у своєму щоденнику. І я знайшла те, що треба *(Дз. Матіяш)*.

5. Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути обмін враженнями. Використайте у своєму мовленні «слова вашого дня».

Проаналізуйте свою роботу на уроці за довільною схемою.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію теми цього уроку так, як ви її собі уявляєте на уроці й поза межами школи.
2. Чи спостерігали ви, як сходить чи заходить сонце? А як виблискує діамантами роса? Що найчастіше ви любите спостерігати? Запишіть і поділіться своїми враженнями від неймовірної краси природи.
3. Напишіть есе «Найсильніші мої враження цього року».

§ 75. Мовні й позамовні засоби гармонійного спілкування *(елементи ввічливості, жести, міміка, усмішка, комплімент)*

Розкіш спілкування

Я б обміняв усі свої технології
на зустріч із Сократом.

С. Джобс

Сформулюйте свої цілі на урок і запишіть їх. Не шкодуйте красивих ниток, вишиваючи цей день!

Бесіда

1. Прочитайте епіграф. Що вам відомо про Сократа? Хто такий Стів Джобс? Що означають його слова?
2. Яке спілкування називають *гармонійним*? Як гармонійність можна порушити жестами чи мімікою?
3. Яке значення має комплімент? Як часто ви робите людям, які вас оточують, компліменти?
4. Наскільки важливо для людей прагнути гармонії в спілкуванні?
5. Що означає бути ввічливими? Назвіть елементи ввічливості.
6. Чому, на вашу думку, письменник А. де Сент-Екзюпері назвав спілкування розкішшю?
7. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: хист, сподіва́ння.

1. Прочитайте текст. Яка інформація в ньому основна, яка — другорядна, а яка — прихована? Визначте в ньому елементи ввічливості. А яких елементів бракує в тексті? Чи можна розмову дітей назвати *гармонійною*? Які ознаки дають вам підстави для відповіді?

Наступного дня, побачивши Славка, що сидів на гумовому колесі, ми всією ватагою підійшли до нього. Сашко простягнув йому руку.

— Ти справжній пацан, — з повагою промовив він, — не знаю, чи я б так зміг... Напевно, ні, я висоти боюся... А ти герой! Ти врятував мою сестру!

— Який я герой? Я взагалі теж висоти боюся, — трохи зніченo озвався Сашко.

— А хочеш грати в нашій футбольній команді? — запитав я. Він стенув плечима... *(О. Сайко)*.

Назвіть жести, що супроводжують комунікацію. Розшифруйте їх.

2. Прочитайте речення. Назвіть згадані в них позамовні засоби спілкування. Поясніть, що вони означають.

1. «Поглянь», — прошепотів Дмитро, кивнувши в бік нашого будинку *(О. Сайко)*. 2. «Ох, ти... — бабуся пригорнула Тіну до себе. — Облиш. Зробимо малій подарунок. Але! — Строго підняла палець: — Допомагати! В усьому!» *(О. Рижко)*. 3. «О, моя золота дитино! Ти єдина, хто поставив правильне запитання!» — Анна ніжно поцілувала донечку в кучеряву голівку *(В. Захабура)*. 4. Олеся послала подрузі повітряний поцілунок і побігла до хлібного кіоску. 5. «Гляньте! Он хтось виставив малюнки. — Аліна тицьнула пальцем у монітор. — Подивимося?» 6. «Я знаю, навіщо ти це робиш. Дякую, не треба», — Олеся похитала головою. 7. Дарка запитально звела брови... *(Н. Ясіновська)*. 8. Оскар ще кілька разів підстрибнув, підморгнув, і наші стежки розійшлися. Що означало те підморгування? *(У. Старк)*.

Крім слів, люди використовують у своєму мовленні позамовні засоби: міміку, погляди, пози, рухи тіла тощо. Найпоширеніші серед них — погляд, вираз обличчя та жести.
В українській мові є багато слів, точність яких у процесі спілкування визначають жести. Наприклад: *там, туди, звідти, вони*.
Жести в спілкуванні виконують важливі функції: або доповнюють і супроводжують слова, або заміняють їх.

3. Розгляньте малюнки. Розшифруйте зображені на них жести.

Назвіть жести, якими ви неодмінно користуєтеся на уроках. Котрі з них супроводжують слова, а які — замінюють? Пригадайте вивчені жанри мовлення. Які жести доцільні під час використання їх?

Неодмінно враховуйте значення жестів, коли спілкуєтеся з іноземцями. Оскільки одні й ті ж жести в різних народів можуть трактувати інакше.

4. Поміркуйте спільно над поданими запитаннями та виконайте завдання.

1. Якими жестами людина може висловлювати вдячність, а якими — захоплення? 2. Коли доцільний жест «поплескування по плечу», а коли — ні? 3. За допомогою яких жестів зустрічають гостей і запрошують їх до господи? 4. Доберіть епітети до слова *погляд*.

Міміка дуже важлива для спілкування, адже вона віддзеркалює емоційний стан людини, увиразнює її думки, дії та бажання.

5. Прочитайте текст. Прокоментуйте його, висловивши свою згоду чи сумніви.

Більше 55 % інформації про співрозмовника ми отримуємо через його рухи, пози, зовнішній вигляд, міміку й жести. Тобто через позамовні сигнали. Близько 30 % — засобами голосу, його тембру, інтонації та гучності. Лише 7–8 % — через самі слова.

6. Уважно розгляньте світлини. «Прочитайте» кожну емоцію, яку передають міміка й жести, назвіть її. Чому для гармонійного спілкування важливо вміти керувати своїми емоціями?

«Озвучте» кожне зображення, дібравши відповідну до міміки фразу.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте повідомлення про особливості жестів в одній із країн світу *(на ваш вибір)*.
2. Дослідіть значення жестів за допомогою рук. Котрі з них недоречні?
3. Напишіть есе на одну з тем: «Що можна прочитати в погляді людини?», «Три речі, які треба обов'язково зробити цього літа».

§ 76. Засоби прикрашання мовлення: фразеологізми, інтонаційний малюнок

Сенс життя

Сенс життя, мабуть, полягає в тому, щоб зробити щось добре, щоб до чогось іти, зростати, розвиватися, залишити добрий слід...

І. Дзюба

Визначте для себе цілі на цей урок і досягайте їх.

Бесіда

1. Що означає слово *прикраса*? Де найчастіше його вживаємо? З якою метою люди щось прикрашають?
2. Що слугує прикрасою кімнати до різдвяно-новорічних свят?
3. Згадайте традиційні жіночі прикраси українок.

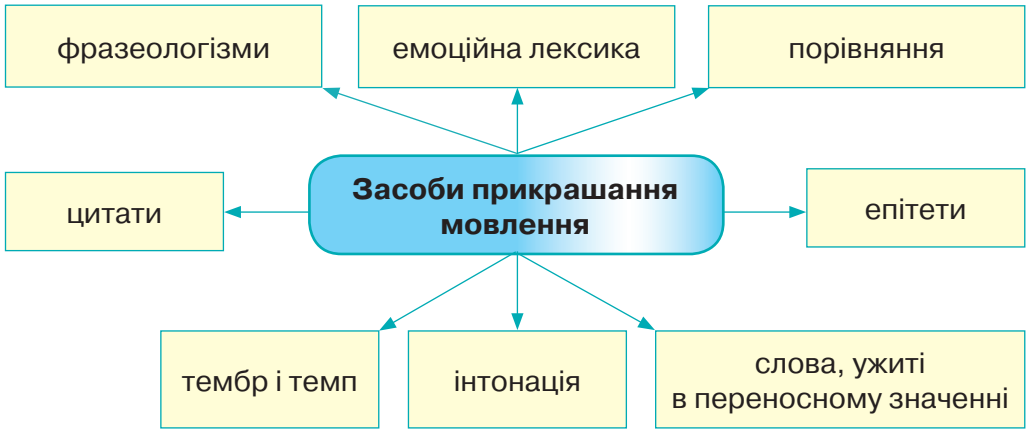
4. А що ж тоді є *прикрасою мовлення*? Навіщо мовлення прикрашають? І чим?
5. Що називаємо *фразеологізмами*?
6. Що вам відомо про інтонацію? Які є види речень за інтонацією?
7. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: прикра́са, озді́ба.

1. Зіставте речення. Про що в них ідеться? Яке з речень розвиває вашу уяву й викликає більше емоцій? Чому?

1. Хатки були дуже ошатні. / Хатки були такі ошатні, наче збиралися кудись у гості *(М. Стельмах)*. 2. Людина згодом примириться, так і я почав звикати до лісової їжі. / «Коли мусиш, то й камінь укусиш» — казали в нашому селі. Сяк-так я починав звикати до своєї лісової трапези. 3. За роботою дні минали швидко. / За роботою дні минали, як виляски батога *(М. Дочинець)*.

2. Розгляньте схему. Підготуйте за інформацією, яка в ній уміщена, розповідь про засоби збагачення мовлення. Наведіть приклади, що записані нижче.

1. Річка гоготала, сміялася, захлиналася з радості.
2. Липнева ніч коротка, як пташиний ніс.
3. Суботнього ранку вкрадливо зашемрав дощ.
4. Асфальтівка плавно перейшла в щербатий путівець.
5. У її очах знову ожили маленькі веселі джмелики.
6. У душі проростала тонка травиночка надії.
7. Того вечора я занотував ще одну фразу: «З тими людьми на всі боки морока».

8. Дід відкрив мені нове розуміння: якщо ти не маєш те, що любиш, полюби те, що маєш.

9. «Овва, — розраював нещасного перевізник, — немає річки без води, а війни — без втрат».

10. Такий закон світу: кому цвіте, кому в'яне.

11. Слухала, чекала, надіялася, доки не отямилася: криве не стане рівним *(із творів М. Дочинця)*.

3. Прочитайте фразеологізми. З'ясуйте, що вони означають. Випишіть ті, які найбільше вам сподобалися. Складіть діалог, у репліках якого використайте кілька фразеологізмів.

Приносити додому дзвони в ногах. Підставив бог свою бороду, то чіпляйся за неї. Якщо так говорити про святе, то краще зжувати язик. Добре, коли біля людини покручує хвостом гумор. У чужі криниці легше заглядати, аніж свою викопати. Не ти коріння носиш, а коріння тебе. Як не їла душа часнику, то й тхнути не буде. Нехай гнеться лоза, а ти, дубе, кріпися. Хто варить лихо, той їстиме біду. Безкрилий не народить крилатого. Такі люди з біди черпають радість, зі страху — сміх, а з болю — натхнення. Що міль не з'їсть — то сточить заздрість. Знання людині — що крила пташині *(нар. тв.)*.

4. Доберіть і запишіть українські прислів'я про мир. Як вони характеризують український народ?

5. Прочитайте речення. Які слова «підказують» вам інтонацію? Що станеться, якщо інтонацію переплутати? Чому інтонація важлива? Прокоментуйте зміст сьомого речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. «І чому ж?» — ущипливо запитав Ромко *(А. Бачинський)*. 2. «Рано тобі ще знати цю таємницю», — сумно відповідає Георгій. 3. «А довго живуть малюнки?» — із цікавістю запитує дівчинка. 4. «Дивовижа! — замислено промовила тітка Наталя. — Хто ж це так постарався?» 5. «У тебе щось трапилося?» — сполошилася Наталя. 6. «Устигнеш, до осені є час! А тут іти недалеко — усього три вулиці!» — гаряч-кував Артем *(О. Радушинська)*. 7. «Хочеш вирвати людині крила — забери в неї народне мистецтво», — зітхає мольфар *(В. Чорней)*.

Інтона́ція (від латин. *intono* — голосно виголошую) — сукупність елементів мовлення: мелодики (тону), ритму, темпу, наголосу. За допомогою інтонації мовець відображає своє ставлення до висловлюваної думки, передає почуття та переживання, доводить висловлення до повної завершеності.

6. Прочитайте речення з різною інтонацією. Як на зміст впливає інтонація?

1. Що то за маленьке дерево росте біля паркану? 2. Але що я можу зробити? 3. Оце так порядок!

7. Прочитайте текст мовчки, обдумуючи інтонацію. Прочитайте вголос. Які слова потрібно виділити інтонаційно? Чи поставало перед вами запитання, з яким звертається автор? Як би ви на нього відповіли?

Що найважливіше в житті? Якщо ми запитаємо людину, яка помирає з голоду, вона відповість: «Хліб». Якщо звернемося із цим запитанням до того, хто замерзає, відповідь буде: «Тепло». А якщо запитаємо самотню та покинуту людину, то вона скаже: «Спілкування з іншими людьми».

А якщо задовольнити всі запити — чи залишиться щось таке, у чому людина відчуватиме потребу?

Кожен із нас, звичайно, мусить їсти. Кожному потрібні любов і турбота. Та є і щось інше, чого потребують усі. Люди впродовж століть прагнули знати, хто вони й для чого живуть.

Потреба зрозуміти, для чого ми живемо, не така вже й випадкова, як, скажімо, колекціонування поштових марок. І хто цікавиться цим, приєднується до мільйонів тих, хто знайшов спосіб для розв'язання його, відколи людство існує на планеті *(Ю. Гордер)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

8. Виконайте домашнє завдання.
Об'єднайтеся в групи по п'ять осіб для виконання проєкту «Що можуть фразеологізми?». Для цього погортайте фразеологічні словники, щоб виявити, на що спрямовує народ свою мудрість. Як приклади наводьте найцікавіші, на ваш погляд, і маловідомі фразеологізми.

§ 77. Бар'єри спілкування

Що таке життєва позиція?

Життєва позиція — це не просто здатність, а готовність діяти певним чином.

Д. Гоулман

Поставте перед собою цілі на цей урок і прагніть досягнути їх. Так ви стаєте цілеспрямованими.

Бесіда

1. Що постає у вашій уяві, коли ви чуєте слово *бар'єр*? Де найчастіше ви його вживаєте? Які емоції з ним пов'язані?
2. Якби вам довелося його намалювати, що ви зобразили б?
3. Чи легко вам удається комунікувати?
4. Чи задоволені ви результатами кожного спілкування?
5. Що може бути перешкодою для гармонійного спілкування?
6. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: **бенте́жити, непоко́їти.**

1. Розгляньте світлини. Які бар'єри на них відображено? Який малюнок або світлину ви ще б додали?

Бар'є́ри спілкува́ння — це труднощі, перешкоди, що заважають взаєморозумінню та успішній взаємодії в процесі спілкування.

2. Прочитайте подану нижче інформацію. Чи є в цьому переліку бар'єр, який вам ще не вдалося подолати? Поміркуйте над тим, як долати бар'єри спілкування.

1) негативні емоції *(страх, гнів, образа, роздратування, невпевненість у собі, страждання, сором, провина, огида тощо);*

2) моральна несумісність *(у співрозмовників різні цінності, виховання, наміри, рівень культури, світобачення тощо);*

3) брак знань і досвіду *(незнання правил спілкування, етикету, недостатньо практики ефективного спілкування, невміння слухати, бідний активний словник тощо).*

3. Прочитайте текст. Чи можна таке спілкування назвати *гармонійним*? Які засоби свідчать про це? Що, на вашу думку, є перешкодою? Як її подолати?

Як і до школи, і на танці, Кет ходила до психолога, бо мусила. Ні про що не хотіла розповідати, та все ж Руслані її вдалося розговорити. Одного разу вона запитала Кет:

— Тобі незручний час для наших зустрічей? Може, перенесемо?

— Та ні, нормально, — буркнула дівчина.

— Просто ти завжди спізнюєшся, то я подумала, може, ти не встигаєш...

— Ні, я просто не хочу сюди ходити, — різко відізвалася Кет. — Я просто хочу, щоб мені дали спокій! Ніхто не знає, як до мене говорити, бо ж у мене травма! — вона театрально перекривила уявних співрозмовників. — Ото тільки дівчата пробують якось розважити. Але мені не хочеться ніяких розваг, не хочеться нікого бачити, невже не зрозуміло? *(Н. Ясіновська)*.

Щоб подолати більшість бар'єрів, потрібно багато працювати: учитися керувати своїми емоціями *(долати страх, приборкувати гнів, не давати обра́зам брати над вами гору, вірити в себе, у свої сили, щоб поступово ставати впевненими та ін.)*;

переконувати співрозмовників у важливості цінностей для людини *(якщо ж не вдається — припиняти спілкування з людьми, які нехтують людською мораллю та цінностями)*; учити правила спілкування, норми етикету, багато читати, щоб збагатити свій словник; і головне — набувати досвіду, не втрачати жодної нагоди поспілкуватися із цікавими людьми. І ця праця обернеться сторицею, бо спілкування — річ надзвичайно корисна й важлива!

4. Прочитайте текст. Розкажіть про свої враження від прочитаного. Перебудуйте його на діалог. Що заважає порозумінню мовців? Яке значення для людини має лексичний запас? Як ви реагуєте на невідомі слова, що трапляються вам у тексті, у розмовах? Які слова вам незрозумілі? Висловте припущення, що вони означають, а потім звірте за словником їхнє значення.

Дивне було це перетворення. Він ніби потрапив у якийсь паралельний світ, повний нових вражень, подій та навіть слів. Якщо раніше мова Славка, крім звичайних слів «для дому» й «для школи», складалася переважно з комп'ютерного сленгу, то тепер довелося освоїти трохи інші поняття. Добре, що й хлопці, і родичі терпляче пояснювали, що й до чого. Бо спробуй зрозуміти, що має на увазі дядько Микола, коли просить подати мантачку. Що воно таке, ота мантачка, із чим її їдять? Звідки міському жителю, який змалечку тільки й бачив, як косять траву газонокосарками, знати, що таке точило для коси? Тому Славко притягнув візка, подумавши, що «ман» (це він знав з уроків історії, коли ще мануфактуру й манускрипт учили) означає «ручний». Ну, і ще плюс «тачка»...

А далі були дри́ветня, шкрабанці́, кавра́тка, нали́гач і багато-багато чого іншого *(А. Коршунова)*.

Які ідеї виникали у вас упродовж уроку? Що ви хотіли б обговорити додатково? Якщо успіхи навіть незначні, похваліть себе.

5. Виконайте домашнє завдання.
Об'єднайтеся в групи по п'ять осіб для виконання проєкту «Слово в усіх вимірах». Для дослідження оберіть одне з поданих слів.

Бентежити, літепло, осоння, припічок, покуття.

§ 78. Суперечка та сварка

Навчаємося жити в колективі

Талант перемагає в іграх, але командна робота й інтелект виграють чемпіонати.

М. Джордан

Поставте собі запитання: *Що я отримаю, коли цього навчуся? Що буде, якщо я не почну цього робити? Що може мені заважати на шляху досягнення моєї цілі?* Відповівши на них, сформулюйте свої цілі.

Бесіда

1. Що мають спільного й чим відрізняються суперечка та сварка?
2. Як уникнути сварки?
3. Чи доводилося вам бути учасниками / учасницями сварки? Якими були її результати?
4. Чим корисна суперечка?
5. Чому ця тема важлива? Як знання її сприятимуть вашому життю в колективі?
6. Що було б, якби люди перестали сваритися?
7. Що ви робите, аби поліпшити свій настрій? Про що думаєте?
8. Що означають «слова вашого дня»?

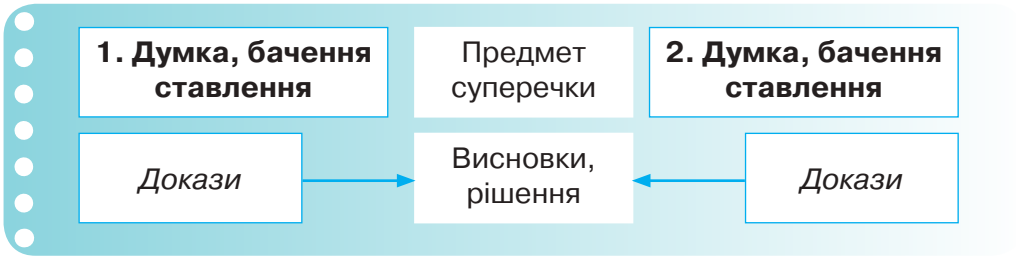
Слова вашого дня: заохо́чувати, палки́й, прибо́ркувати.

Супере́чка — це вид конструктивного, гармонійного спілкування, за її основу взято протилежні чи різноманітні думки й погляди, підтверджені доказами.

Сва́рка — це конфліктне спілкування, що базується на протистоянні мовців і небажанні дослухатися до думки одне одного. У результаті сварки між мовцями погіршуються стосунки, що стає причиною негативних емоцій.

У процесі суперечки співрозмовники обговорюють певну проблему, висловлюють своє ставлення, а в результаті знаходять спільне рішення, пропонують способи розв'язання її.

Суперечка буде більш ефективною, якщо її учасники думатимуть не про те, хто виграє, а хто програє, а спільно бажатимуть розібратися в доказах, що вплинуть на їхню думку, позицію. Перемагати має істина. Визнає хибність своєї думки сильна людина.

1. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Хто є учасниками розмови? Про що сперечаються співрозмовники? Що є предметом суперечки (судженням, думкою, яку обговорюють)? Хто з них більш переконливий? Яке рішення ухвалили б ви на місці дівчинки?

— Так, це багато грошей, — сказав пан Гольдштерн поважним тоном. — Я виплачу їх за однієї умови: п'ятдесят відсотків цих коштів ти відкладеш на зберігання.

— Та я всі заощаджу! — радісно запевнила Кіра. — Зрештою, моя мета — поїздка до Сан-Франциско вже наступного року!

— Я не це мав на увазі, — заперечив чоловік. — Те, про що ти кажеш, — це витрати, а не заощадження. І воно добре, бо ж саме на це призначався твій заробіток. Та щоб стати заможною людиною, треба ще й відкладати гроші, тобто ти повинна мати заощадження, які ніколи не витрачатимеш.

— Навіщо ж гроші, якщо їх не витрачати? — здивувалася дівчинка.

— Щоб жити на них, — відповів пан Гольдштерн.

— Але якщо я почну заощаджувати, моя поїздка до Каліфорнії відкладеться на тривалий час...

— А це вже тобі вирішувати, — сказав чоловік. — Не витримавши, ти можеш узяти гроші й витратити їх на щось. Щойно назбиравши необхідні три тисячі, можеш полетіти до Каліфорнії. Але ти можеш обрати й інший шлях: частину грошей постійно відкладати, й одного дня матимеш стільки, що до Каліфорнії зможеш літати щороку на самі лише відсотки... *(за Б. Шефером)*.

2. Прочитайте текст. Хто з учасників спілкування прагне гармонії? Обґрунтуйте свою думку. Прокоментуйте позицію кожної з дівчат.

— Ну? — спитала Інна, коли Олеся закінчила читати вголос її допис.

— Що — ну? — відповіла запитанням на запитання Аліна.

— Що скажете?

Олеся мовчала. От ніби вона давно все те знала, але слова якось по-новому склалися. Й Інці вдалося щось у ній зачепити.

— Життя надто коротке, щоб читати етикетки, — легковажно кинула Аліна.

— А я спробую, — відказала Олеся. — Не тільки читати етикетки, а й серйозніше ставитися до твоїх порад.

— Ну, дякую, дорогенька. Якщо завдяки моєму блогові хоча б кілька людей задумається і змінить свій раціон, я буду щаслива.

— Дивні речі тобі потрібні для щастя, — засміялась Аліна. — Хоча... чому б ні? Великий дім і багаті батьки в тебе є, найкращий хлопець у місті є. — Аліна піймала Іннин погляд із-під зведених брів. — То що ще треба? У тебе немає жодних проблем, от ти й переймаєшся харчуванням і здоров'ям *(Н. Ясіновська)*.

3. Чи знайома вам ситуація: ви чи ваші брат або сестра принесли додому бездомне цуценя? Батьки або близькі люди не дозволяють його залишити вдома. Поділіть між собою ролі («батьки або близькі люди» — «діти»), чітко сформулюйте думки, доберіть докази та покажіть, як можна дійти згоди. Використайте подані конструкції.

Пропонуємо обговорити спільно проблему ... . Є дві думки ... . Перша — ... . Друга — ... . Пропонуємо дізнатися думку кожної сторони й аргументи ... . Зробимо висновки: ... . Завдяки пропозиції ... можемо ... .

Які висновки ви для себе зробили? Чим тема уроку для вас корисна?

4. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Культура суперечки», дібравши найважливіші правила поведінки, щоб суперечка була ефективною.
2. Складіть і запишіть діалог, за основу якого взято суперечку про доцільність сортування сміття (про шкідливість спалювання сміття).
3. Напишіть есе «Як навчитися жити в колективі?».

§ 79. Правила хороших слухачів

Слухання — лідерська звичка

Мистецтво слухати — один із секретів привабливості.

Дж. М. Темплтон

Думайте про свою мету не як про щось розмите й примарне, а в чітких і конкретних обрисах. Пам'ятайте: брак планування — це планування провалу *(Дж. М. Темплтон)*.

Бесіда

1. Що, на вашу думку, означає *слухати*?
2. Чи можна вважати тишу показником слухання?
3. Яких слухачів / слухачок ви прагнете мати, коли спілкуєтеся? А якими слухачами / слухачками ви є на уроці?
4. Що означають «слова вашого дня»?

Слова вашого дня: осягну́ти, нагóда.

1. Прочитайте речення. Про що в них ідеться? Зробіть висновки, узагальнивши всі думки.

1. Людині потрібно лише два роки, щоб навчитися говорити, і шістдесят літ, щоб навчитися тримати язик за зубами *(Л. Фейхтвангер)*. 2. Бог дав тобі один рот і два вуха. Тож і користуйся ними в такій пропорційності *(нар. тв.)*. 3. Не слухати — це не тільки брак ввічливості, а й ознака зневаги. Ніщо так не окупиться в спілкуванні з людьми, як милостиня уваги *(О. де Бальзак)*. 4. Ми сприймаємо говоріння як соліста музичного гурту. А слухання — це бас-гітарист. Він не такий гламурний, йому часто не приділяють належної уваги, однак він життєво необхідний для дотримання ритму. 5. Найкращими співрозмовниками є найкращі слухачі *(Дж. Борґ)*. 6. Один із найшвидших способів змусити людей думати про вас добре — вислухати їх *(А. Шопенгауер)*. 7. Усіх мудрих людей об'єднує одна риса — уміння слухати *(Ф. Тайгер)*.

2. Розгляньте світлини. Кого із зображених тут людей ви хотіли б мати за слухача / слухачку? Чому? Які жести й міміка свідчать про те, як людина слухає?

Слу́хати — означає напружувати орган слуху, а ***чу́ти*** — напружувати мозок, концентрувати увагу на словах мовця.

Уміння слухати дає такі ***можливості***:
— зрозуміти те, про що говорять;
— долати бар'єри в спілкуванні;
— краще сприймати нові ідеї;
— підвищувати довіру до себе;
— сприймати вас як надійну людину;
— забезпечувати ефективність комунікації.

3. Прочитайте речення. Назвіть слова, що вказують на те, якими є слухачі. Що означає *«запитувати на автопілоті»*?

1. «Чому це в мене немає жодних шансів?» — на автопілоті запитую я, не зовсім розуміючи Маргаритині розміркування. 2. Ой, здається, я щось пропустила. Я так задумалася про жирафів, що прослухала те, що казав тато, тому запитую, мабуть, невпопад: «Ну, це ж ніби добре — ділитися з іншими? І жертвувати кошти?» *(Дз. Матіяш)*. 3. «Слухай, — зглянулася над хлопчиком Урсула, — а що ти мав на увазі під "закляттям"?» 4. «От і добре. То слухай: жила собі проста дівчина, на ймення Аґнешка...» Він спершу так і сидів, не дивлячись на бабусю, утягнувши голову в плечі. Потім підвів погляд, уважно глянув... *(Володимир Аренєв)*.

Доберіть фразеологізми, що характеризують слухання, наприклад: *слухати через верх*.

4. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Чи слухають співрозмовники одне одного? Як ви це визначили? Поясніть написання виділених слів.

— Мені здається, краще, коли в тебе багато грошей, ніж коли їх мало або взагалі **не/має**, — міркую вголос.

— Я теж свого часу дійшов такого висновку, — сміється тато.

— Чому тоді гроші є **не/в/усіх**? Або чому багато людей каже, що їм бракує грошей?

— І на це запитання я довго шукав відповідь.

— І, мабуть, **не/знайшов**? Бо ж завжди були бідні і багаті.

— Авжеж. Але якби **не/було** дуже багатих людей, то не було б меценатів і фундаторів, які можуть **не/лише** задовольняти свої потреби та дбати про родину, а й давати великі суми на розбудову власного міста, на благодійність, як Микола Терещенко, про якого ти зараз фанатично читаєш.

— Ага. Він класний *(Дз. Матіяш)*.

Хто такі *меценати* й *фундатори*? Про кого із заможних людей минулого, крім М. Терещенка, ви можете розповісти як про мецената?

Отже, тиша — це не показник уваги.
Головні показники взаєморозуміння — це словесна *позитивна реакція* на почуте (фрази «так, я розумію», «так, погоджуюся»; формулювання запитань тощо); *зовнішній вияв* уваги (поза, зосереджений погляд, кивання головою, усмішка, оплески тощо); *зоровий контакт*.
Отже, *слухати* — це не просто мовчати, а здійснювати цілеспрямоване вольове зусилля, щоб почути свого співрозмовника. *Слухати* — це заплатити своєю увагою, тобто обміняти свою увагу на те, що вам необхідно.

Чим збагатив вас урок? Чому це важливо? Про що ви ще хочете дізнатися?

5. Виконайте домашнє завдання.
Підготуйте презентацію на одну з тем: «Урок, що найбільше мене здивував», «Найцікавіша тема в цьому році», «Уміння, які мене збагатили».

§ 80. Повторення та узагальнення вивченого за рік

Сформулюйте власні цілі на цей урок.

1. Що означають «слова вашого дня»? Які з них — найкорисніші? Випишіть ті, що наповнять цей день.

Слова вашого дня: наснáга, виснóвувати, сягнýти, полéгкість.

2. Прочитайте виразно вірш. Уставте на місце крапок пропущені слова. Які картини постають у вашій уяві? Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. З якою метою їх подано? Випишіть слова, використані для створення емоційності тексту. Поясніть значення виділених слів. Чи можна сприйняти текст цілісно, якщо в ньому є незрозумілі слова? Розпізнайте в малюнках поетичні рядки. Наведіть із тексту приклади частин мови, які ви вивчали впродовж року.

Дзумить бджола у липовому цвіті,
І полуниця гріється на сонці.
Весна побігла. По стежині літо
Суниці запашні несе … .

Виблискують черешні соковиті,
Лягають трави росяні в покоси.
Червоний мак красується у житі,
Над ставом верби розплітають … .

Малих пташок притихло **стоголосся.**
В гніздечках їсти просять пташенята.
Пшеничний лан зазеленів колоссям.
Вчить жайворон своїх дітей … .

Лиш **стрибунці** сюрчать в траві уволю.
— Ку-ку! Ку-ку! — зозуля лік збиває.
Ген море льону голубіє в полі,
І вітерець легенький … .

Червневі дні у сонячних загравах.
Радіють діти: «Біжимо до річки!»
Запахло медом у духмяних травах,
Все довший день, стає коротша … .

М. Яновська

3. Перепишіть текст, уставляючи пропущені букви та знімаючи риску. Підкресліть наявні в тексті форми двох слів. Назвіть два-три правила, які можна проілюструвати прикладами з тексту. Випишіть із тексту дієслівні форми, визначте їхні морфологічні ознаки, прокоментуйте виражальні можливості. Доберіть кілька прислівників, які ви як автор / авторка використали б у тексті. Назвіть емоції, які викликав у вас текст. Як ви розумієте зміст завершального речення?

Шурхоче тирса* край дороги, скаржиться Чумацькому Шляхові, що тісно їй стало в степу, бо весь він зораний і засіяний. І волошки пром..вають росою сонні очі, теж скаржаться зорям, що в..роджується їхній ар..стократичний син..о/окий рід. І чому їх люди так не/навидять, чому винищують скрізь, де тільки побачать? Хіба ж не вони є окрасою степу? О жорстокий, меркантильний вік! Тільки користі дошукуєшся ти в усьому. Навіть до зір простягаєш руки, навіть там сподіваєшся знайти для себе користь. Бережіться, зорі, сучасних людей! *(М. Руденко)*.

Оцініть свої досягнення за навчальний рік.

1. Чого ви навчилися впродовж року? У яких ситуаціях можна застосувати здобуті знання і набуті вміння?
2. Який матеріал вивчили легко, а над яким довелося попрацювати більше?
3. Що вас найбільше зацікавило, вразило, здивувало на уроках української мови?
4. За що ви хочете подякувати вчителеві / учительці й однокласникам / однокласницям? Зробіть це.

4. Виконайте впродовж літа всі варіанти домашнього завдання.

1. Більше бувайте на природі, надихайтеся її красою, заряджайтеся її енергією, насолоджуйтеся красою літа!
2. Мрійте й думайте про те, що робить вас щасливими.
3. Читайте багато, скільки можете, адже ви знаєте про цілющі сили книжки.
4. Використовуйте «слова вашого дня», які ви «смакували» впродовж року. Що більший ваш словниковий запас, то краще й швидше ви зможете сформулювати думку, привабливо вдягнути її в шати слова. А що більше думок матимете, то легше буде впоратися з різними ситуаціями. До того ж ви неодмінно станете цікавими співрозмовниками.
5. Займайтеся спортом, зробіть ці заняття систематичними.
6. Дивіться хороші кінофільми, аналізуйте поведінку героїв, використання невербальних засобів спілкування.
7. Робіть частіше компліменти своїм рідним, друзям, навіть незнайомим людям.
8. Не сваріться, не вживайте в мовленні лайливих слів, будьте ввічливими та вдячними.
9. Шануйте мову свого народу й дорожіть нею! Захищайте її від принижень та обмежень.
10. Будьте щасливими самі й намагайтеся зробити щасливими тих, хто поруч із вами!

За QR-кодом ознайомтеся з коротким тлумачним словником.

ГАРНОГО ВАМ ЛІТА!

ЗМІСТ

Від авторок 3

ВСТУП

§ 1. Мовні обов'язки українців 4

ДІЄСЛОВО

§ 2. Дієслово: поглиблене повторення вивченого 8
§ 3. Форми дієслова 12
§ 4. Неозначена форма дієслова (інфінітив) та особові форми 16
§ 5. Види дієслова 20
§ 6. Способи дієслів. Дійсний спосіб 24
§ 7. Часи дієслів. Минулий час. Змінювання дієслів у минулому часі 27
§ 8. Теперішній час. Особливості змінювання 31
§ 9. Майбутній час. Проста і складена форми. Особливості змінювання 34
§ 10. Дієслова I та II дієвідмін. Букви *е, и* в особових закінченнях 38
§ 11. Наказовий спосіб. Особливості творення 42
§ 12. Умовний спосіб. Особливості творення 45
§ 13. Безособові дієслова. Дієслівні форми на *-но, -то* ... 48
§ 14. Способи творення дієслів 51
§ 15. Правопис дієслів 54
§ 16. Уживання дієслів у мовленні 58

ДІЄПРИКМЕТНИК

§ 17. Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль 61
§ 18. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки в реченнях із дієприкметниковими зворотами 65
§ 19. Активні й пасивні дієприкметники. Особливості творення, відмінювання 68
§ 20. Уживання дієприкметників. Способи заміни активних дієприкметників 73

§ 21. Правопис дієприкметників: *н* у дієприкметниках і *нн* у прикметниках дієприкметникового походження 76
§ 22. *Не* з дієприкметниками 79

ДІЄПРИСЛІВНИК

§ 23. Дієприслівник як особлива форма дієслова 82
§ 24. Вид і час дієприслівників 85
§ 25. Дієприслівниковий зворот 88
§ 26. Творення дієприслівників недоконаного й доконаного виду 92
§ 27. *Не* з дієприслівниками 94

ПРИСЛІВНИК

§ 28. Прислівник як частина мови 98
§ 29. Ступені порівняння прислівників 102
§ 30. Способи творення прислівників 106
§ 31. Особливості наголошування і правопису прислівників. Написання прислівників із дефісом 109
§ 32. Правопис прислівників разом та окремо 113
§ 33. *Не* та *ні* з прислівниками 116
§ 34. Букви *-н-* і *-нн-* у прислівниках. Букви *и* та *і* в кінці прислівників 119

ПРИЙМЕННИК

§ 35. Прийменник як службова частина мови та засіб зв'язку слів 123
§ 36. Види прийменників за будовою 126
§ 37. Непохідні й похідні прийменники. Особливості написання 129
§ 38. Синонімічні й антонімічні прийменники 132
§ 39. Особливості вживання прийменників 135

СПОЛУЧНИК

§ 40. Сполучник як службова частина мови: поглиблене повторення 140
§ 41. Види сполучників за будовою і походженням 143
§ 42. Сполучники сурядності та підрядності 147

§ 43. Написання сполучників 151
§ 44. Розрізнення сполучників та однозвучних слів ... 153
§ 45. Синонімічні й антонімічні сполучники..... 156

ЧАСТКА

§ 46. Частка як службова частина мови..... 160
§ 47. Частки формотвірні та словотвірні 163
§ 48. Частки, що надають слову або реченню додаткових відтінків 166
§ 49. Правопис часток *(узагальнення)*..... 169

ВИГУК

§ 50. Вигук як особлива частина мови. Групи вигуків за значенням..... 173
§ 51. Дефіс у вигуках. Розділові знаки в реченнях із вигуками 177

ПОВТОРЕННЯ

§ 52. Узагальнення вивченого про службові частини мови 180

ІНФОРМАЦІЯ

§ 53. Способи пошуку інформації..... 184
§ 54. Вибір джерела інформації *(практично)*..... 187
§ 55. Якість і достовірність інформації 190
§ 56. Вербальні й невербальні засоби інформації 193
§ 57. Опрацювання та перетворення інформації 196
§ 58. Використання інформації в різних ситуаціях спілкування *(практично)*..... 198

ТЕКСТ

§ 59. Поради читачам. Мета читання 202
§ 60. Вдумливе читання..... 205
§ 61. Критичне читання..... 209
§ 62. Зміст прочитаного. Проблеми в тексті 212
§ 63. Вторинні тексти. Детальний переказ..... 214
§ 64. Опис у художніх текстах 216
§ 65. Емоційний складник художнього тексту 220
§ 66. Прийоми редагування тексту 223

ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

§ 67. Висміювання. Насмішка 226
§ 68. Захват. Захоплення 229
§ 69. Повідомлення 232
§ 70. Інструкція 234
§ 71. Знайомство 237
§ 72. Дружня бесіда 240
§ 73. Конспект 243

СПІЛКУВАННЯ

§ 74. Комунікативні наміри. Поділитися враженнями 246
§ 75. Мовні й позамовні засоби гармонійного спілкування *(елементи ввічливості, жести, міміка, усмішка, комплімент)* 249
§ 76. Засоби прикрашання мовлення: фразеологізми, інтонаційний малюнок 252
§ 77. Бар'єри спілкування 256
§ 78. Суперечка та сварка 259
§ 79. Правила хороших слухачів 262
§ 80. Повторення та узагальнення вивченого за рік 265

Навчальне видання

ГОЛУБ Ніна Борисівна,
ГОРОШКІНА Олена Миколаївна

Українська мова

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним
нормам і правилам «Гігієнічні вимоги
до друкованої продукції для дітей».

У підручнику з навчальною метою використано ілюстративні матеріали,
що перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет».

Редакторка *С. Пшенична*
Художня редакторка *О. Андрущенко*
Технічна редакторка *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *Г. Нурко*
Коректорка *І. Барвінок*

Формат 70×100/16.
Ум. др. арк. 22,032. Обл.-вид. арк. 19,47.
Тираж 20 211 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Тел./факс: (044) 253-98-04. Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

Що означає — **вивчати мову**? Засвоювати правила, передбачені програмою? А навіщо вони, якщо людина цією мовою не користується у своєму життєвому просторі?

Для вивчення мови найважливіше — це:

— *самоусвідомлення* людини (я належу до українського народу, нації, я українець / українка, і мова моя — українська);

— *ціннісне ставлення* (мова мого народу для мене дуже важлива, тому я нею говорю, оберігаю та захищаю її, дбаю про неї);

— *розуміння* того, що мова — то є я, мій світ, що його окреслює мова, мої дії і вчинки, мої думки й звички, мрії і плани (я думаю цією мовою, пізнаю світ, розширюю його обрії, мрію, планую і дію);

— *пізнання* скарбів, що таїть мова, – історичні події, вірування, погляди, культурні надбання, традиції та моральні настанови (я вивчаю історію, шаную героїв, читаю художні твори, співаю українські пісні, дотримуюсь народної моралі, дорожу традиціями);

— *збереження* кордонів панування моєї мови (я формую мовну стійкість, не поступаючись простором панування державної мови);

— *відчуття* естетичної насолоди (краса звучання української мови заворожує мене, надихає на вивчення її).

Якщо все зазначене беремо до уваги, то вивчення теорії мови має сенс, а українська мова — великі перспективи.

Життя не стоїть на місці. Світ змінюється блискавично. Так само інформація, яку ви засвоїли сьогодні, завтра може бути неактуальною чи недостатньою.

Щоб стати успішними, **навчайтеся все життя**, прагніть постійного розвитку, нових завдань і досягнень.

Це не буде навчання, подібне до шкільного. Важливо зосередитися на таких важливих уміннях:

— *виявляти* різноманітні проблеми, усвідомлювати їхню суть;

— *аналізувати* кожну ситуацію, що містить проблему;

— *добирати* й *опрацьовувати* важливу для кожної ситуації інформацію;

— *пропонувати* ідеї розв'язання проблеми;

— *висловлювати* припущення щодо кожної ідеї;

— *працювати* в команді;

— ефективно *спілкуватися*;

— *керувати* своїми емоціями;

— *ухвалювати* рішення та бути відповідальними за них.

Зверніть увагу: **уміння ефективно спілкуватися** не втрачає своєї актуальності століттями. Важливим підґрунтям для нього є знання теорії мови й розділів: «Текст», «Інформація», «Жанри мовлення», «Спілкування».

Для загального розвитку людини недостатньо раціонального інтелекту, що допомагає вам здобувати знання, формувати вміння та користуватися ними. Із цим нині успішно справляються роботи.

Для кожної людини важливе значення має також **емоційний інтелект**, тобто здатність розпізнавати й розуміти свої емоції та емоції інших, а також керувати ними, змінюючи свої дії відповідно до цього розуміння.

Розпізнавати емоції — означає розуміти, що ти відчуваєш і чому.

Керувати емоціями — це поглянути на свої відчуття збоку, усвідомити й прийняти їх або відпустити.

Завдяки емоційному інтелекту ми можемо краще висловити свої почуття, висловити своє ставлення, відреагувати на щось і водночас розібратися в почуттях і поведінці інших людей.

Один із проявів розвиненого емоційного інтелекту — емпатія, тобто здатність співчувати переживанням інших людей, розуміти їхні емоції.

Чому важлива **емпатія**?

По-перше, вона дає змогу нам ефективно взаємодіяти. По-друге, справжні людські стосунки — любов, дружба — побудовані на емпатії.